

**МИКОЛА
РЯБЧУК**

**ВІД
«ХАОСУ»
ДО
«СТАБІЛЬНОСТІ»**

**ХРОНІКА
АВТОРИТАРНОЇ
КОНСОЛІДАЦІЇ**

Микола Рябчук

**ВІД «ХАОСУ»
ДО «СТАБІЛЬНОСТІ»**

**хроніка
авторитарної
консолідації**

Микола Рябчук

Від «хаосу» до «стабільності»: хроніка авторитарної консолідації — К.: «К.І.С.», 2012. — 288 с.

ISBN 978-617-684-007-7

Книжка — своєрідна хроніка політичних подій в Україні за останні роки, окреслених автором як «авторитарна консолідація». В її основі — аналітичні статті Миколи Рябчука, опубліковані в англomовних виданнях. Поєднання аналітичної проникливості з майстерним публіцистичним стилем робить книжку цікавою як для фахівців, так і для ширшої публіки, зацікавленої політичними процесами в регіоні.

Видавництво «К.І.С.»
входить до «Книгоспілки»
www.libra.in.ua

Підписано до друку 20.09.2012. Формат 84x108/32.
Умов. друк. арк. 15,12. Папір офсетний. Друк офсетний.

Видавництво «К.І.С.»
04080 Київ–80, а/с 1, тел. (044) 462 5269
<http://kis.kiev.ua>

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК №677 від 19.11.2001 р.

ISBN 978-617-684-007-7

© Микола Рябчук, 2012
© Макет «К.І.С.», 2012

Зміст

Передмова	5
------------------------	---

2010

04. 2010	Комплекс Льовенталя та інші комплекси	10
07. 2010	«Прагматизм» по-донецькому	18
08. 2010	Про користь наївності	26
09. 2010	Ре-кагебізація	32
10. 2010	Гра з правилами	40
11. 2010	Як далеко гойднеться український маятник?	46
12. 2010	Рік «реформаторів», або повний «стабілізец»	57

2011

01. 2011	Селективне право	64
02. 2011	Ne chantera pas	72
03. 2011	«Співаки» і «функціонери»	79
04. 2011	Скринька Пандори і московський оркестр	89
05. 2011	Ескалація	99
06. 2011	Віртуальна євроінтеграція	111
07. 2011	Фальшива альтернатива	117
08. 2011	Про «наші» і «їхні» звитяги	125
10. 2011	Консолідація	135
11. 2011	Празничок демократії	143
12. 2011	State capture	152

2012

01. 2012	Casus Vynnyčucus і свобода слова	160
02. 2012	Два роки кризь призму одного місяця ..	169
03. 2012	Піраміда	177
04. 2012	Рейдерська держава	188
06. 2012	Мовне «кидалово».	193
07. 2012	Парад переможців.	206
08. 2012	Розведення кошенят.	213

Addendum

12. 2009	Революція як повернення до еволюції: нотатки консерватора.	222
03. 2010	Горбачов дав нам шанс	227
10. 2010	Мистецтво продірявлювання полив'яних відер	231
11. 2010	Кремлівська хуцпа: академічна версія ..	234
12. 2010	Кінець Другої Республіки	242
08. 2011	Незакінчена «перестройка»	250
02. 2012	Синиця у жмені	262
03. 2012	Тягар «єдності»	270

Замість післямови...	279
---------------------------------------	-----

Персональний показчик	285
--	-----

Передмова

Публіцистику я пишу понад чверть століття, вважаючи це не менш важливою справою від усіх своїх інших професійних занять — наукових досліджень, академічних лекцій, рецензування книжок чи редагування часописів. До певної міри вона стала для мене заміником літературної критики, від якої я відійшов, успадкувавши проте від неї схильність прочитувати суспільні події як певний текст — зі своєю інтригою, персонажами, стилем, сюжетними лініями й несподіваними розв'язками. Я люблю помічати в конкретних подіях ширші тенденції і, навпаки, простежувати, як загальні теорії та концепти відбиваються в діях конкретних акторів та інституцій. Окрім цієї, суто культуртрегерської функції — представлення складного й абстрактного через просте й конкретне, — публіцистика, як мені здається, дає ще й можливість прямого вияву своєї позиції та прихилення до неї потенційного читача. В цьому сенсі публіцистика є досить амбівалентною. Вона може обслуговувати ідеологію ненависті, нетерпимості і брехні, але може також підтримувати певні громадянські цінності і сприяти поступовому нарощуванню суспільного капіталу.

Природно, що основним адресатом усіх своїх текстів я завжди вважав читача українського, хоча саме у публіцистиці мені довелося чимало написати іншими мовами — спершу російською, якою в Москві під час перестройки можна було публікувати все те, що не прохо-

дило в консервативнішому Києві; згодом — польською і врешті англійською, котра на сьогодні є справді єдиною світовою мовою і головним (хоча й не єдиним) каналом донесення за кордон інформації про Україну. Ці мої публікації були загалом спорадичними, прив'язаними до тих або тих конкретних подій, що спонукали європейців на якусь мить згадувати про далеку континентальну околицю: помаранчева революція, парламентські вибори, двадцятиліття Чорнобиля, російське вторгнення в Грузію... Два роки тому, однак, ситуація кардинально змінилася. Я піддався намовам Девіда Марплза писати щомісячні коментарі для редагованого ним веб-сайту *Current Politics in Ukraine*, що підтримується Програмою вивчення сучасної України ім. Стасюка під егідою Канадського інституту українських студій. Я отримав карт-бланш на висвітлення будь-якої теми під будь-яким кутом зору і навіть на вихід за межі традиційного для цього жанру обсягу в тисячу слів.

Завдяки інтернету, опубліковані тексти отримали загалом непогану аудиторію в кілька десятків тисяч відвідувачів; більшість статей, зрештою, знайшла собі ще й додаткове життя, завдяки передрукам на сайтах *Open Democracy*, *Eurozine*, *Transitions Online*, *Kyiv Post*, *Ukrainian Weekly*, *Maidan*. За два роки щомісячні аналітичні коментарі склалися в досить цілісну книжку — таку собі хроніку авторитарної консолідації, що розпочалася в Україні відразу ж після обрання президентом Віктора Януковича та формування ним, унаслідок парламентського перевороту, абсолютно нелегітимного, антиконституційного уряду. У певному сенсі ця книжка стала продовженням попередньої, опублікованої 2009 року під назвою «Улюблений пістолет пані Сімпсон. Хроніка помаранчевої поразки». Та книжка, хоч і була менш цілісною, відбивала все ж, як видно з підзаголовка, загаль-

ну тенденцію помаранчевого дисфункціонального врядування та його загалом передбачуваний кінець.

Теперішня книжка є хронікою відкритішою — у тому сенсі, що час і спосіб падіння сьогоdnішнього клептократичного режиму є не настільки очевидним, як це було три роки тому щодо режиму попередників. Натомість описувані події — від березня 2010 до вересня 2012 — представлені у новій «хроніці» значно докладніше й послідовніше, з належними теоретичними відступами та посиланнями на відповідні пояснювальні моделі. За цієї нагоди я хотів би подякувати американському Національному фондові демократії та Центрові російських і євразійських студій Упсальського університету за надану ними в останні два роки можливість дослідницької й творчої праці у Вашингтоні та Упсалі.

Пропоновані «хроніки» є у певному сенсі побічним продуктом моїх науково-дослідних зацікавлень останнього часу, зосереджених насамперед на спробах концептуалізувати посткомуністичні трансформації у Східній Європі та розглянути випадок України у цих специфічних теоретичних і подієвих рамках. Тут нема змоги перелічити всі праці, які вплинули на моє розуміння й інтерпретацію політичних процесів у сьогodнішній Україні. А все ж кілька найпідставовіших мушу згадати, — тим більше, що у публіцистичних статтях не завжди мав змогу зробити це належним чином.

Отже, насамперед я хотів би відзначити «Становлення демократії» Роберта Патнема, а при цьому ще й подякувати Ярославові Грицаку, котрий звернув мою увагу на цю класичну працю. Я завдячую також Кійтові Дардену за його концептуальну метафору «шантажистської держави», Полові Д'Аньєрі — за блискучий аналіз нашого дефективного інституційного дизайну, покійному

Дмитрію Фурману — за аналіз постсоветських «імітаційних демократій», Ендрю Вілсону — за аналіз особливостей тутешньої «віртуальної політики», Томасу Карозерсу й Лукану Вею — за аналіз так званих «гібридних режимів», до яких, поза сумнівом, належить і Україна.

Я зобов'язаний також багатьом іншим приятелям і колегам, які ділили зі мною книжки, статті, ідеї, враження, а деколи й хліб та вино і дах над головою. Зайве казати, що ніхто з них, як і жодна зі згаданих тут інституцій, не несуть відповідальності за висловлені мною думки та можливі помилки. Я б хотів присвятити цю книжку матері моєї дружини, що відійшла торік — якраз коли я був в Америці. Переживши Голодомор, примусову працю в Німеччині і советські чистки, вона зберегла твердість духу, незламність життєвих принципів і глибоку, часами наївну, але незмінно зворушливу і діяльну любов до України. Хай її мрії про вільне і справедливе майбутнє цієї країни коли-небудь збудуться.

* * *

Всі статті цієї книжки, крім кількох у додатку, були написані по-англійськи, після чого майже відразу перекладені чи, радше, перероблені по-українськи. Більшість із них друкувалася на сайті «Західної аналітичної групи». Решта текстів з'явилися вперше по-українськи в тижневику «Країна» (під дещо іншими назвами та з незначними скороченнями): «Прагматизм» по-донецькому» (№18, 2010), «Незакінчена “перестройка”» (№84, 2011), «Синиця у жмені» (№111, 2012) та «Розведення кошенят» (№136, 2012); ще кілька у «Zaxid.Net»: «Мистецтво продірявлювання полив'яних відер» (28.10.2010), «Про “наші” і “їхні” звитяги» (25.08.2011) та «Два роки крізь призму одного місяця» (27.02.2012); а також у «Газеті

по-українськи»: «Горбачов дав нам шанс» (11.03.2010) та «Парад переможців» (9.08.2012); і в «Критиці»: «Кінець Другої Республіки» (№11–12, 2010).

Ще два тексти, які я вирішив включити до книжки з огляду на їхню концептуальну важливість (один відкриває розділ «додатків», другий — завершує), були оприлюднені спершу в усній формі. Перший — «Революція як повернення до еволюції» — був прочитаний на симпозиумі «Протест, політика і мистецтво» (19.12.2009) у стінах Києво-Могилянської академії, другий — «Залежність від шляху і коридор можливостей» — виголошений як лекція того ж року в Українському католицькому університеті. Один вийшов друком у збірнику «Революційні моменти / Revolutionary Moments» (2010), виданому Центром сучасного мистецтва (тоді ще при НАУКМА); другий побачив світ в «Українській правді» 7.01.2010.

Що ж до англомовних першопублікацій, то їхній перелік уміщено в англійській версії цієї ж книжки, що вийшла так само у видавництві К.І.С. кілька місяців тому. Дякую всім згаданим вище часописам за люб'язний дозвіл передрукувати мої статті у цьому виданні.

04. 2010

Комплекс Льовепталя та інші комплекси

У класичному романі Кетрін Енн Портер «Корабель дурнів» є персонаж на прізвище Льовенталь, єврейський комерсант, котрий відмовляється емігрувати з Німеччини, попри дедалі відчутнішу нацистську загрозу. «Це наша батьківщина, — пояснює він. — Ми живемо тут сотні років. Ми стали німцями не меншою мірою, ніж самі німці. Зрештою, нас тут майже мільйон. Куди вони нас подінуть? Повбивають, чи що?»

Дія відбувається на океанському лайнері, що пливе з мексиканського Веракруса до німецького Гамбурга наприкінці 1931 року — за кільканадцять місяців до перемоги націонал-соціалістів на цілком вільних демократичних виборах.

Нещодавно я відбув подібну подорож — тільки не кораблем, а поїздом, і не з Веракруса до Гамбурга, а всього лиш зі Львова до Києва. А проте мої сусіди в купе — доволі інтелігентні й освічені галичани — як дві краплі води скидалися на простодушного Юліуса Льовенталя. Цілу дорогу вони переконували мене, що нічого страшного не сталося, що Табачник — це ще не вся Партія регіонів, що є там персонажі і менш україножерчі, а головне — переживши Кучму, переживемо, мовляв, і його реінкарнацію у вигляді Януковича.

Галичани справді пережили так багато окупаційних режимів, що кожен наступний видається їм подібним до попереднього. Від жодного з них вони не чекають нічого доброго, але й не припускають, що новий режим може виявитися ще гіршим. 1941 року їм здавалося, що німці Гітлера — це всього лише різновид добре знаних їм із попередніх десятиліть австрійців. У кожному разі, нічого паскуднішого за сталінських визволителів їхня уява ви-фантазувати не могла.

Я не став їм ятрити історичних виразок, лише оповів про власного діда, котрий дезертирував з армії УНР, бо не бачив особливої різниці між брутальними, але на свій лад ефективними більшовиками, та ліберальними, але безтолковими петлюрівцями. Він, як і тисячі інших українських селян, проголосував тоді, можна сказати, ногами — *проти всіх*. Українських селян було близько тридцяти мільйонів і всі вони щиро вірили, що дадуть собі раду за кожної влади, бо то вона потребує селян, а не навпаки.

Янукович — не Кучма

Існує поширена і, як на мене доволі хибна і небезпечна думка, що режим Януковича буде таким собі різновидом кучмізму, *Kuchma-lite*, — як окреслив це один західний політолог за аналогією до *Kravchuk-lite* на позначення квазідемократичного і дисфункціонального правління Ющенка. Свого часу українці, зокрема галичани, потрапили у подібну пастку хибної історичної аналогії, вважаючи, що німецький режим Гітлера буде чимось подібним до німецького/австрійського режиму Франца Йозефа.

Більшість сьогоденних експертів, схоже, щиро вважає, що у міжнародній політиці Янукович продовжуватиме сумнозвісну кучмівську «багатовекторність», а

у внутрішній — подібним чином втілюватиме політику «моментократії», тобто опортуністично маніпулюватиме різними кланами, групами та інтересами, реалізуючи насамперед інтереси власні та найближчого оточення.

Ці передбачення видаються мені помилковими з двох причин. По-перше, Леонід Кучма мав ідеальні можливості для маніпуляцій, оскільки успішно окупував псевдоцентристську нішу, з якої міг представляти себе як поміркованого політика, правдивого миротворця, що зрівноважує інтереси сходу і заходу, комуністів і націоналістів, проросійських і проєвропейських радикалів. Тим самим він ефективно маргіналізував своїх опонентів — і лівих, і правих, виштовхуючи їх у сферу політичної девіації та ідеологічної obsesії, виповнюючи натовість панівний дискурс своїм буцімто позаідеологічним, прагматичним «центризмом».

Янукович зі спільниками, навіть коли б хотів, не зможе реалізовувати такої стратегії, бо український політико-ідеологічний простір після, а почасти й унаслідок Помаранчевої революції істотно поляризувався, а відтак можливості витворити й окупувати реальну або фіктивну центристську нішу суттєво зменшилися. Власне, поляризація цього простору розпочалася ще десятиліття тому у зв'язку з поступовою «приватизацією» і лівого, й правого (комуністичного й націонал-демократичного) електорату олігархічними кланами. Утримувати квазіцентристську нішу у цій ситуації виявилось дедалі складніше, тому що і комуністи, і «націоналісти» стали доволі маргінальною політичною силою, якою вже важко налякати всерйоз пересічного обивателя. Натомість і Партія регіонів — попри весь свій советофільський електорат, і Помаранчевий блок — попри опору на електорат насамперед націонал-демократичний, набули респектабельнішого вигляду, ніж традиційні ліваки-комуністи та

«націоналісти»-рухівці, а отже й виявилися куди відпирнішими щодо дискурсивної, а відтак і політичної маргіналізації.

Кучма програв великою мірою саме тому, що знищив квазіцентристську нішу, з якої правив, попри мізерний рейтинг, ціле десятиліття, успішно представляючи себе як «менше зло» порівняно з радикалами-комуністами чи радикалами-націоналістами. Власне, він зробив цю нішу не надто потрібною, відкривши, по суті, шлях до влади «реформованим» (себто сприватизованим олігархічними кланами та іміджево ошляхетненим) націонал-демократам та/або подібним чином «зреформованим» советофілам. Єдиний сьогодні спосіб відновити квазіцентристську нішу — це створити «велику коаліцію» з Партії регіонів та БЮТу як такий собі місцевий аналог «Єдиной России», з кишеньковою опозицією у вигляді комуністів та яких-небудь лояльних «націоналістів» з «Нашої України». На щастя, до такої коаліції не дійшло торік і, маймо надію, не дійде найближчим часом. У кожному разі, такий варіант не приведе нас до політики Kuchma-lite, скоріш навпаки — до Kuchma-strong, або й extra-strong, при чому «сильною» вона буде не в сенсі ефективності, а в сенсі репресивності та авторитаризму.

Втім, авторитарною вона буде й без «великої коаліції», і то не тільки тому, що без квазіцентристської ніші Янукович не зможе утримувати свого режиму за допомогою самих лиш маніпуляцій і муситиме робити ставку на застосування репресій, закручування гайок і загострення класової, себто кланової боротьби. Є ще й друга причина, через яку Янукович навряд чи стане чимось на кшталт Kuchma-lite (або й не lite). І полягає вона як в особистих якостях самого цього добродія, так і в характері його ближчого й дальшого оточення.

Кучма, за всієї своєї совковості, був усе-таки дещо освіченішим (як у сенсі формальної освіти, так і світоглядної), а головне — мав незрівнянно кращу політичну інтуїцію. Кучма умів торгуватися — і з Москвою, і з Брюсселем, і з українськими кланами, даючи всім найрізноманітніші обіцянки, але не надто зв'язуючи себе зобов'язаннями, котрі обмежували б його поле маневру. Уявити собі Кучму, який би просто так, що називається «задаром» (чи «здуру»), провів власну інавгурацію під покровительством московського патріарха, або великодушно обіцяв кремлівським братушкам позаблоковий статус чи довічну халяву для російського флоту у Севастополі, доволі важко. І то не тому, що Кучма мав якісь принципи та ідеали, якими не міг поступитися (судячи з усього, не мав). Просто Кучма, як досвідчений гравець, розумів, чи принаймні відчував, важливість козирних карт, якими не можна просто так розкидатися, навіть заради братушок, не отримуючи нічого натомість.

У цьому сенсі Янукович не просто совок, а й рагуль, провінційний лох, який випадково потрапив на царський трон і не відає до пуття, що з отриманим царським скипетром та іншим причандаллям робити. Невіглас на троні — це, звісно, не найбільше лихо, якщо довкола нього є радники, здатні якоюсь мірою те невігластво коригувати. Але й тут зіставлення з Кучмою випадає явно не на Януковичеву користь. Ранній, себто реформаторськи найефективніший Кучма мав при собі Горбуліна, Разумкова, Видріна, зрештою Малінковича — русофіла, але аж ніяк не українофоба, та й Табачник за Кучми був цілком адекватним, тобто нормальним постсовєтським циніком, який не прибився ще під московське покровительство і не озлобився — аж до оскаженіння — супроти не надто піддатливих до русифікації й советизації галичан. Кучма, за всіх своїх вад, не давав міністерських посад таким яв-

ним ГРУ-шним типам, як який-небудь Єжель, Сівковіч чи той-таки сьогоднішній Табачник. І робив це не тому, що, на відміну від Януковича, мислив у категоріях національного інтересу (для всіх наших совкових «еліт» це у принципі не характерно), а тому, скоріш за все, що значно краще усвідомлював інтерес власний.

Режим Януковича, з огляду на все сказане, буде, правдоподібно, авторитарнішим і більш проросійським, ніж режим Кучми. Не виключено також, що він, на відміну від Кучми, буде також відверто українофобським. У цьому відношенні політична доля Табачника може виявитися лакмусовим папірцем, який або підтвердить це припущення, або ж ознаменує перемогу поміркованіших, прагматичніших сил усередині Партії регіонів, відкриваючи тим певний шанс на здійснення гнучкішої, менш конфронтаційної політики.

Без неснодіванок

Післявиборча поведінка головних політичних гравців виявилася загалом передбачуваною. Янукович і Партія регіонів здійснюють ту політику, до якої звикли у своєму авторитарному регіоні, де мають статус і політичного, й економічного монополіста. Тепер, природно, вони намагатимуться всіма засобами утвердити цей статус у масштабах усієї країни.

Помаранчева опозиція, як завжди, виявилася розділеною, розбитою і корумпованою. Досвід 2006 року, схоже, нічого не навчив ані БЮТ, ані «Нашу Україну», котрі знов повключали до своїх списків явно продажних типів — і тепер за це справедливо покарані їхнім зрадництвом (ми, виборці, на жаль, покарані теж — і великою мірою теж заслужено).

Навряд чи нікчемність українських політиків, оприятлену в сотий чи в тисячний раз, можна вважати яко-

юсь особливою несподіванкою. Як, зрештою, і їхнє невинне бажання — незалежно від партійної приналежності — гратися з правилами, а не грати за правилами. Совковість на наших теренах, схоже, перетворилася на генетичну хворобу: молодше покоління політиків, за моїми спостереженнями, майже нічим не відрізняється від старшого: та сама зневага до закону й та сама упевненість, що мета виправдовує засоби, переможець отримує все, сила долає право.

Особисто для мене певною несподіванкою в цьому контексті виявилася та легкість, із якою Юлія Тимошенко погодилася з фактичним парламентським переворотом і формуванням антиконституційної коаліції та нелегітимного уряду. У принципі, вона мала можливість не віддавати фактичної влади цим самозванцям — принаймні до відповідного рішення Конституційного суду. Легкість, із якою «залізна» Юля капітулювала, може пояснюватися панічною боязню нових виборів та браком для них відповідних ресурсів, але може бути й наслідком певних таємних домовленостей чи ще таємніших сигналів із Вашингтону, Брюсселю чи, ще гірше, Москви.

В кожному разі, Тимошенко здала, по суті, без бою те поле, де мала куди кращі шанси виграти, ніж оспорюючи результати виборів і тим самим, на жаль, делегітимізуючи результати екзит-полів — єдиної інституції, на якій легітимність нашої виборчої системи ще більш-менш тримається, всупереч продажним судам та кишеньковим виборчим комісіям.

Щодо інших гравців, то з ними все зрозуміло. Корабель комуністів невідворотно іде на дно, тож прагматична команда давно вже вивісила на своїх прапорах крамничний напис FOR SALE — похапливо розпродуючи рештки товару перед остаточним банкрутством. Те саме

стосується й блоку Литвина — одного з численних непорозумінь української перверсивної політики. Втім, усі ці персонажі як досвідчені політичні паразити ще не раз з'являться в інших блоках та коаліціях, аж поки не стануть жертвою якогось ефективного глистогінного засобу у вигляді справді демократичної революції і справді демократичного реформування політичної системи.

Шанси, однак, на такі реформи поки що невеликі — принаймні в найближче десятиліття, яке ознаменується дедалі тотальнішим домінуванням регіоналів у нашому політичному, економічному, мовно-культурному та всіх інших просторах.

Який народ, така й влада

Що робити? — це одвічне наше питання, на яке можна дати десятки відповідей або не знайти жодної. Щиро кажучи, я не знаю. Тобто особисто для себе я її знаю і формулюю приблизно так, як це робить Вадим Скуратівський, чи, точніше, цитований ним головний герой фільму «Председатель»: «Продолжать пахоту».

За великим рахунком, ми маємо ту владу, на яку заслуговуємо. Недолугий Янукович із «бригадою» — це така сама плоть від плоті українського «народу», як і недолугий Ющенко чи недолуга (по-своєму) Тимошенко. Неможливо поліпшити якість еліт, не поліпшивши якості самого суспільства. Роботи тут вистачить усім і надовго.

Свого часу польські еліти, програвши кілька антицарських повстань, вирішили зосередитися нарешті на мозольній і марудній «органічній праці» — перетворенні селян у поляків. Свідоме українство, яке програто після Помаранчевої революції все, що тільки можна було програти, мусить тепер подумати про щось подібне.

07. 2010

«Прагматизм» по-донецькому

Слово «прагматизм» має в Україні магічне значення. Тож кожен політик, який хоче зажити в Україні сякого-такого успіху, окреслює себе як «прагматик». Прагматиком був, як ми пам'ятаємо, Леонід Кравчук — на противагу націонал-романтикові (знущальний термін «націонал-патріот» тоді ще не ввійшов до обігу) В'ячеславові Чорноволу. Прагматиком — на противагу Леонідові Кравчуку — називав себе Леонід Кучма. Прагматиком, принаймні до 2004 року, був і Віктор Ющенко — банкір, технократ, батько гривні й творець українського економічного дива, чи, скажімо так, стабільного економічного зростання. І, звичайно ж, прагматиком називає себе Віктор Янукович, творець дива наступного.

За словниковим визначенням, прагматизм — це філософська позиція, згідно з якою кожна ідея чи судження є слухними й вартісними лише тою мірою, якою «спрацьовують», тобто дають сподіваний практичний результат. Естетика, етика, метафізика та інша лірика не перевіряються практикою, і тому мають цінність і слухність лише суб'єктивну — тою мірою, якою задовольняють потреби своїх adeptів.

Українці, як правило, не зазирають до словників, але знають, що прагматизм — це все хороше. А прагматичні політики — це кльові мужики, які не розводитимуться

про «мову», «національну ідею», пам'ятники Сталіну та Бандері, НАТО-не-НАТО, «інтеграцію до Європи», а дадуть натомість роботу, зарплату, гарячу воду, заасфальтують дороги, вріжуть по лапах загребущим чиновникам, забезпечать нарешті, як обіцяв один із прагматиків, «бандитам тюрми», а трудящим — невпинне підвищення соціальних стандартів та інших благ. Ось уже двадцять років на виборах українці віддають перевагу прагматикам, котрі на практиці, однак, виявляються або націонал-романтиками, або, ще гірше (і набагато частіше), звичайнісінькими шахраями.

Щось, видно, негаразд або з кльовими мужиками, або з українським народом, або з місцевою версією прагматизму. Наважуся припустити — з усім одночасно.

Критикувати народ в Україні не прийнято, бо він у нас і мудрий, і працьовитий, і сповнений по вінця всіляких інших чеснот. Зачіпати кльових хлопців — небезпечно, особливо тих, котрі оце недавно прийшли до влади. Тож я обмежуся тут лише коротким аналізом українського прагматизму. Заздалегідь перепрошую український народ і кльових хлопців, якщо ненароком при тому зачеплю і когось із них.

Прагматична політика означає націленість на практичний результат і фактичне нехтування ідеологією чи, принаймні, її інструментальне підпорядкування практичним потребам. «Мета виправдовує засоби», — так можна окреслити суть українського прагматизму. Цю засаду сповідують майже всі українські політики, за винятком кількох маргінальних чи маргіналізованих націонал-романтиків; її сповідують практично всі урядовці й усі бізнесмени. Поговоримо, отже, про мету, бо засоби нам добре відомі. Ми їх спостерігаємо ось уже двадцять років і нічого, крім огиди, обурення, або й розпачу вони в

нас не викликають. Як, зрештою, і в міжнародного співтовариства, точніше — в тієї його невеликої частини, котра ще не втомилася за нашим політичним та бізнесовим гадючником спостерігати.

Отож формально метою всіх наших політиків, згідно з конституцією, є розбудова суверенної, демократичної, правової, соціальної держави. Дехто приплітає до цього ще й європейську інтеграцію та національне відродження, хоча можемо припустити, що ці дві речі є природними компонентами згаданої вище суверенності та інших осягнень. Зрозуміло, що ці високі стратегічні цілі передбачають реалізацію безлічі дрібних, і то часами настільки дрібних, що одразу й не скажеш, яким чином, наприклад, щорічна виплата депутатам фантастичних зарплат і ще фантастичнішої «матеріальної допомоги» та коштів «на оздоровлення» сприяє побудові в нас соціальної держави. Або якою мірою недавнє гвалтування Конституції, а потім і Конституційного суду наближає нас до правової держави. Або наскільки здача росіянам Севастополя ще на 30 років посилює українську суверенність.

Прагматична політика націлена на практичну вигоду, проте тактичні здобутки не завжди ретранслюються у стратегічний успіх, а особисті зиски не конче тотожні з загальнонаціональною вигодою.

На прапорі Януковича та його, як би це краще сказати, команди написано гасло «Реформи і стабільність». Це, власне, і є нині формула українського прагматизму. Потреба реформ в Україні справді давно назріла і пере-зріла. Потреба стабільності теж є нині незаперечною — після хаотичного врядування Ющенка, його параноїдальних міжусобиць із Тимошенко та цілковитого занепаду й без того неефективних державних інституцій. Але як ці потреби, цей прагматизм реалізуються?

Жодних реальних реформ за два місяці ми не побачили і навіть нічого про них не почули. Легенди про програму реформ, підготовлену буцімто на замовлення Ахметова блискучою командою по-західному освічених експертів, схоже, виявилася таким самим блефом, як і професорський титул Януковича, академічні заслуги Табачника та антипедофільські викриття Колесніченка. Звичайнісінька хлестаковщина, що маскується під «прагматизм». Наважуся припустити, що ніяких реформ і не буде, тому що та «стабільність» і той «прагматизм», із якими вони пов'язані в одне гасло, насправді жодних реальних реформ не передбачають і не потребують.

Стабільність у хаотичних, дисфункціональних демократіях, до яких належала й Україна — спершу за Кравчука, а потім за Ющенка, — можна відновлювати двома способами: або роблячи демократію функціональною, тобто правовою, або ж усуваючи демократію і таким чином приборкуючи хаотичність і дисфункціональність державних інституцій авторитарними методами. Першим шляхом пішли прибалти, поляки, чехи, словенці, другим — республіки Середньої Азії, білоруси, азербайджанці, а з появою Путіна — і росіяни. Перший шлях передбачає кардинальну зміну всіх інституцій і встановлення однакових для всіх правил гри під наглядом незалежного судівництва. Другий шлях передбачає узурпацію влади певною владною клікою і поступову монополізацію нею політичного, медійного та економічного простору. Корупція не зникає, але стає контрольованою. Держава функціонує за мафійним принципом: усі структури ієрархічно підпорядковуються хрещеному батькові, котрий стежить за порядком, карає й винагороджує відповідно до прийнятих у його середовищі «понятій».

У правових демократичних державах депутати не встановлюють собі пільг і не підвищують зарплат (бо за-

кон дозволяє їм це зробити лише для наступників); не голосують чужими картками, і не збивають безкарно пішохідів своїми мерсами. Вони не скасовують усупереч конституції місцевих виборів (бо так хочеться), не формують незаконними методами урядової більшості (бо так треба), не назначають міністрами відвертих ксенофобів (бо свої), і не здають без жодних публічних та експертних обговорень державної території чужим військам, аби лише забезпечити своїм спонсорам-олігархам 30% додаткових прибутків за рахунок дешевшого газу.

Пригляньтесь до діяльності Януковича та його бригади протягом перших двох місяців, аби зрозуміти, яким шляхом і в який бік іде Україна. Каюсь, я трохи переоцінив був рівень свідомості українських олігархів. Якийсь час мені видавалося, що вони вже дозріли до розуміння категорії національного інтересу. А точніше — до усвідомлення, що їхній власний інтерес може великою мірою збігатися з національним. Хоча б тому, що вся їхня власність, їхнє майно матиме зовсім іншу ціну у заможній, стабільній, правовій державі, аніж має в країні злиденній і беззаконній. Бачу, що я помилявся. Бачу, що всі ці люди так і лишилися безпородними шариковими — попри статус міністра, депутата, чи мільйонера. На жаль, це доволі поширене явище в молодих державах — досить поглянути на Азію, Африку та Латинську Америку.

1903 року, на п'ятому році незалежності, кубинський президент Томас Естрада Пальма (американський громадянин, до речі) підписав зі Сполученими Штатами договір про довічну оренду військової бази Гуантанамо за дві тисячі доларів на рік. У 1934 році американці великодушно підвищили орендну плату (інфляція як-не-як!) до чотирьох тисяч. Фідель Кастро відмовляється нині від грошей, вимагаючи повернення території, але договір є договір.

У випадку Януковича вражає навіть не так байдужість до національного інтересу — що загалом характерно для всіх компрадорських еліт, — скільки нерозуміння інтересу власного. Леонід Кучма теж не відзначався особливою моральністю та твердістю принципів, але він завжди грамотно обраховував зиски і збитки від кожної оборудки, особливо коли йшлося про його особисту вигоду. Кучма теж міг би віддати американцям збагачений уран, запросити московського попа до себе на інавгурацію, і навіть здати Севастополь на наступних два-три десятиліття. Але він умів торгуватися, непомильно розпізнавав ціну кожного питання, і не вимінював золотих злитків на скляні буси.

Зневага до конституції, до закону, до етичних засад не є якоюсь особливою прикметою Януковича. Це родова прикмета всього нашого політичного класу, всіх наших бізнесово-урядово-парламентських гомо-советікусів. Їхній постсоветський «прагматизм», власне, в цьому і полягає. Дивовижним є інше: в окремих питаннях Янукович поводить себе зовсім не прагматично. Оптиміст міг би це пояснити недосвідченістю донецького парня, обмеженістю світогляду, провінційністю мислення, розгубленістю перед несподівано впалим на нього щастям. Песиміст, однак, може доглядити тут виразну ідеологічність, абсолютно нехарактерну для цинічних постсоветських «прагматиків». Так поводяться послідовники якого-небудь Аделадачі чи зомбовані московськими попами неофіти, котрим раптом відкрилася яка-небудь істина і покладена на них місія — «збирання руських земель», наприклад, чи утвердження «канонічної церкви», чи інша імперська бридня.

Тарас Чорновіл казав якось, що Янукович — такий самий добродушний сибарит, як і Ющенко, тільки без національної ідеї. Як я розумію, він мав на увазі, що Яну-

кович так само не любить займатися марудними повсякденними справами і, замість нудної політики, куди охочіше сидів би собі коло улюблених бджіл чи на улюбленому полюванні. Це схоже на правду, але схоже й на те, що Янукович теж має «національну ідею», от тільки ідея та — радикально протилежна до Ющенкої.

Постсовєтські «прагматики», як я вже казав, засадничо уникають надмірної ідеологізації, оскільки вона лише заважає їм прагматично об'ягоджувати власні справи. Натомість чимало Януковичевих рішень були явно ідеологічними. Про запрошення московського генерала КГБ у попівській рясі я вже згадував. Таким самим ідеологічним було призначення українофоба Табачника міністром освіти, а татарофоба Могільова — міністром внутрішніх справ. Суто ідеологічним було зняття матеріалів про Голодомор із президентського сайту, закриття есбеушних архівів, чи рішення позбавити Бандеру й Шухевича звань Героїв України. Жодної прагматичної потреби у цих суто символічних жестах, які розбурхують і розколюють суспільство, не було.

Власне, й обмін Севастополя на газ для Януковичевих олігархів не був прагматичним рішенням з боку України, зате цілком прагматичним із боку Росії. Крім традиційної для всіх українсько-російських газових схем корупційної складової, бачимо тут ще й виразну складову ідеологічну.

Усе інше в діяльності Януковича та його команди «прагматиків» не стало, гадаю, для нас несподіванкою. Бо навряд чи хтось усерйоз очікував, що ці хлопці будуватимуть справді демократичну, правову та ще й соціальну державу, відповідно до конституції. Про їхнє ставлення до всіх цих речей, та й до самої конституції ми знаємо. Мало хто думав, однак, що вони так легко відмовляти-

муться від національного, тобто зокрема і від власного суверенітету. Ну, гаразд, національний суверенітет для наших прагматиків це справді порожня абстракція. Але ж особистий, який без національного стає вельми сумнівним?!

Цих людей обрав український народ, а точніше — населення, що проживає на території України. За Януковича проголосувало 12 мільйонів виборців — четвертина населення, третина усіх дорослих, і майже половина тих, хто прийшов на вибори. Я не знаю, чи ця частина населення має право накидати всім іншим свій вибір і свої цінності. Але я вірю, що усі інші мають право на опір і що вони цим своїм правом скористаються.

08. 2010

Про користь паївпості

Дмитро Потехін, один із чільних українських теоретиків і практиків ненасильницького спротиву, розіслав нещодавно і-мейлом кілька запитань, котрі виглядають, на перший погляд, суто риторичними, а проте, як і класичні запитання вольтерівського Кандіда, заслуговують серйознішого розгляду:

«Хіба це не дивно, що в країні, де

- 1) “уряд” нелегітимний, оскільки призначений неконституційною більшістю голосів;
- 2) “парламент” нелегітимний, оскільки, попри відсутність конституційної більшості, не був розпущений та переобраний;
- 3) судова система нелегітимна, оскільки діє відповідно до “закону” ухваленого “парламентом”;
- 4) “президент” нелегітимний, оскільки не відновив конституційність законодавчої, виконавчої та судової гілок влади;
  - блогери незадоволені, що підписка цього угруповання видаляє повідомлення зі щоденників, але беруть якісь зобов’язання перед цією Службою безпеки узурпаторів, яка називає себе “Службою безпеки України”;

- підприємці скаржаться, що податки занадто високі, але продовжують сплачувати — чи ухиляться від сплати — групі рекетирів, які називають себе “Державною податковою адміністрацією”;
- правозахисники скаржаться, що “міністр” внутрішніх справ не збирає громадську раду послухати про порушення прав людини, пишуть “президенту” відкриті листи, але мовчать про те, що конституційної влади в країні нема;
- журналісти вимагають зупинити цензуру, але осіб з організованого добродійного угруповання, яке зайняло урядові будівлі, вперто називають “президентом”, “прем’єр-міністром”, “міністрами” тощо;
- опозиція має намір взяти участь у виборах у відповідності з новим «законом», прийнятим цим “парламентом”, але ніхто з депутатів і не подумав скласти мандат на знак протесту проти існування нелегітимного парламенту (...)

Люди, про що ми говоримо?!» (*Українська правда*, 13.08.2010).

Простіше кажучи, чому фактичний парламентський путч і узурпація влади політичною меншістю була мовчки й, по суті, без спротиву прийнята політичною опозицією та суспільством загалом?

На це запитання є цілий ряд відповідей, котрі пояснюють, хоча й не виправдовують химерну ситуацію, описану вище.

По-перше, державний переворот був фактично схвалений Конституційним судом — дарма що той самий суд півтора роки тому прийняв протилежне рішення з подібного питання. Власне, авторитет цього суду був істотно надщерблений ще в 2003 р., коли тамтешні мудреці виключно з любові до істини, а не до грошей постано-

вили, що Леонід Кучма може втретє кандидувати на посаду президента, бо перший термін, виявляється, не був справжнім. Кучма на нього, мовляв, вибирався за старою конституцією. Помаранчеві вожді не тільки не зробили нічого для європеїзації цієї середньоазіатської інституції, тобто її перетворення на справді фаховий і незалежний суд, а й самі приклалися до її подальшої інструменталізації та перетворення на сервільний, непотичний орган. Суспільство тим часом на це не зважало, тож тепер ми всі справедливо покарані за громадянську пасивність та опортунізм.

По-друге, західні уряди делікатно зігнорували парламентський переворот та узурпацію влади донецьким кланом, чим поставили опозицію у доволі скрутне становище: важко заперечувати легітимність національного уряду, коли його легітимність залишається міжнародно визнаною чи, принаймні, не ставиться відверто під сумнів.

І по-третє, нездарне правління помаранчевих лідерів дискредитувало не тільки їх — як колишніх урядовців і теперішніх опозиціонерів, — а й демократію та пов'язані з нею цінності. Це посилило, своєю чергою, принадність авторитарної альтернативи для однієї частини суспільства та деморалізувало й відчужило іншу, ослабивши її здатність до опору. В такій ситуації, як відомо з історії, меншинна партія з відповідним ресурсом та належною мобілізацією здатна легко захопити всю владу — як це трапилося свого часу в Італії та Німеччині, а порівняно недавно — в Росії.

Таким чином можна сказати, що визнання легітимності українського уряду є до певної міри умовним і великою мірою вимушеним — просто тому, що нема ані іншого уряду (оскільки Тимошенко несподівано легко віддала в березні виконавчу владу путчистам), ані нема

реальної альтернативи (оскільки опозиція розбита й розгублена, а суспільство або розчароване і відчужене, або ж все ще покладає надії на новообраного вождя).

Під цим оглядом прогноз Олександра Мотиля та деяких інших аналітиків щодо швидкого падіння Януковичевого режиму — правдоподібно, 2012 року — виглядає сумнівним. І то зовсім не тому, що, як стверджує один із критиків цього погляду Девід Марплз, в Україні «помітно поліпшується економічна ситуація і зростає популярність Януковичевого керівництва» (*Edmonton Journal*, 9.08.2010). Насправді ані істотного поліпшення, ані зростання не відбувається. Відносне поліпшення пов'язане виключно із загальним виходом світової економіки з кризи, а також із дуже низькою базою для порівняння. Ну, а відносна популярність зумовлена не вигаслими ще сподіваннями Януковичевого електорату на «поліпшення життя вже сьогодні» (Ющенко мав ще вищу популярність перших півроку, але зумів успішно допровадити її майже до нуля). В кожному разі, жодних економічних реформ, які справді могли б забезпечити стале поліпшення економічної ситуації, в Україні не видно. А всі ті заходи, які уряд під тиском обставин та МВФ запроваджує, передбачають подальше затягування пасків для простих громадян (але аж ніяк не для самих урядовців та пов'язаних із ними олігархів), тож навряд чи президентова популярність за цих обставин зростатиме й надалі.

Мотилева помилка, гадаю, в іншому. Він вважає, що парламентські вибори 2012 року і президентські 2015-го будуть, як і за Ющенка, більш-менш чесними й справедливими. Тим часом, враховуючи темп і напрямок здійснюваних донецьким режимом політичних та правових «реформ», російська «керована демократія» буде збудована в Україні уже в найближчі місяці. Власне, місцеві

вибори, перепризначені (теж, до речі, нелегітимно) на жовтень, наочно покажуть, як далеко Партія регіонів готова піти в гвалтуванні демократичних інституцій та процедур задля забезпечення собі монопольної влади і наскільки українське суспільство, пригнічене помаранчевою поразкою, готове сьогодні цей гвалт терпіти.

Поки що все те, що відбувається в Україні, не викликає особливого оптимізму. Радше — нагадує незабутні слова Януковича шестилітньої давності про те, що «мы пришли во власть и нас из власти не выдавишь». Як давній дослідник місцевої політичної антропології, я особисто не сумніваюся, що задля такої святої мети ці хлопці, на відміну від Ющенка чи Кравчука, чи навіть Кучми, замочать кого-завгодно в сортирі, насамперед — не втримаюся знов від Януковичевої цитати шестилітньої давності — «тех козлов, которые мешают нам жить». Наразі «донецькі» обмежилися лише зачисткою медійного простору, чисткою кадрів, поверненням КГБ-СБУ звичних функцій політичної охоранки та профілактичним залякуванням усіх «козлів», які ще не зрозуміли, з ким мають справу. Ну, і звично змінили в останню мить закон про вибори на власну користь, аби суперники, що намірилися з ними зіграти в шахи, дістали натомість дошкою по голові. Те, що закон не може мати зворотної дії, а отже й не може вимагати, аби сьогоднішні учасники виборчого процесу зареєструвалися заднім числом рік тому, є очевидним, здавалося б, для кожного юриста-початківця, проте навряд чи котрийсь «незалежний» український суд наважиться належно це оцінити. Гра з правилами, а не за правилами є характерною рисою всіх українських «еліт», і в цьому сенсі новий режим відрізняється від попередніх лише більшою нахрапистістю та безсоромністю.

Тож саме час, мабуть, повернутися до простодушних запитань Дмитра Потехіна і чесно сказати собі та іншим, що наш король та його свита насправді голі. Вони отримали сумнівний карт-бланш на запровадження закону й порядку та здійснення невідкладних реформ. Натомість вони запроваджують іще більший нелад і беззаконня, а «реформи», які вони здійснюють, слугують виключно їхнім місцевим бізнес-партнерам та московським патронам. Тому для початку постараймося скрізь, де можливо, вживати їхні звання та посади виключно у лапках чи з приміткою «так звані». Тому що насправді ми не маємо легітимного уряду, легітимного парламенту, легітимного суду. Ми маємо просто людей, які себе називають «міністрами», «депутатами» й «суддями». Хай собі називають. Ми не зобов'язані їм підігрувати у цій їхній грі з правилами.

09. 2010

Ре-кагебізація

За півроку, що проминули від приходу до влади Віктора Януковича та інспірованого ним парламентського перевороту, непримітна й не вельми публічна організація під назвою «Служба безпеки України» зробилася раптом чільним національним, а віднедавна й міжнародним ньюсмейкером. Кожного тижня ця фірма, чи, як казали за советських часів, «контора» («Контора Глибокого Бурення» — так у народі розшифровували відому абрєвіатуру) енергійно нагадує нам, що вона, попри всі сподівання, усі перестройки, демократизації та декагебізації, таки існує й аж ніяк не б'є байдики за наші з вами сплачені до казни податкові гроші. Сьогодні ці браві хлопці не бавляться більше в «розсекречування архівів» та організацію «непотрібних нікому» виставок про УПА та Голодомор. Нарешті їм знову дозволено взятися за звичну справу: виловлювання ворогів держави, внутрішніх і зовнішніх. А оскільки в їхньому розумінні держава — це насамперед вони самі та вся камарилья, що узурпувала у березні владу, то й ворогів у них, можна не сумніватись, без ліку — щонайменше третина або й добра половина населення. Тож боротися доводиться день і ніч, забезпечуючи для режиму його голубу мрію — «стабільність», котра разом із обіцяними «реформами» має ошчасливити нас усіх, зокрема й тих, хто поки що цього не розуміє й тому пручається.

Про «реформи» наразі говорити не будемо: їх Партія регіонів за допомогою СБУ тримає глибоко в таємниці, показуючи населенню лише верхівку айсберга — підвищення податків, тарифів, закручування гайок малому бізнесові та виловлювання дрібних корупціонерів — з опозиційного, природно, не з власного табору. Зате «стабільність» відчувається ледь не на кожному кроці — то якомусь журналістові натовчуть фізію, щоб не дестабілізував ситуації, то захисникам парку в Харкові ребра поламають, а то — відомого кримінального ватажка в Донецьку на волю випустять — як жертву клятого помаранчевого режиму (зібрані проти нього докази, слід розуміти, свідчать лише про те, що коли б не фашистюга Ющенко, то сердега й далі вирощував би собі квіти на присадибній ділянці, а не займався рекетом, наркоторгівлею та замовлянням убивств). Скоріш за все і колядника-Зварича невдовзі відпустять, а може, ще й орденом нагородять — як попа Агатангела — за героїчний опір бандерівському засиллю. Бо й справді, як же відновлювати «стабільність» без усіх цих персонажів?

Зрозуміло, що в боротьбі за «стабільність» СБУ має певні пріоритети. До них не належать наразі такі дрібниці, як корупція на найвищих, міністерсько-депутатських щаблях влади, чи імлісті нафто-газові схеми, котрі, як гангрена, ось уже два десятиліття затрують весь національний організм, чи, скажімо, діяльність незліченних російських агентів і провокаторів, що почуваються в Україні комфортніше, як удома. Головною загрозою для «стабільності» в Україні, на думку гебешних та всіх інших сьогоднішніх «професіоналів», є, безумовно, громадянське суспільство, його активісти, а також ті всі іноземні особи та організації, котрі його підтримують. Саме тому безстрашні лицарі плаща і кинджала невтомно проводять «профілактичні співбесіди» (ані звичний гебіст-

ський жаргон, ані методика не змінилися) з керівниками й активістами громадських організацій, із журналістами та істориками, ректорами й студентами, політичними експертами й активістами опозиційних партій. Замість податківців, вони перевіряють рахунки; замість міліціонерів, забезпечують громадський порядок на вулицях під час мітингів та демонстрацій; замість істориків та політологів, оцінюють зміст фахових аналітичних матеріалів; і навіть подеколи, замість Господа-Бога, радять своїм підопічним змінити фах — наприклад, не займатись історією УПА, а йти викладати до школи. Суть цієї «профілактики» загалом зрозуміла: залякати своїх співрозмовників, а разом і ціле суспільство, нагнітаючи в ньому атмосферу страху, підозрливості та психозу.

Інформація про чергові есбеушні провокації надходить практично кожного тижня з різних регіонів країни. Вона не потрапляє до телевізійних новин, оскільки власники телеканалів уже давно зрозуміли, з ким мають справу (а ті, котрі не зрозуміли, — як TVi та 5-й канал, — уже отримали жовту картку у вигляді цинічного «судового» рішення і, можна не сумніватися, отримають ще й червону, якщо не отямляться). Зрештою, найбільшим фактичним власником основних каналів (до 30% телевізійного ринку, за оцінками експертів) є сам добродій Валерій Хорошковський, мільярдер, бізнесмен і, за сумісництвом, голова СБУ (*RFE/RL Headlines*, 24.05.2010). Неймовірна курйозність, ба карикатурність такого поєднання несумісних ролей є очевидною для будь-якої західної людини. Гроші, звісно, не пахнуть, і я припускаю, що пан Хорошковський відчайдушно тримається за державну посаду не так через нетямущість, загалом характерну для провінційних українських «еліт», необізнаних із європейським бон-тоном, як через звичайну жадібність. Але те, що й президент Янукович погоджується із

таким скандальним сумісництвом, яке компрометує цілу країну (не кажучи вже про методи діяльності цього «сумісника»), свідчить, скоріш за все, саме про нетямущість. Або й гірше: президент Янукович просто не сміє звільнити свого начальника СБУ, бо, як кажуть злостивці, московська Луб'янка звільнить тоді його самого. Ймовірно, живучість українофоба-Табачника на посаді міністра освіти пояснюється тим самим чинником.

А тим часом, попри цензуру, інформація про витівки СБУ усе ж потрапляє до незалежних мас-медій, насамперед в Інтернет, фіксується українськими й міжнародними правозахисними групами, й супроводжується відповідними заявами, протестами та пікетами під будівлями СБУ — у Києві та інших містах. Реакція офіційних осіб на всі ці події виглядає суперечливою. Подеколи вони вибачаються за буцімто «помилку» чи «непорозуміння», подеколи просто применшують значущість події, подаючи все як «перебільшення» або й «вигадку» опозиціонерів, а подеколи твердо стоять на своєму — як у недавньому випадку з Русланом Забілим, ідіотично звинувачуючи історика в «розголошенні державних таємниць» (*RFE/RL Headlines*, 10.09.2010). Чому номінально «українська» спецслужба так переймається «таємницями» советського КГБ і навіть готова заради них ганьбитися на цілий світ, — пояснити важко, якщо тільки не припустити очевидного: вона така ж українська, як і марсіанська. Перед нами, скоріш за все, реінкарнація того самого КГБ, провінційна філія ФСБ-ГРУ, що нарешті знайшла собі автентичне місце в усій отій «незалежності» — десь поблизу енерготранспортних, укрспецекспортних, тендерно-імпортних та інших ресурсомістких операцій.

Суперечлива реакція різних офіційних осіб на різні події може бути всього лише характерною для цієї «контори» грою у доброго і лихого слідчого. А може вказу-

вати і на цілком реальні суперечності між різними центрами впливу у, здавалося б, монолітній «каманді». Хоча найвірогідніше, маємо тут справу передусім із низьким професіоналізмом виконавців і ще нижчим — державного керівництва, котре, схоже, навіть не уявляє собі інших моделей урядування, крім донецької та спорідненої з нею російської — принаймні у тому вигляді, як вони її бачать на екранах ОРТ. Як наслідок, вони просто не знають, як їм реагувати в тих ситуаціях, коли російські сценарії в Україні з якихось причин не спрацьовують.

Юрій Бутусов у «Дзеркалі тижня» (18.09.2010) згадує ці проблеми, відзначаючи зокрема «зростання активності Служби у вирішенні економічних питань»: «СБУ стала одним із найбільших гравців на ринку конвертаційних центрів та митного оформлення». (Читач має сам зрозуміти цей евфемізм; я особисто його розумію як вказівку на широкомасштабну корупцію, з якою СБУ не бореться, — скоріш навпаки). Під цим оглядом СБУ з Хорошковським мало чим відрізняється від СБУ з усіма його попередниками — досить згадати хоча б скандали з родиною Деркачів, звинувачених свого часу у сумнівних зброєвих оборудках. Справді новим і цікавим об'єктом дослідження в історії СБУ може стати не так її розмаїта позастатутна діяльність, як сам її керівник — його бізнес у сусідній країні, гіпотетичні зв'язки з тамтешніми політиками, спецслужбами та одіозним РосУкрЕнерго.

Юрій Бутусов цитує непоміченого працівника української контррозвідки, котрий висловлює те, що ми інтуїтивно й самі відчуваємо: «Логіка в діях СБУ відсутня тільки на перший погляд, якщо підходити зі звичайними критеріями оцінювання. Але подивімося на зовнішньополітичні пріоритети керівництва країни, на зв'язки голови СБУ і його власний політичний статус, на рівень персон, до яких проявляє увагу спецслужба, — і

тоді очевидно, що в усіх цих діях прозирає залізна логіка. Валерій Іванович ходить на доповідь до президента через день — і щоразу приносить свідчення особистої лояльності. Кількість ворогів режиму збільшується, а отже, цінність Хорошковського як глави спецслужби зростає... Вектор дій СБУ шокує з погляду методів і з погляду прозахідного політичного курсу останніх років. Але ситуація виглядає зовсім інакше, якщо подивитися на неї з погляду Росії».

«І справді, — підсумовує Бутусов, — якщо Хорошковському поставлено стратегічне завдання продемонструвати максимальну інтеграцію й підтримку зовнішньої політики Росії в Україні, то Валерій Іванович чудово справляється з цією місією». Кілька місяців тому, зазначає автор, простої розмови начальника ФСБ Александра Бортнікова з колегою Хорошковським виявилось достатньо, аби без жодного судового рішення відпустити на волю полковника ФСБ Носкова, затриманого торік разом з групою інших гебістів при спробі збройного викрадення українського офіцера й вивезення його на допит до Придністров'я для видобуття таємної інформації. Ні юридичний, ані, тим більше, моральний аспект такого роду діянь нікого з українських (?) керівників, схоже, не хвилює. «Лубянка сказала "Надо!", СБУ отвечает "Есть!"»

Питання про те, наскільки сам Янукович орієнтується в тому, що відбувається, видається мені другорядним. Як особистість він, за всіма ознаками, не має ні політичної волі, ні візії, ні хисту, ні компетентності для здійснення самостійної, креативної, наступальної політики. Свого часу, пригадується, Тарас Чорновіл закликав не демонізувати Януковича, бо він, мовляв, нешкідливий: «Такий самий сибарит, як і Ющенко, тільки без національної ідеї». Слово «сибарит» вказує тут на погляд обох персонажів до психологічного комфорту, уни-

кання неприємних новин, складних рішень, обтяжливої відповідальності. Для сільського бухгалтера чи начальника автобазу це, можливо, не так уже й зле. Але для керівника країни це — катастрофа. А тим більше, коли у сусідній країні на цього керівника є ще й чимала течка компромату.

Януковича, припускаю, цілком влаштовує Хорошковський як керівник СБУ і цілком влаштовує Львовчкін як керівник секретаріату; його влаштовують усі, хто каже йому те, що він хоче почути, й показують те, що він хоче побачити. Якщо ж Львовчкін і Хорошковський, як натякають експерти, ще й належать до тієї самої групи Фірташа з його каламутним РУЕ та ймовірними російсько-газпромівсько-ефесбешними зв'язками, то справи ще гірші. Це, зрозуміло, не означає, що всім соратникам Януковича до вподоби цей специфічний українсько-російський бізнес під об'єднаним патронатом двох «братніх» спецслужб. Попри всю монолітність чи навіть тоталітарність Партії регіонів, голоси невдоволення прохоплюються назовні. Але навряд чи вони здатні вплинути на зміну політики, а тим більше — режиму. Інша річ, що поєднання цього невдоволення з масовими протестами й суспільним опором може суттєво такі зміни наблизити.

Ре-кагебізація СБУ, себто повернення їй звичних функцій політичної охоранки й відновлення методів психологічного тиску, залякування та шантажу, — це справді дуже погана і небезпечна тенденція, — одна з багатьох, зрештою, негативних тенденцій у сьогоднішній Україні. Проте вона оприявила й іншу, доволі масову і тому особливо приємну тенденцію: готовість суспільства до опору, здатність людей не піддаватися тискові, а натомість контратакувати, боронячи свої підставові конституційні права.

Авторитарні правителі та їхні спецслужби використовують не так насильство, як страх, роз'єднаність і безпомічність своїх жертв. Їхнє завдання — зламати волю, добитись покірливості. Мовчання жертв — запорука їхнього успіху, вурдалаки не люблять світла, шантажисти не люблять розголосу. Українці сьогодні вчаться вмикати світло й озвучувати публічно усі спроби гебістів їх залякати, завербувати, «перевиховати». Це дуже добра тенденція — не боятись і не мовчати. Вона позбавляє охоранку її головної зброї.

У певному сенсі, це не СБУ стала за Януковича головним ньюсмейкером в Україні. Справжнім ньюсмейкером стало суспільство — звичайні люди, які реагують негайними скаргами і заявами до мас-медій та правозахисних організацій на кожну спробу есбеушної агентури повернути їх назад до часів КГБ.

10. 2010

Гра з правилами

Вісім років тому у варшавському Бельведері на неформальній зустрічі за круглим столом представників української влади та опозиції Хав'єр Солана, котрий був тоді серед модераторів, кинув крилату фразу, що стала епіграфом до діянь не лише українського уряду, а й десятків подібних режимів «імітаційної демократії». Він закликав українців навчитися грати за правилами, а не гратися з правилами.

Леонід Кучма зі своїми прибічниками явно зігнував цю пораду, спровокувавши у підсумку всенародне повстання, зване Помаранчевою революцією. Його опоненти, однак, повелися не набагато краще: вони продовжили забавляння з правилами, поборюючи, щоправда, цим способом не так супротивників, як одне одного. Розчарування населення і в демократії, і в національній ідеї стало закономірним наслідком цих безвідповідальних ігор, полегшивши реставрацію в Україні старого режиму у ще потворнішій, донбасько-луб'янській формі.

Дев'ять місяців урядування нової-старої влади показали, що традиційна постсоветська гра з правилами в Україні триватиме, причому її масштаб і цинізм змушують декого ностальгійно згадувати не лише добряка Даниловича, а й його сірого кардинала Медведчука. Той, хоча й шахрував, а все ж удавав, ніби грає в шахи.

Теперішні луплять відразу шаховою дошкою по голові. Розв'язування складних юридичних колізій — не їхня парафія. Навіщо розплутувати вузли, коли можна їх розрубати? Навіщо ділитися владою чи ресурсами, коли можна загребти все? Навіщо когось переконувати, коли можна просто купити або залякати? Навіщо себе обмежувати якимись законами й правилами, коли можна їх як завгодно переписати і як завгодно для власної зручності витлумачити?

Вибіркове застосування законів, маніпулювання судами та іншими державними органами, ігнорування конституційних та інших правових норм і приписів — чи не єдина галузь, де пацани з Донбасу виявилися справді послідовними, винахідливими і навіть, по-своєму, «професійними». Від самого початку Януковичевого правління вони без вагань сформували уряд, себто узурпували владу в неконституційний спосіб; без вагань скасували місцеві вибори, що мали б за конституцією відбутись у травні; без дискусій, без референдумів, без експертних висновків віддали росіянам ще на 25 років військові бази в Криму — дарма що конституція однозначно забороняє розташування чужоземних військ на українській території.

Недавнє скасування цією командою так званої «політреформи» 2004 року — себто поправок до конституції, ухвалених Верховною Радою у рамках своєрідного компромісу між помаранчевими революціонерами та старим режимом, — не повинно, отже, занадто нас дивувати. З одного боку, розподіл влад, запроваджений цією реформою, був останньою перешкодою на шляху не лише до фактичної, а й до юридичної консолідації авторитаризму. А з іншого боку, Конституційний суд, послідовно очищений від залишків більш-менш сумлінних та компетентних суддів, остаточно перетворився на штампувальний додаток до Партії регіонів, здатний ухвалювати які-

завгодно, хоч би й найбезглуздіші рішення на замовлення своїх господарів.

Втім, теперішнє рішення так званого «конституційного суду» про скасування політреформи виглядає не настільки безглуздим і безсоромним, як його ж таки квітнєве схвалення парламентського перевороту та формування уряду за допомогою депутатських позафракційних «тушок». Поправки до конституції у грудні 2004 року робилися справді похапцем, із численними процедурними порушеннями та явними неузгодженостями між різними положеннями закону. Ці поправки, за влучним спостереженням Пола Д'Аньєрі, витворювали не так систему чіткого розподілу повноважень між різними гілками влади, як систему повноважень, що накладаються одне на одне й одне одному суперечать. Як і в 1996-му, коли приймали нову конституцію, чи в 1991–1992-му, коли достосовували стару конституцію УСРСР до нових реалій, усі зміни визначалися насамперед наявним балансом сил та інтересами різних учасників переговорів, а не їхнім прагненням створити якомога досконаліший документ, що забезпечував би розвиток ліберальної демократії та верховенство права.

В усіх цих випадках рішення були радше політичними, ніж юридичними, тож із процедурної точки зору всі вони можуть бути переглянуті і скасовані конституційним судом — включно із проголошенням незалежності України, розпуском ССРСР, заборонаю КПСС, передачею Криму в юрисдикцію УСРСР, включенням до УСРСР Західної України, проголошенням більшовицької республіки, конфіскацією майна й націоналізацією приватної власності тощо. Правові рішення щодо політичних питань можуть передбачати їхню делегітимізацію, себто визнання їхньої несправедливості та/або неправомірності, проте не конче передбачають їхню делегалізацію, себто

визнання їх абсолютно недійсними й автоматичне повернення до *status nascendi*: реінкарнацію ССРСР, повернення Криму чи, скажімо, відновлення царського правління. Делегітимізація політичного рішення означає його правову (і моральну) оцінку, але не тягне за собою його автоматичного скасування, себто делегалізації всього, що відбулося опісля, — фактичного заперечення дійсності, котра внаслідок того постала.

Політреформа 2004 року була справді надто похлипою й суперечливою; вона розбалансовувала систему влади й тому, безумовно, потребувала вдосконалення. Але вона була, поза сумнівом, кроком у слушному напрямку, — як це із запізненням зрозуміла нарешті Юлія Тимошенко і як це начебто розумів донедавна Віктор Янукович з однопартійцями, завзято боронячи політреформу від «авторитарних» намагань президента Ющенка її скасувати. Те, що їхнє ставлення до основного закону країни мало суто кон'юнктурний, опортуністичний характер і визначалося виключно їхнім особистим місцем у ієрархії влади, а не піклуванням про якість документа та суспільне благо, щонайкраще демонструє безпринципність, цинізм та звичайне шкурництво обох політиків. Протягом п'яти років «погана» політреформа, від якої лихоманило всю Україну, була цілком доброю для Віктора Януковича та його партії — аж поки вони, завдяки цій «поганій» політреформі, не захопили влади й не замінили «поганої» конституції на ще гіршу — гіршу, зате зручнішу для них за нових обставин.

Саме цей абсолютно аморальний, безсоромний і безпринципний контекст, у якому приймалося рішення так званого «конституційного суду», є куди важливішим — і гнітючішим, ніж сам текст цього рішення. Текст відбиває всього лише букву закону. Контекст відбиває дух беззаконня. Це означає, зокрема, що всі букви закону у цьо-

му контексті і в цьому дусі будуть прочитані й застосовані вибірково — відповідно до авторитарних амбіцій так званого «президента» з його опричникami та до потреб подальшої монополізації влади й ресурсів. Старі більшовицькі принципи, які дещо були приблякли під час Ющенкового вегетаріанського президентства, набувають звичного канібальського блиску у виконанні його професійніших спадкоємців: переможець отримує все, мета виправдовує засоби, політична доцільність визначає закон, себто його інтерпретацію.

Один із верховодів Партії регіонів окреслив цю невибагливу філософію лаконічною фразою, котра характеризує і його політичну силу, і наше гіпотетичне майбутнє доволі вичерпно. Коли Тарас Чорновіл, котрий 2004 року близько співпрацював із цим добродієм, спробував був зауважити йому, що не варто, мовляв, вдаватися аж до таких грубих фальсифікацій, той упевнено відповів: «Да ладно! Все схвачено!»

Оце, власне, і є і мета, і засоби пацанів — в одному флаконі.

Та система, яку вони намагаються зі своїм «президентом» запровадити в Україні, є лише провінційною копією кремлівсько-луб'янської «керованої демократії». На превеликий жаль, це єдина система, яку вони більш-менш знають і розуміють, чи, принаймні, так собі думають. Ця система, однак, — без стримувань і противаг, без чесної конкуренції, без прозорості, відповідальності і підзвітності, — має виразну тенденцію до загнивання. Вона просто приречена бути неефективною й корумпованою. Балачки про потребу модернізації, що їх останнім часом ведуть московські правителі, є всього лише слабо завуальованим визнанням глибокої кризи створеної ними системи.

Донецькі пацани, схоже, цього не розуміють або ж, імовірніше, вважають, що українських ресурсів та міжнародних позик цілком вистачить на п'ять або й десять років їхнього царювання. Україна, однак, на щастя, не має російських ресурсів, а отже й достатньої кількості нафтодоларів, аби корумпована влада могла купувати собі за них політичну лояльність своїх обивателів. Не має Україна й імперських амбіцій та шовіністичного очманіння, аби та ж таки корумпована влада могла задурити населенню голови «вставанням з колін» та боротьбою із внутрішніми та зовнішніми ворогами. Тож управляти цією країною, як Росією чи рідним Донбасом, пацанам не вдасться. Вони пролетять. От тільки кошти цього прольоту будуть доволі високими. На жаль, не лише для пацанів, а й для усіх нас.

11. 2010

Як далеко гойднеться український маятник?

У середині вересня, за даними IFES — Міжнародної фундації [дослідження] електоральних систем, аж цілих 12% опитаних українців вірили, що вибори до місцевих органів влади 31 жовтня будуть цілком чесними й справедливими. Серед експертів, однак, не було навіть цього помірною оптимізму, бо ж усе, що робилося в Україні після березневого парламентського перевороту та формування антиконституційної більшості (і, відповідно, нелегітимного уряду), надто наочно показувало реальні наміри, методи та можливості нової влади.

Скасування простою більшістю, без жодного обговорення у Верховній Раді приписаних конституцією на травень місцевих виборів та їхнє подальше, так само беззаконне, перепризначення на жовтень не залишало у досвідчених спостерігачів особливих сумнівів ані щодо справжніх причин цього волюнтаристського кроку, ані щодо його запланованих наслідків. Новоспечені переможці не були ще готові провести нову кампанію та вибори в травні за своїм сценарієм, а проводити за «чужим» — себто за писаними правилами й законами, — не хотіли. Такі, себто демократичні вибори повторили б більш-менш результати виборів попередніх — відповідно до доволі стабільної електоральної карти України.

Для партії, яка звикла мати все і відразу, перспектива ділитися ще п'ять років владою і ресурсами з найрізноманітнішими політичними силами в регіонах була неприйнятною. Розв'язування складних політичних вузлів — не в традиціях тих, хто звик їх «конкретно» розрубувати.

Крок за кроком, з делікатною наполегливістю ракової пухлини, Януковичеві прибічники опанували парламент, конституційний суд, місцеві адміністрації, центральну виборчу комісію, змінили закон про вибори — максимально достосувавши його до своїх потреб, взяли під контроль суди — зокрема адміністративні, на які, між іншим, покладено розв'язання виборчих спорів, поставили безвідмовних і безпринципних циніків на чолі силових відомств та державних мас-медій, обсадили, зрештою, «своїми» людьми територіальні й дільничні виборчі комісії, використовуючи давно випробувані методи підкупу, залякування та шантажу. З огляду на обсяг виконаної роботи, повернути це все до травня було справді неможливо. Тож конституція мусила поступитися перед «політичною волею» і, звісно, «політичною доцільністю». Мета у цих хлопців завжди виправдовувала і — я особисто не сумніваюся — завжди виправдовуватиме засоби.

Але, крім бойового опанування всіх ключових інституцій, донецькі «стабілізатори» за півроку зробили ще одну надзвичайно важливу річ. Вони відродили в суспільстві призабуту за «помаранчеве» п'ятиліття атмосферу страху та підозрливості. Служба безпеки знову, в традиціях КГБ, взялася за «співбесіди», себто демонстративне залякування студентів, науковців, громадських активістів, членів неурядових організацій. Міліція знов почала арештовувати протестувальників, лупцювати журналістів і на власний ментівський розсуд позбавляти громадян конституційного права на проведення зібрань, мітингів, пікетів і демонстрацій. Податкова адміністра-

ція повернулася до звичних функцій упокорення неслухняних бізнесменів, зокрема й власників мас-медій, та навернення їх усіх у лоно Януковичевих лоялістів. А прокуратура пояснила не надто кмітливим, якою може бути ціна непослуху та їхньої пасивної чи активної співпраці з опозицією. Сигнал усьому суспільству був чіткий: хто не з нами, той проти нас, пацани не жартують. Арешти «корупціонерів» (чомусь виключно з помаранчевого табору) хоч закінчатися, імовірно, їхнім звільненням — «за браком доказів», — проте це буде вже після виборів. А перед виборами головне — наробити галасу, скомпрометувати супротивника, продемонструвати «рішучість», створити атмосферу психозу.

За півроку Партія регіонів відновила, по суті, всі механізми кучмівської «шантажистської держави», відкинуті Ющенком, проте не замінені на ефективніші механізми держави правової. Все суспільство сьогодні, по суті, розплачується за неспроможність помаранчевих лідерів (і свою власну) кардинально реформувати старі інституції, запровадити жорстке верховенство права (без жодних винятків і обмежень — що для кожного лідера, кожної влади є найскладнішим), і зробити таким чином демократію ефективною, а зміни — необоротними. Демократія часів Ющенка була дисфункціональною, себто була радше наслідком ослаблення або й виведення з ладу неправових механізмів старої авторитарної держави, аніж наслідком формування нових, правових механізмів держави ліберально-демократичної. То була, власне, не так демократія, як вимушений, мимовільний плюралізм, зумовлений почасти миролюбністю самого Ющенка, а почасти і його нездатністю монополізувати всю владу, без чого просто неможливо задіяти старі механізми «шантажистської держави».

Відновивши «шантажистську державу» (засновану на тотальній корупції, накопичуванні компромату та вибіркового застосуванні права — поблажливому до «своїх» і нещадному до «чужих», «недостатньо лояльних»), Партія регіонів підійшла до виборів у всеозброєнні кучмівської доби, застосовуючи всі брудні «технології» того часу: знімаючи з реєстрації найнебезпечніших супротивників, спонукаючи інших (відомими «аргументами») до самовідводу або й переходу на «правильний» бік, заарештовуючи найупертіших за вигаданими «корупційними» звинуваченнями, продукуючи клонів і множачи кількість партій та кандидатів задля подрібнення опозиційних голосів, маніпулюючи інформацією, зокрема в телебаченні, і посилаючи суспільству месидж не так про свою правоту (в чому більшість населення переконатися важко), як про свою нездоланність (мовляв, краще не ставати на дорозі асфальтового катка, навіть якщо він вам не подобається).

Головними своїми суперниками «донецькі», схоже, і досі вважають Юлію Тимошенко та її партію «Батьківщина». А тому найбрудніші трюки застосовувалися насамперед проти них — починаючи від запровадження у новий виборчий закон заборони для політичних блоків брати участь у виборах (що мало вдарити насамперед по Тимошенко, позбавляючи її популярного бренду «БЮТ») і закінчуючи абсолютно скандальною реєстрацією клонованої псевдо-«Батьківщини» у Львівській та Київській областях і місті Тернополі (ключових для Тимошенко) та відмовою зареєструвати «Батьківщину» реально. Тут «донецькі» дали фору навіть Кучмі з Медведчуком, котрі, за всієї своєї наперсткової майстерності, до такого штукарства, однак, не додумувалися.

Головним бенефеціантом цих ігор виявилися, на перший погляд, не так «регіонали», як праворадикальна

«Свобода». Саме вони отримали відносну більшість у Галичині і доволі успішно зіграли на Київщині, зібравши в сумі по Україні 5%, — що дає їм теоретично можливість потрапити через п'ять років із таким результатом до парламенту. Але насправді для Регіонів ця гра була безпрограшною. Бо ж шансів закріпитися в Галичині вони все одно не мали, тож куди краще було здати цей закапелок політичним маргіналам. За межі Галичини ці перфоменсисти все одно далеко не вийдуть, зате ефективно сприятимуть компрометації реальної опозиції як у самій Україні, так і за її межами, слугуючи своєрідним «крайньо націоналістичним» опудалом для залякування довірливих східняків та західноєвропейців. Саме тому балакучі й самокомпрометаційні провідники «Свободи» мали куди кращий доступ до всіх контрольованих українською владою телеканалів, аніж куди поміркованіша Тимошенко з її колегами.

День виборів теж виглядав цілком по-кучмівськи — без особливого насильства (що, ймовірно, й дало підстави деяким міжнародним спостерігачам визнати вибори «нормальними» — Україна справді поки що не Африка), але водночас не бракувало хаосу, переважно штучно створеного. То тут, то там з'являлися необліковані бюлетені, крутилися «каруселі», з якихось дільниць виганяли занадто цікавих спостерігачів або й незговірливих членів комісій, хтось просто втікав з протоколами, а хтось навідріз відмовлявся їх підписувати. Проста, здавалося б, процедура підрахунку голосів та оголошення результатів затягнулася ледь не на два тижні; вимога оголошувати ці результати на кожній конкретній дільниці систематично порушувалася; всі кандидати від опозиції, які, за даними екзит-полів, обходили «регіоналів» із невеликою перевагою, в офіційному підсумку неодмінно цю перевагу втрачали — так, мовби скрізь, де шальки електоральних сим-

патій непевно хиталися, чийсь волохатий палець упевнено скеровував їх у потрібному напрямку.

Тож вибори справді, хоча й не були цілком «білоруськими» чи навіть «російсько-азербайджанськими» (скептики кажуть, що все ще попереду), проте на тлі «помаранчевих вольностей» виявили справді істотну — і вкрай небезпечно — деградацію виборчих інституцій та процедур. Американський держдепартамент дипломатично окреслив цю деградацію як «відступ від стандартів чесності та прозорості, притаманних президентським виборам на початку цього року» (*Kyiv Post*, 4.11.2010). Президентські вибори, однак, нагадаємо, організовував зовсім не Янукович і не його пацани, а — «помаранчеві лохи», з яких януковичі можуть тепер досхочу глузувати. Що ж до виборів, які організовував Янукович з братами у 2002 чи 2004-му, то «стандарті» були приблизно ті самі, що й тепер, і говорити про якийсь «відступ» чи «поступ» не доводиться. Тижневик *Kyiv Post* написав про це в редакційній статті без зайвої дипломатичності: «Янукович, оскаржений у причетності до фальшування виборів за часів колишнього президента Леоніда Кучми, мав добрий шанс показати, що він демократичний лідер. Натомість президент показав, що лишився тим самим маніпулятором, недостойним провадити велику 46-мільйонну націю» (4.11.2010).

І все-таки саме цей персонаж із подібною до нього компанією буде найближчим часом цю злощасну 46-мільйонну націю провадити. Як вони це робитимуть — зрозуміло вже більш-менш із їхніх дотеперішніх методів; куди вони попроведуть нас — теж можна передбачити, спостерігаючи за подібними «стабілізаційними» методами в Росії та інших євразійських султанатах. У кожному разі, модернізація, правова держава та перехід у

перший (євроатлантичний) світ за моделлю Польщі або Прибалтики нам не загрожує.

А загрожує нам консолідація авторитаризму доволі бридкого донецько-луб'янського типу — з ідеологією малоросійського совка і практикою містечкового рекету. Двадцятилітнє бовтання України у «сірій зоні» — між дефективною, неліберальною, неконсолідованою демократією та дефективним, неконсолідованим авторитаризмом, — схоже, добігає кінця. Якщо всі наявні у світі політичні режими розташувати умовно на одній шкалі — між зрілими, консолідованими демократіями по один бік і закритими авторитарними системами тоталітарного типу — по другий, то Україна потрапляє в авторитарну частину політичного спектру, проте ближче до його середини, — де так звані «гібридні режими» на кшталт кравчуківського або ющенківського межують із неконсолідованими авторитаризмами кучмівського взірця (чи, скажімо, «розконсолідованими» авторитаризмами взірця пізньо-горбачовського).

В інституційному плані різниця між гібридними режими та неконсолідованими авторитаризмами є неістотною, оскільки і ті, і ті переважно граються з правилами, а не грають за правилами. Там і там держава є засадничо неправовою, політична доцільність домінує над законом, а корупція є універсальною суспільною практикою. Гібридні режими, проте, відрізняються значно вищим ступенем політичного плюралізму та громадянських свобод. Власне, саме у цьому вони, як ми бачили за часів Ющенка, нічим не відрізняються від неконсолідованих демократій (на кшталт Румунії, Болгарії, чи Албанії з Македонією). І, напевно, тому й називаються «гібридними»: їхній інституційний дизайн залишається авторитарним, проте функціонують ці інституції великою мірою як демократичні — всупереч дизайнові, а точні-

ше — внаслідок власної загальної немічності та дисфункціональності. Простіше кажучи, демократія у гібридних режимах існує не тому, що владним елітам цього так хочеться і, тим більш, не тому, що державні інституції — через систему ефективних стримувань і противаг, через незалежне судівництво — її забезпечують. Вона існує лише тому, що ні еліти, ні інституції неспроможні приборкати спонтанний політичний плюралізм та обмежити громадянські свободи, що їх населення використовує, сказати б, явочним порядком, а не завдяки залізним правовим гарантіям.

Томас Карозерс називає цей плюралізм «недолугим» (*feckless*), що можна теж перекласти як «неспроможний», «неефективний». Він зокрема пише, що «країни, політичне життя яких позначене недолугим плюралізмом, мають, як правило, значний обсяг політичних свобод, регулярні вибори, чергування влади між справді різними політичними угрупованнями. Та попри ці позитивні риси, демократія залишається вкрай непевною й поверховою. Політична активність громадян, широка начебто під час виборів, не сягає практично за межі голосування. Політичні еліти з усіх основних партій повсюдно сприймаються як корумповані, егоцентричні та неефективні. Зміна влади скидається на безконечне передавання не вирішених проблем країни від одного беспорядного уряду до іншого. Публіка серйозно розчарована політикою і, навіть залишаючись у принципі прихильною до ідеалів демократії, на практиці вона вкрай невдоволена політичним життям своєї країни. Назгал, політика сприймається як затхлий, корумпований, опанований елітами простір, від якого усій країні годі сподіватися чогось доброго і який, відповідно, викликає до себе мінімальну повагу» (*Journal of Democracy* 2, 2002).

В країнах недолугого плюралізму «партії, що воюють за владу, сповнені настільки сліпої ненависті одна до одної, що всі їхні опозиційні зусилля спрямовуються виключно на те, аби не дати суперниці взагалі будь-що осягнути»; «політичне змагання відбувається між глибоко ворожими партіями, що діють, по суті, як мережі клієнталістського патронажу, без будь-яких спроб до самооновлення»; «влада переходить від одного недовговічного політичного угруповання до іншого, на чолі з харизматичним лідером, чи до тимчасових альянсів із непевною політичною ідентичністю, як у Гватемалі чи Україні». Попри всілякі нюанси та відмінності, країни недолугого плюралізму мають спільну прикмету: «весь політичний клас, хоч нібито й плюралістичний та конкурентний, абсолютно відірваний від своїх громадян, і все його політичне життя — це абсолютно порожнє, беззмістовне заняття».

Такі системи, на думку Карозерса, попри свою засадничу дисфункціональність, можуть, у принципі, бути відносно стабільними, досягши стану своєї рівноваги — «передавання влади туди-сюди між конкурентними елітами, цілковито відірваними від громадян, проте згодними дотримуватися загальноприйнятих правил». А проте відчуження громадян від політики і розчарування у (неефективній) демократії неминуче створює шанс (і спокусу) для розмаїтих авантюристів, готових узурпувати владу, запропонувавши стомленому населенню «порядок», «стабільність» і, звісно, «реформи». На цей шлях поступово зійшов Леоніда Кучма, дедалі активніше консолідуючи в останні роки своє авторитарне правління (чим, власне, й спровокував Помаранчеву революцію). На цей шлях тепер досить різко став Віктор Янукович, дедалі спритніше використовуючи авторитарний дизайн успадкованих інституцій неправової держави і відкида-

ючи водночас весь «недолугий» політичний плюралізм своїх попередників.

Томас Карозерс вважає найхарактернішою рисою таких режимів «переважання політики сили» (*dominant power politics*, — що можна теж перекласти як «політика домінантної влади»). Країни з цим синдромом, на його думку, «мають обмежений, а все ж реальний політичний простір, певну політичну змагальність між супротивними групами і принаймні найпідставовіші інституційні форми демократії. А проте одна політична група — рух, партія, ширша родина чи окремиий лідер — домінують у цій системі таким чином, що не лишають практично жодних перспектив на зміну влади в осяжному майбутньому... Якщо за недолугого плюралізму судівництво значною мірою незалежне, то за домінантної влади воно, як правило, цілком підконтрольне. І якщо за недолугого плюралізму вибори є переважно вільними й справедливими, то за домінантної влади вони переважно сумнівні, хоча й не цілком фальшиві, бо панівна група намагається розіграти більш-менш пристойне виборче шоу задля міжнародного співтовариства... Як і в системах недолугого плюралізму, громадяни в системах домінантної влади розчаровані у політиці і відчужені від будь-якої істотної участі у політичних процесах поза голосуванням. Але оскільки тут нема зміни влади, громадяни менш схильні до позиції «та провалиться ви всі!» [або, в українській версії, «проти всіх». — М.Р.], характерної для систем недолугого плюралізму. Втім, держава і тут є слабкою й дисфункціональною, хоча головним її лихом є деградація бюрократії у застійних умовах фактично однопартійного врядування, а не властиве для недолугого плюралізму інституційне безладдя».

Такі режими функціонують сьогодні в Росії, Азербайджані та Казахстані, — і, за всіма ознаками, саме та-

кий проект намагається реалізувати в Україні Янукович зі своєю «партією». В усіх тих країнах, однак, варт зауважити, великі доходи від експорту вуглеводнів дають змогу режимам до певної міри приховувати свою неефективність та корумпованість. Вони намагаються радше підкуповувати, кооптувати своїх опонентів, аніж репресувати (тобто репресії теж застосовуються, але вибірково, а не тотально — як, наприклад, в Узбекистані).

Український політичний маятник, який потужно гойднувся від «недолугого плюралізму» Ющенкової доби до неконсолідованого (поки що) Януковичевого авторитаризму, виразно мчить далі — у бік авторитарної консолідації, тобто до точки неповернення. Чи ця точка буде перейдена після наступних парламентських виборів, а чи допіру після ще одних президентських, — сказати важко. З одного боку, є завзяття «донецьких», яким забиває памороки запах необмеженої влади й ресурсів, і є підбадьорливі вигуки із Москви. А з іншого — є певний спротив з боку суспільства, є тихий, але небезпечний «розбід» у середовищі олігархів, і є дедалі настороженіша реакція міжнародної спільноти на надмір «стабільності» в Україні і загалом передбачуваний брак обіцяних «реформ».

Можливо, ця точка взагалі не буде перейдена, а може, буде перейдена вже найближчим часом. Зазначимо лише, що поза цією точкою мирна зміна режиму демократичними засобами стає у принципі неможливою. Це, зрозуміло, не означає, що такі режими є вічними. Просто вони змінюються цілком іншими засобами. Найчастіше це кривава революція, палацовий переворот або військовий путч.

Ще один крок у цьому напрямку 31-го жовтня ми зробили.

12. 2010

Рік «реформаторів», або новий «стабілізец»

Свого часу в ССРСР, у розпалі лицемірно-пропагандистської «боротьби за мир», кружляв невибагливий анекдот від легендарного «Вірменського радіо»: «Чи буде третя світова війна?» — запитували його. «Ні», — відказувало радіо. — «Але буде така боротьба за мир, що каменя на камені не залишиться».

Щось подібне, гадаю, чекає на нас і з Януковичевими «реформами». Усі реальні, себто системні зміни так і залишаться нерозпочатими, натомість «стабільність», якою пишається сьогоднішній уряд, досягне цвинтарних меж, чи, як похмуро жартували за Горбачова, перетвориться в повний стабілізец.

З погляду public relations, гасло «стабільності і реформ», узятє рік тому на озброєння новим урядом, було, безумовно, вдалою знахідкою. Ніхто в Україні, та й за її межами, не сумнівався, здається, що в цих двох словах утілено саме те, чого виснажена політичними міжусобицями та економічною кризою країна потребувала найдужче. «Стабільність» належало досягнути у першу чергу — бо як же ж без неї здійснювати заповітні реформи? — а тому, для святого діла, не гріх було порушити й конституцію, зігнорувати нудні процедурні норми, обмежити трохи громадянські права і свободи, і навіть по-

жертвувати чималий кавалок національного суверенітету надокучливому сусідові.

Першу, «стабілізаційну», частину програми новообраному президентові вдалось досить швидко виконати й перевиконати, перевівши Україну за рік із розряду вільних країн (за класифікацією Freedom House) у розряд «частково вільних» — із перспективою подальшого переходу в розряд «невільних», де, власне, й перебуває більшість поліційних режимів Африки, Азії та колишнього СРСР. За рівнем свободи мас-медій Україна під проводом Януковича теж упевнено «стабілізувалася», опустившись з 89 місця на 131 (серед 178 країн) — відповідно до аналітичних оцінок міжнародної організації «Репортери без кордонів». З другою частиною Януковичевої програми справи виявилися, однак, значно складнішими.

Поки що всі «реформаторські» заходи, оголошені урядом, мають непослідовний, поверховий, або й відверто шахрайський характер. Так звана «податкова реформа» звелася до закручування фіскальних гайок супроти малого й середнього бізнесу, спровокувавши тим самим наймасовіші — з часів Помаранчевої революції — протести, котрі змусили врешті президента накласти вето на документ і запропонувати до нього деякі косметичні зміни. Загальна філософія оподаткування, однак, залишилася незмінною. А це означає, що найбільші багатії, які сьогодні при владі, і надалі перепомповуватимуть мільярди в офшорні банки, крихітний Кіпр і надалі буде головним «закордонним» інвестором в Україні, а найбільшими платниками податків до українського бюджету і надалі лишатимуться законотворчі західні фірми на кшталт «Кока-коли», «Крафта» і «Філіп Моріса», а не місцеві металургійні та нафтохімічні гіганти, що ось два десятиліття працюють виключно собі на збиток. Це означає також,

що близькі до уряду бізнесмени і надалі отримуватимуть повернення податку на додану вартість (ПДВ) за фіктивний експорт, тимчасом як сумлінні експортери роками того повернення не отримуватимуть або ж отримуватимуть лише половину, за умови що віддадуть другу на «відкат» урядовцям.

Так звана «адміністративна реформа» звелася до об'єднання й перейменування інституцій та перетасування персоналу, але аж ніяк не до обмеження їхніх функцій та реальної чисельності, а тим більш — не до підвищення ефективності та відповідальності, й аж ніяк не до давно назрілої децентралізації та деполітизації. Навпаки, «адміністративна реформа», на думку більшості експертів, лише посилила політичну залежність державних службовців від свого начальства, сконцентрувала ще більшу владу в руках президента й вибудувала суто авторитарну владну «вертикаль» у російському стилі. Жодного очищення влади від корумпованих та некомпетентних осіб в Україні так і не відбулося — якщо не рахувати суто політичних розправ із представниками попередньої влади на суто партійній, а не професійній основі. Найодіозніші постаті Януковичевого режиму на кшталт Могильова, Табачника чи Хорошковського не тільки не постраждали внаслідок так званих «реформ», а й, схоже, навпаки, ще дужче зміцнили свої промосковські позиції.

Пенсійна реформа, започаткована під тиском Міжнародного валютного фонду, звелася до поступового підвищення пенсійного віку — спершу для жінок (від 55 до 60 років), потім для чоловіків (від 60 до 65). А проте вона жодним чином не заторкнула ані самої системи формування пенсійного фонду, ані диверсифікації пенсійних оплат, ані, найголовніше, кричущої розбіжності в розмірах державних пенсій, коли найнижча (і найпоширеніша) в Україні пенсія складає \$100 на мі-

сяць, а найвища сягає восьми тисяч. Іншими словами, упривілейованих 10% пенсіонерів (урядовці, ветерани КГБ та інші типи з сумнівними «заслугами» перед Україною) отримують із пенсійного фонду приблизно стільки ж, скільки решта 90% українських пенсіонерів. Цієї скандальної ситуації ні Янукович, ні його партія змінювати не збираються, пояснюючи це тим, що конституція, мовляв, забороняє приймати закони, які б безпосередньо погіршували наявне соціальне становище громадян. Хоча в багатьох інших випадках, як ми бачили протягом року, ці ж добродії не вельми церемонилися з положеннями конституції, ігноруючи або викручуючи їх на всі лади відповідно до власної вигоди.

Реформа житлово-комунальної служби так само зветься поки що до банального підвищення цін на всі послуги, а не до кардинального реформування самої служби та підвищення її ефективності. Фактично це означає затягування пасків для простого населення, бо ж, як і раніше, жодного серйозного оподаткування велетенських маєтків, люксових автомобілів та інших предметів розкоші Януковичеві «реформи» не передбачають. Їхня логіка загалом зрозуміла: бідні мають стати ще біднішими й таким чином цілковито залежними від владних феодалів, багаті ж можуть не перейматися ані податками, ані відокремленням бізнесу від влади, успішно поєднуючи, як Хорошковський, чи Ключев, чи який-небудь Арбузов урядову діяльність із підприємницькою.

Усе це було б непогано — принаймні для Януковича та його камарильї — коли б Україна була Росією чи, принаймні, Азербайджаном або Казахстаном. Але, на щастя, вона не має тамтешніх запасів нафти чи газу, а тому таки мусить здійснювати неприємні реформи — і то не лише з огляду на тиск МВФ, а й з огляду на перспективу неминучого банкрутства. З іншого боку, однак, реальні ре-

форми для чинної влади є вкрай небажаними, бо ж вимагають не лише описаних вище маніпуляцій, а й кардинальної зміни самих правил гри: нещадного викорінення корупції, перебудови всіх інституцій, запровадження верховенства права, принципово іншої кадрової політики. Нічого цього в Януковичевих «реформах» не прозирає й близько.

За даними *Transparency International*, Україна належить до найбільш корумпованих країн світу, ділячи 137–142 місце між Гондурасом, Нігерією та Зімбабве. Українці оцінюють власну судову систему на 4,4 (за шкалою, де одиничка є найкращою оцінкою, а п'ятірка — найгіршою). Продажність міліції оцінюють на 4,3; продажність державних службовців та депутатів — на 4,1; корупцію в освіті — на 4,0; у бізнесі — на 3,7. Третина опитаних (34%) визнає, що дає хабарі принаймні раз на рік, — це трохи менше, як в Африці, але більше, як у Латинській Америці (23%), на Західних Балканах (19%), не кажучи вже про країни ЄС та Північної Америки (5%).

Ситуація виглядає цілком безнадійною, беручи до уваги, що саме ті інституції, котрі покликані боротися з корупцією (міліція, прокуратура, суди), сприймаються в Україні (і за всіма ознаками є) найбільш скорумпованими. А проте саме такою була ситуація і в Грузії за часів Едуарда Шеварднадзе. Сьогодні Грузія належить до найменш корумпованих країн світу: лише три відсотки грузинів змушені (і наважуються) нині платити хабарі. Відповідні заходи, інституційні реформи та масова підтримка урядових ініціатив населенням, безумовно, відіграли важливу роль в досягненні цього успіху. Проте вирішальною все ж була політична воля тамтешнього керівництва, насамперед президента Саакашвілі. Бо ж найскладніше у боротьбі з корупцією — не приструнити розпаношілих провінційних даїшників, колядників-суд-

дів чи загребущих митників, а — як, певно, кожен знає із власного досвіду, — сказати тверде і рішуче «ні» своїм найближчим друзям та родичам. Саме тут починається справжня боротьба з корупцією і саме тут утверджується верховенство права. Якщо б Віктор Ющенко після революції нагородив своїх друзів медалями та орденами, а не міністерськими посадами, ми, вірогідно, жили б нині у цілком іншій країні.

Сподіватися сьогодні на якийсь гіпотетичний «патріотизм» Віктора Януковича, а тим більше на громадянську свідомість його олігархічних та ефесбешних соратників, на жаль, не доводиться. Єдина, хоча й невелика надія на цивілізаційний прорив полягає для нас у тому, що правити Україною традиційним на цих теренах м'яко-авторитарним способом Янукович уже не зможе. Йому таки доведеться здійснювати реальні, не імітаційні реформи, жертвуючи власними короткотерміновими інтересами, а ще більше — інтересами свого оточення. Чи, імовірніше, зважаючи на психотип цього персонажа та вплив Луб'янки, — встановлювати жорстку диктатуру, з усіма відповідними наслідками — спершу для населення, а згодом і для самого диктатора.

Коли хтось сумнівається у такому сценарії, хай прислухається уважніше не до солодкоголосої Ганни Герман, а до конкретніших пацанів, які, власне, й визначають стиль мислення та поведінки так званої «Партії регіонів». Ось, сказати б, квінтесенція цього менталітету і, відповідно, дискурсу у викладі депутата і, звісна річ, підприємця (а як же інакше?!) Володимира Ландика.

«В чому відмінність між Сходом і Заходом України?» — простодушно запитує його журналіст, на що один із Януковичевих реформаторів і стабілізаторів державницьки мудро відказує:

«Посмотрите, как на Востоке работает сталевар, машинист. Это ужасные условия. Он зарабатывает 200–300 долларов. А вуйко говорит: “Чтобы я за такие деньги так работал?! Я пойду к поляку, нарублю ему дров, он мне даст 100 долларов, я еще к нему похожу”. Это такой менталитет. Мы хотели запустить в Ивано-Франковске завод “Норд”. Но еле ноги оттуда унесли. Возили туда поездами своих людей, потому что тамошние не хотели работать. Хотя зарплату давали, как в Донецке. Работать должны все. Нужно закрывать границы и производить собственный продукт, строить фермы. Мы попытаемся это сделать за 10 лет. Может, и больше времени понадобится» (*Газета по-українськи*, 28.05.2010).

Про нутряню ненависть цих «інтернаціоналістів» до «вуйків», себто галичан і, взагалі, несоветизованих українців варто поговорити окремо. Цікавішою тут є їхня нутряна ненависть до свободи — в усіх її формах і проявах. Цим «реформаторам» і «стабілізаторам» не спадає навіть на гадку, що найпростіший спосіб заохотити людей до праці — це поліпшити «ужасные условия» і заплатити хоча б так, як платять підступний «поляк». Ба ні! Простіше, виявляється, закрити кордони, обгородити країну колючим дротом, відібрати в усіх паспорти (добре було б ще й внутрішні), загнати всіх до колгоспів, до гулагів, зробити і з капосних галичан покірних донбасців, аби й вони працювали «в ужасных условиях» за 200 доларів або й задаром для блага ландиків та звягільських, — щоб ті могли й далі собі розважатися у Монако, лікуватись у Баден-Бадені та облаштовувати по цілій Європі свої приватні міжгір'я.

Ця ментальність невиліковна, і тому зовсім не складно передбачити, якого роду «реформи» і яка «стабільність» на нас очікують.

01. 2011

Селективне право

В Україні, здається, не було ще жодного уряду, який би не обіцяв боротися з корупцією, наводити лад та утверджувати в країні верховенство права. Результатом цієї двадцятилітньої «боротьби», невпинного «наведення» та «утвердження» стало упевнене, з року в рік, сповзання в число найкорумпованіших країн світу (134 місце, за даними *Transparency International*, — між Гондурасом, Нігерією та Зімбабве) і, відповідно, найменш привабливих для інвесторів (останнє місце в Європі). Закономірним наслідком цих «зусиль» стала тотальна недовіра населення до всіх державних інституцій, а насамперед тих, котрі начебто б мали забезпечувати право й законність. Українській міліції, прокуратурі й судам сьогодні довіряє менше людей, ніж навіть одіозному парламенту, уряду та президентові, менше навіть, ніж ворожкам та екстрасенсам.

На цьому тлі чергова кампанія «боротьби», «наведення» та «утвердження» могла б нас неабияк потішити, коли б ми не бачили, хто все це робить, як і навіщо.

Хто?

Партія регіонів та її президент, що за фатальним збігом обставин став президентом цілої, загалом чужої й незрозумілої йому країни, мають чимало гіпотетичних чеснот, проте навіть їхні завзяті прибічники навряд чи назвуть

серед цих чеснот першорядними законослухняність, чесність, порядність та бездоганну репутацію. Скоріш навпаки — і сама партія, і регіон, у якому вона базується, і її головні персонажі викликають стійкі асоціації із Сіцилією та колоритними героями Маріо П'юзо.

Можна, звісно, сказати, що все це — чорний піар та наклепи супротивників, а можна й по-філософськи визнати, що люди міняються і містечкові злодюжки, шахраї та рекетири стають урешті добропорядними бізнесменами та політиками. Я ладен погодитися з Адріаном Каратницьким, котрий закликає «дати їм шанс» (benefit of doubt), і дивитися більш у майбутнє, а не в минуле. Проте, крім цих двох часових категорій, є ще й сучасне. І те, що ми в ньому спостерігаємо, жодним чином не вказує на перетворення Савла у Павла, гангстерів у реформаторів, провінційних шахраїв — у державних діячів європейського масштабу.

Як звичайний громадянин, я бачу, що президент не відмовився від сумнівно приватизованої державної резиденції, а навпаки — перетворює її за державний кошт на справжнісіньку латифундію з багатогектарними угіддями, шикарними дорогами та вертольотами за фантастичними цінами. Я бачу, що, попри велетенські державні борги й лицемірні заклики до економії, президент дозволяє збільшувати бюджет для парламентських дармоїдів, половина з яких узагалі не ходить на засідання, бюджет для власної непомірно роздутої адміністрації, бюджет для коханої ДУСі, яку в нормальній країні належало б ліквідувати ще в 1991 році разом із КПСС. Президент жодним чином не реагує на поєднання головою СБУ державної служби з приватним бізнесом, на загадкові мільйонні доходи в нового голови Нацбанку, на виділення державних коштів для добудови московських (а яких би іще?) церков, ані навіть на скандальну закупівлю харківським

мером лавочок для метро за ціною президентського вертольота (президентова обіцянка «відкручувати голови» й «відривати ноги» стосувалася, слід розуміти, лише опозиційних мерів, а не вірнопідданих). Оце, власне, й усе про президентову «антикорупційність».

А далі — відомо: який пан, такі й підпанки. Віцепрем'єр, що будує державним коштом приватну дорогу для президента, не цурається добудувати кільканадцять кілометрів і собі, до власної дачі, за що тут же отримує втик від колеги-віцепрем'єра, теж із донецьких, — не за корупцію, звісно, а за те, що пожлобився добудувати ще кілька кілометрів і до його маєтку. Цей же «антикорупціонер» виділяє 200 мільйонів гривень із держбюджету для власного бізнесу під виглядом «підтримки інвестиційних проектів». Його безпосередній бос, прем'єр Азаров, не соромиться підтримати власним підписом імпорتنі пільги на збіжжя для якоїсь російської фірми, письмово пролобійовані (богоугодне діло!) головним лаврським попом. Міністр внутрішніх справ роз'їждає на каділаку, подарованому підставною особою, ледь не бомжем. Головна Януковичева адміністраторка красується у діамантових годинниках по п'ятдесят тисяч (доларів) і не бачить нічого поганого в отриманні таких подарунків від «друзів по партії». «Ці люди (віцепрем'єр Колесніков та губернатор Добкін) достатньо багаті, — простодушно каже вона, — тож можуть собі це дозволити». Авжеж, про те, що в цій партії не бракує багатих людей, ми знаємо. Як і про нутряне жлобство більшості з них, котре досить важко поєднується з харитативною безкорисливістю. Але те, що в нормальній країні державний службовець не може собі дозволити *приймати* таких подарунків хоч би від кого, — наша головна європеїзаторка, схоже, навіть не усвідомлює.

Власне, ледь не щодня в Інтернеті з'являються повідомлення про нові й нові подвиги Януковичевих «антикорупціонерів». На тлі їхньої непідкупності та законслухняності злодіяння помаранчевих попередників, котрих саджають тепер до кутузок та тягають по прокуратурах за «зловживання службовим становищем» та «нецільове використання бюджетних коштів», виглядають курйозно. Адже не було в Україні ще жодного уряду, зокрема й серед двох Януковичевих, котрий би не керував бюджетом у ручному режимі, не зловживав становищем і не порушував бюджетної дисципліни. Тож саме час згадати легендарного Вовочку, котрий, заставши своїх батьків за груповим сексом, прорік актуальну й для нашого політикуму фразу: «І ці люди забороняють мені колупатися в носі?!...»

Як?

Головним виконавцем «антикорупційних» заходів української влади (а точніше — «влади в Україні») має стати сталінсько-советська прокуратура на чолі з іще одним цінним донецьким кадром Віктором Пшонкою. Цей добродій прославився десять років тому скандальною справою Ігоря Александрова (хоча не бракує йому, правду кажучи, й багатьох інших заслуг у творенні сьогоднішньої репутації донецького регіону). Александрова, слідчого журналіста, вбили бейсбольними битами вправні професіонали. Пшонка натомість знайшов бомжа, який в усьому зізнався, і відправив його до суду. Справа в суді розвалилася, бомжа відпустили, після чого той невдовзі за загадкових обставин помер. Але найцікавіше, що перед загибеллю Александров, виявляється, готував передачу, в якій начебто простежував зв'язки прокурорського сина Артема з місцевими кримінальними босами.

Навіть якщо все це домисли й наклепи недоброзичливців, особисто для мене досить однієї фрази нового «прокурора в Україні», аби оцінити його професійність, його розуміння юстиції, правової держави та розподілу влад: «Як генпрокурор, — заявив він телеканалові «Інтер», — я член команди по виконанню всіх тих рішень, які приймає президент». Ось так, а ви думали, що судівництво у нас — незалежна гілка?!

Зі сказаного неважко збагнути, що пресувати членів своєї «команди», а тим більше стежити за законністю дій свого патрона новий генеральний прокурор, звісно, не буде. Рівність усіх громадян, включно із президентом, перед законом має для п.Пшонки суто «командне», себто партійне значення. Друзям («команді») — усе, ворогам («опозиціонерам») — закон. Саме цей принцип послідовно й здійснюється в Україні. І те, що серед злісних «корупціонерів» ми бачимо сьогодні виключно помаранчевих, а не блакитних, вказує аж ніяк не на злочинність одних і бездоганність других, а лише на банальний і загалом характерний для всіх країн третього світу факт: одні — при владі, другі — в опозиції. «Я — начальник, ты — дурак». І навпаки.

Вибіркове застосування права є ключовим елементом інституціалізованого шантажу, що його авторитарні режими успішно застосовують для позірно неполітичного репресування своїх політичних супротивників. Десять років тому цю систему блискуче проаналізував Кіт Дарден, ілюструючи свої висновки записами розмов Леоніда Кучми з підлеглими на плівках майора Мельниченка. За його спостереженнями, кучмівська «шантажистська держава» трималась насамперед на (1) поблажливому й навіть прихильному ставленні влади до повсюдної корупції; (2) ретельному стеженні за цією корупцією й накопичуванні компромату на всіх політично й еконо-

мічно активних суб'єктів; та (3) вибіркового застосуванні зібраного компромату супроти нелояльних (чи недостатньо лояльних) підданих.

Помаранчева революція зруйнувала цю шантажистську систему, проте не замінила її ефективними демократичними інституціями, які функціонували б відповідно до верховенства права, — як це було зроблено в країнах Балтії та Центрально-Східної Європи. Таким чином виник інституційний вакуум: стара шантажистська система уже не діяла, бо ні Ющенко, ні Тимошенко не мали необхідного для цього монопольного контролю над усіма гілками влади. Натомість нова, демократична система, заснована на прозорих правових механізмах та чіткій системі стримувань і противаг, так і не була запроваджена. Країна фактично виявилася некерованою.

Янукович до певної міри відновив керованість, монополізувавши владу, себто підпорядкувавши всі її гілки своїй адміністрації. В інституційному плані, однак, це є відступом, кроком назад до кучмівського феодалізму (з його системою позаекономічного, «шантажистського» примусу), а не проривом уперед, до ефективної демократії, сприятливої для конкуренції, інноваційності та модернізації. Таким чином реальною перспективою України за сьогоdnішнього режиму є подальша стагнація, беззаконня, тотальна корупція, економічна та соціальна відсталість. Схоже, єдиний висновок, що його зробив Янукович із Кучминої поразки, стосується не засадничих вад самої кучмівської системи, а лише особистих вад самого Кучми та помилок його оточення. Янукович, здається, цілком щиро вірить, що Кучма програв лиш тому, що був недостатньо рішучим та репресивним. А тому треба брати приклад із Путіна. Тож попереду нас чекає подальший наступ Януковичевих опричників на опозицію та незалежні мас-медії, риторично закамуфльований

під «боротьбу з корупцією», «наведення порядку» і, звісно ж, «проведення реформ».

Червону лінію, яка відокремлює український авторитаризм від його постсоветських родичів у Білорусі, Росії та Середній Азії, Янукович ще не переступив. Влада у Києві, на відміну від інших столиць СНД, все ще може бути змінена мирним шляхом, унаслідок більш-менш вільних демократичних виборів. Янукович, можливо, не розуміє, але відчуває, що переступивши цю лінію, він відріже собі шлях до мирного відступу і спокійної президентської пенсії. Все його подальше життя перетвориться на відчайдушну боротьбу за збереження влади, за політичне і всяке інше виживання — будь-якою ціною і якими-завгодно засобами.

Тому він вагається. Тому його опонентів поки що переслідують всього лише за нецільове використання коштів (сміховинне як на українські умови), а не за серйозніші злочини. Янукович із «командою» мовби не наважуються порушити негласного пакту всіх українських «еліт» про війну не на знищення. За двадцять років української незалежності жоден високопосадовець не сів у тюрму за вироком українського суду саме тому, що всі вони — принаймні досі — не виключали можливості зміни режиму і цілком симетричної помсти з боку супротивників.

Порушення цього пакту означатиме або перетворення України на повноцінну демократію з твердим верховенством права і безсумнівною рівністю всіх перед законом, або ж перетворення її на диктатуру, яка вже ніколи не відійде добровільно від влади і не наважиться на чесні, конкурентні вибори, які можуть її тої влади позбавити. Перший варіант виглядає за сьогоднішньої «команди» абсолютно нереальним. Другий варіант виглядає

цілком імовірним. Вироки у гучних «антикорупційних» справах покажуть, чи донецьким ідеться лише про компрометацію опонентів та виключення їхніх лідерів із найближчих парламентських та президентських перегонів. А чи йдеться про всебічне знищення опозиції і встановлення диктатури за російсько-білоруським чи середньо-азіатським взірцем.

Навіщо?

Відповідь на це питання великою мірою впливає з відповідей на два попередні. Влада, можна сказати з певністю, не має найменших намірів обмежувати свої грабіжницькі апетити й приборкувати корупцію у власних лавах. Прокуратура і вся судова система є всього лиш частиною виконавчої влади, себто «команди», і тому ніякої боротьби з корупцією серед своїх вести не зможе й не буде.

Політична опозиція, незалежні мас-медії та громадянське суспільство залишаються єдиною перешкодою для «команди» в її нестримному прагненні до накопичення влади, власності і багатств. А тому знищення цих супротивників чи принаймні їхня максимальна дискредитація й маргіналізація є головною метою всіх гілок влади, підпорядкованих президентові. Представляючи цю політичну, по суті, війну як безневинно-аполітичну «боротьбу з корупцією», влада вбиває двох зайців: знищує опозицію, не вдаючись (начебто) до жодних політичних репресій, і водночас відволікає увагу від власних зловживань і навіть заробляє собі певні електоральні очки на цьому лицемірному «наведенні порядку». Короткотерміновий вигреш від такої політики — безсумнівний. Про довготермінові стратегії та завдання «пацани», схоже, думати не звикли.

02. 2011

Ne chantera pas

Пригадую, в школі вчителька розповідала нам забавну історію про походження слова «шантрапа». Стосувалося воно начебто оперових статистів, котрі не мали вокальних даних і лише створювали на сцені видимість величезного хору. Про кожного з них казали французькою *ne chantera pas* — «не співатиме». І лише згодом я вичитав у розумній книжці, що насправді те слово походить від чеського *šantrok, šantroch* — «брехун», «шахрай», а тамте, своєю чергою, від старонімецького *santrocke* — «шахрайство».

Нещодавно це слово реанімував у моїй пам'яті Тарас Чорновіл, приліпивши його в одному з інтерв'ю до всієї української влади. Не те, щоб я сам був про цю владу істотно іншої думки, а все ж приємно почути щось таке від інсайдера — людини, котра тривалий час була поруч із Януковичем і вивчала його середовище зсередини. Власне, й сьогодні, попри формальний вихід із Партії регіонів, Тарас Чорновіл бачить себе у провладному таборі (що, здебільшого, видно і з його голосувань у парламенті). «Я член більшості, — каже він про себе у згаданому інтерв'ю, — я підтримую Азарова, Ключєва, Єфремова, наскільки це можливо, стараюся не воювати з Януковичем, хоча він і не має жодного (?) стосунку до коаліції».

Чорновіл із Януковичем справді не воює, але й не надто щадить:

«Янукович дал вольницю шантрапе. Даже при Ющенко шантрапа не вела себя настолько откровенно, над шантрапой все равно был какой-то смотрящий. Ющенко дал волю смотрящим, а смотрящие уже запускали шантрапу. И смотрящие время от времени били по шантрапе... Верховного, общего контроля за властной шантрапой не было. Но средний уровень, люди, которых Ющенко уполномочил вместо себя править страной — вот они за чем-то следили. Сейчас этого нет, и шантрапа сорвалась с цепи. Первое — это грабь награбленное в массовом порядке, второе — “а они там на меня посмели рот открыть, сволочи?!” Ну, только другими фразами, чуть похуже. И вот — беспредел шантрапы на уровне голов райадминистраций, руководителей силовых структур и т.п.» (*From-UA*, 18.11.2010).

Явище, помічене Чорноволом, аж ніяк не нове. Критики путінського режиму в Росії вже не раз відзначали, що сама атмосфера сваволі і беззаконня, брутальності і цинізму, створена у країні, робить політичне насильство і, взагалі, всебічні зловживання владою неминучими. Не має істотного значення, чи Путін сам особисто замовляв убивство Маркелова, Політковської чи Щекочіхіна. Головне — він подав чіткий сигнал усьому суспільству, що в країні панує не право, а «революційна доцільність», і що всі вороги режиму мають бути замочені у сортирі. Привладна й довколавладна шантрапа однозначно зрозуміла цей месидж як дозвіл чи навіть наказ на власний розсуд вирішувати, хто є їхніми ворогами і як і де їх «мочити».

Власне, це саме те, що відбувається нині і в Україні. Вся шантрапа, наполохана революцією і принишкла ледь-ледь під імпотентною помаранчевою владою, бере нині реванш, підбадьорена путіністськими заявами й діями президента та його податково-прокурорських і мі-

ліцейсько-есбеушних опричників. Який висновок має зробити для себе пересічний держслужбовець, спостерігаючи нині арешти помаранчевих урядовців: що влада справді взялась за корупцію, а чи — за політичну опозицію? Тобто — що красти уже не можна, а чи — можна, аби лиш у політично правильному товаристві?

Не треба, гадаю, бути великим знавцем психології владного гомо советікуса, аби здогадатися, які висновки зробить він собі із сьогоднішньої вельми специфічної «антикорупційної» кампанії. А тим більше — із публічних обіцянок президента повідкручувати опозиційним мерам голови та повідривати ноги. У кращому разі, шантрапа зрозуміє це як сигнал, що опозиційність в Україні карається відкрученими головами та ногами, а тому треба з усіх сил імітувати політичну благонадійність. У гіршому разі (і куди вірогіднішому), шантрапа заходиться і сама викорінювати довкола політичну схизму, відкручуючи опозиціонерам, реальним і уявним, усе, чого допаде.

Власне, вона вже цілий рік так і робить. Залякувальні «співбесіди» зі студентами та шантажування священиків «неправильних» церков, напади на журналістів і наїзди на підприємців, незаконні арешти, обшуки, допити і утримування під вартою із цинічним ігноруванням вимог процесуального кодексу, — все стає в Януковичевій Україні повсякденною практикою. Випадки застосування тортур, загадкових смертей та «самогубств» у в'язницях, за даними Харківської правозахисної групи, перевищили всі дотеперішні показники, котрі, власне, й раніше не були рожевими.

Шантрапа справді зірвалася з цепу, як каже Тарас Чорновіл, а проте вина президента зовсім не в тому, що він її не контролює, а в тому, що сам надихає і заохочує, сам творить зі своєю командою ту атмосферу сваволі і

беззаконня, яка, власне, й репродукує відповідну вакханалію на місцях. Провінційний совок може бути яким-завгодно тупим і ледачим, але він чудово розуміє символічні сигнали, що надходять згори. Власне, він їх чує нутром, як собака Павлова. І коли бачить, як бандюки у парламенті (справжні, не метафоричні, зі значками Партії регіонів) проламують стільцями черепи своїм опонентам, він уже знає не тільки, хто на цій зоні хазяїн, а й кого і як слід мочити в параші. І коли один із чільних регіоналів Михайло Чечетов, коментуючи побоїще у парламенті, заявляє, лукаво мружачи поросячі очиці, що «драки никакой не было, может, они сами головой бились, а теперь на нас сваливают» (*Glavred*, 17.12. 2010), — уся провінційна шантрапа знає не тільки, як треба поводитися з опозицією, а й як потім пояснювати свої дії.

Для міліцейської шантрапи цей сигнал із Печерських пагорбів особливо цінний. Вони, звісно, й без Чечетова знають, як часто в'язні самі себе б'ють, калічать, або й убивають на смерть, аби лише скомпрометувати доблесних міліціонерів та їхнього ще доблеснішого міністра. Але тепер вони знають, що це — нормально, що так і повинно бути, і що за це їх Чечетов із компанією не тільки не покарає, а й, може, винагородить — як вірцевих учнів. За даними Харківської правозахисної групи, за рік Януковичевого правління щонайменше 50 осіб померли чи, радше, загинули в ув'язненні за сумнівних обставин, а загальне число міліцейських зловживань, перевищення повноважень та недотримання процедур, зафіксоване Групою, складає уже не тисячі, як раніш, а десятки тисяч випадків. Окремі повідомлення ХПГ звучать буквально як чорний гумор: у Лозівському відділку міліції Харкова протягом тижня відразу двоє допитуваних «викинулися» з вікна на четвертому поверсі, розбившись насмерть, і в обох випадках це було визнано «само-

губством», попри виразні сліди тортур на тілах загиблих (RFE/RL Headlines, 3.02.2011).

Прорежимні піарники, дипломати та закордонні лобісти заколисують міжнародну громадську думку магічними мантрами про «відновлення в Україні стабільності» та про начебто поодинокий, несистемний характер усіх тих випадків насильства і беззаконня із боку влади, про які ми насправді читаємо щодня. Один із таких пропагандистів, сумнозвісний Брюс Джексон, визнав недавно, що корупція в Україні «є передумовою ведення бізнесу», що «судочинство в Україні — це катастрофа» і що стара (слід розуміти, кагебітсько-советська) ментальність СБУ теж не йде Україні на користь. А проте він без вагань заявив, що Україна рухається у правильному напрямку, що «більшість ганебних, дурних або й дещо жорстоких дій влади є випадковістю, без жодної виразної тенденції», і, звісно, що «люди в Адміністрації Януковича непогані... Можливо, їм бракує дещо освіти і вони є дещо провінційними, можливо, не знають усіх законів чи Конституції. Але вони не холоднокровні вбивці, це не ті люди, що намагаються встановити авторитарну державу» (*День*, 10.02.2011).

Тут виникає спокуса згадати подібні одкровлення молодшого Джорджа Буша, котрий, глянувши свого часу у зміїні очі Владіміра Путіна, догледів у їх глибині «правдивого демократа». А проте не ворушитимемо минулого. Зауважмо лише, що описані Джексоном люди, які правлять фактично 46-мільйонною країною — без належної освіти та знання конституції, зате з провінційними амбіціями та комплексами, — це і є, за європейськими мірками, політична шантрапа — принаймні у першому, «оперному» значенні того слова.

І провінційна шантрапа це відчуває. Якщо столичне начальство не утруднює себе дотриманням парламент-

ських процедур, законів і навіть конституції, то чому цим усім мають перейматися містечкові менти у якому-небудь Дніпродзержинську? Якщо президент назначає міністром освіти балакучого українофоба Табачника, то чому містечковий гаїшник десь під Одесою має терпіти «телячий язук» усіх цих недобитих націоналістів?

Які пани, такі й підпанки. І коли на моїй вулиці у старій ощадкасі після ремонту вже ніхто не ховає барельєфу Сталіна під цнотливим віночком зі штучних квітів, то я знаю: це не тому, що так скомандував Янукович, Попов чи інший табачник. А тому лише, що вже — не соромно. Навпаки, тепер це ознака благонадійності, лояльності до режиму, який охороняє своїх лєнінів-сталінів зовсім не тому, що аж так їх любить, а тому, що люто ненавидить їхніх супротивників.

Хоч би що писали платні піарники про «випадковий», «спорадичний» характер незліченних зловживань владою в Україні, банальна статистика, зафіксована правозахисними організаціями, українськими й міжнародними, стверджує протилежне: порушення громадянських прав і зловживання владою має в Україні повсюдний, системний і дедалі масштабніший характер, відколи президентом у ній став Віктор Янукович. Іншими словами, кожен випадок владної сваволі і беззаконня — це не якась девіація, відхилення від норми, а сама Норма, сам стиль авторитарного врядування, що його за російським прикладом насаджують в Україні.

У цьому контексті всі балачки про «порядок», «стабільність» та «боротьбу з корупцією» звучать лицемірно. А всі претензії (й сподівання) на реформи — в абсолютно неправовій державі — виглядають жалюгідно.

Я допускаю, що Януковичеві лобісти мають у дечому або й багато в чому рацію. Він, певно, й справді, як

каже Джексон, непогана людина, його підручні, скоріш за все, — «не холоднокровні вбивці», а один із них, найрозумніший, навіть «міг би керувати якоюсь компанією з продажу програмної продукції в Америці». Може, навіть так воно й сталось би, коли б Луб'янка послала його туди замість Анни Чапмен. Я справді не знаю. Я певен, на жаль, лише в одному: ніхто з них — не співатиме.

03. 2011

«Співаки» і «функціонери»

Розмовляючи нещодавно (10.03.) на TVi із Миколою Княжицьким, Ганна Герман не вперше і, сподіваймося, не востаннє відхилилася від генеральної лінії своєї партії, визнавши, по суті, що україномовні громадяни є людьми другого сорту, бо ж за своїм соціально-економічним становищем істотно поступаються панівній російськомовній меншині і, відповідно, не мають адекватних ресурсів та можливостей впливати на політичне, економічне й культурне життя у своїй (начебто) країні:

«Багаті люди — в основному російськомовні, і велика частина громадян України, українців за ментальністю, небагаті люди. Це спадщина політики перших українських лідерів. У той час, як В'ячеслав Чорновіл водив нас на мітинги, де ми співали “Ой у лузі червона калина”, комсомольські функціонери захоплювали банки, приватизували заводи, тепер вони багаті люди, вони впливові, вони можуть диктувати моду» (*Корреспондент*, 11.03.2011).

Ганна Герман, однак, не була б працівницею Януковича, коли б, сказавши кілька слів правди, не затуманила їх одразу домішками напівправди, чверть-правди або й, скажімо так, зовсім не правди — як це, наприклад, було у її сумнозвісній заяві про опозицію, котра проплачує нібито критику Януковичевого режиму у закордон-

них мас-медіях. У виступі на ТVі вона теж примудрилася поєднати справді чесне й відважне визнання соціальної упослідженості українофонів із вельми сумнівним перекладанням відповідальності за цей стан на «перших українських лідерів», із яких поіменно згадала лише В'ячеслава Чорновола. Хоча реальними «лідерами», пригадується, в ті часи були зовсім інші добродії, які на жодні мітинги не ходили і «Червоних калин» не виспівували, натомість енергійно підтримували бандитську приватизацію спільно з комсомольськими та іншими функціонерами, до яких і самі належали. Тож спадщину саме їхньої, а не Чорноволової політики ми нині пожинаємо.

Чи міг Чорновіл із іншими «співаками» істотно на цю політику вплинути — питання вкрай дискусійне. Як на мене — навряд, бо ж україномовна частина суспільства була в ті часи ще маргінальнішою і, відтак, іще менш впливовою, як сьогодні. Структурні чинники, що зумовили цю маргінальність, з'явилися не в 1992 чи 1993 році. Їх понад два століття плекала імперська влада — спершу царська, потім більшовицька. З одного боку, вона змінювала демографію загарбаної країни, енергійно спрощуючи до неї своїх колоністів (практично від нуля у XVIII столітті до 22% населення наприкінці ХХ-го) і водночас винищуючи аборигенів або ж просто переселяючи їх на інші імперські території. А з іншого боку, імперія енергійно геттоїзувала тубільців — спершу як кріпаків, потім як колгоспних рабів, залишаючи їм єдиний шлях утечі із безпросвітних злиднів і приниженості: через прийняття панівної мови, культури та ідентичності, а разом і засвоєння від колонізаторів їхньої нутрянної зневаги до своїх колишніх — сільських, убогих і малоосвічених — одноплемінників.

Комсомольські та інші функціонери стали впливовими не тому, що позахоплювали банки і приватизували

заводи. Навпаки, вони прихопили банки й заводи саме тому, що вже були на той час достатньо впливовими. Власне, вони й раніше були фактичними володарями усієї так званої «загальнонародної власності», а в 90-х роках лише юридично формалізували це володіння. В'ячеслав Чорновіл і його політична сила мали підтримку приблизно четвертини населення — навряд чи достатню, щоб вплинути вирішальним чином на розподіл влади і власності в незалежній країні — як це зробили польські, чеські чи прибалтійські антикомуністи.

Це не означає, що вони не могли вплинути на перебіг подій зовсім: четвертина населення — це все-таки певна суспільна сила, з якою мусила рахуватися владна номенклатура, легітимізуючи свою нову роль у новій державі. І вона таки зробила для цієї меншини певні, насамперед символічні, поступки. Якби цієї четвертини у нас не знайшлося — як, скажімо, в Середній Азії чи Білорусі, — то ситуація була б, безумовно, ще гіршою. В'ячеслав Чорновіл із рухівцями, правдоподібно, могли добитися від номенклатури більших концесій, коли б діяли злагодженіше та ефективніше. Проте кардинально змінити перебіг подій вони не могли. Для цього їм слід було б мати серед співаків «Червоної калини» щонайменше половину населення, а не тих 23%, які проголосували за Чорновола на президентських виборах у грудні 1991 року і які в березні того ж року рішуче голосували проти горбачовського «Союзного договору».

Ганна Герман, котра сама, за її словами, ходила з Чорноволом на мітинги і співала «Червону калину», не може всього цього не знати. А проте вона свідомо чи підсвідомо затуманює суть проблеми, реалізуючи відразу дві (само)захисні риторичні стратегії.

По-перше, вона представляє сьогоденнішній упосліджений стан українофонів не як структурну патоло-

гію, спричинену трьома століттями колоніалізму, і, тим більше, не як наслідок українофобської політики своїх сьогоднішніх патронів та однопартійців, а всього лише як наслідок перверсивної «прихватизації» 1990-х років. Винуватцями таким чином виявляються романтичні й неефективні націонал-демократи на чолі з Чорноволом, здатні лише безконечно мітингувати й співати патріотичних пісень, а також — непоійменовані «комсомольські функціонери», котрі нині «задають моду», проте ніби й не мають при тому жодного стосунку до Партії регіонів та здійснюваної нею політики.

А по-друге, перекладання вини (принаймні часткової) за сьогоднішній упосліджений стан україномовних українців на Чорновола та націонал-демократів, до яких Ганна Герман і сама свого часу належала, виконує в цьому дискурсі свого роду легітимізаційну, а разом і психотерапевтичну функцію: виправдовує перехід з одного політичного табору у протилежний як крок цілком раціональний, політично й морально виправданий. Бо й справді, одна річ — представити ситуацію як зречення знекровленої, зацькованої, загнаної в кут опозиції на користь заможної, сильної й неперемінливої у засобах партії влади. Інша річ — подати це як відхід від симпатичних, проте імпотентних політичних романтиків до не вельми обізнаних із різними Чеховими, проте по-своєму ефективних і абсолютно конкретних «прагматиків», здатних (буцімто) збудувати «нову країну».

Найцікавіше в подібних політичних заявах здебільшого не те, що вони висловлюють, а те, що намагаються приховати. Ганна Герман, визнавши соціально-економічну, а відтак і культурну та політичну маргіналізованість українофонів, висловила те, що, у принципі, може доглядити в Україні кожен уважний спостерігач. А за бажання — може відчути й на власній шкурі, спробувавши

послідовно розмовляти українською мовою де-небудь в Одесі, Донецьку, Сімферополі чи інших специфічно «інтернаціональних», як вони себе називають, містах. Тобто справді новим і несподіваним у цій заяві є лише те, що робить її високопоставлений представник чинної влади — тієї самої, котра, власне, й здійснює політику подальшої маргіналізації та русифікації україномовного населення, і в котрій запеклі українофоби на кшталт Табачника, Костусева чи Саламатіна упевнено красуються на чільних виконавчих (а не суто пропагандистських, як Ганна Герман) посадах.

Хтось може догледіти тут певну «антипартійну» фронду, зухвалість, зрештою, порух сумління людини, котра все ж має українське коріння і котрій, імовірно, не зовсім байдужа доля української мови, культури і нації загалом. Хтось інший може побачити лише технологію, гру в доброго поліцейського, імітацію плюралізму всередні монолітної, по-мафійному жорстко централізованої й дисциплінованої влади. Я не маю достатньої інформації, щоб компетентно судити про реальні наміри і думки Ганни Герман. Але я можу судити про об'єктивне значення зробленої нею заяви. І навіть можу верифікувати слушність цих своїх суджень. Якщо ця заява щира і означає лише те, що означає, — констатацію другосортності українців у власній ніби-державі, то реальні сьогоднішні «першосортні» господарі цієї держави повинні авторку якимсь чином покарати за самодіяльність і фактичну зраду їхньої «державної таємниці». Або ж мусять — цілком фантастичне припущення — кардинально змінити свою дотеперішню політику упослідження українофонів, приниження їхньої історичної пам'яті, витіснення їхньої мови з усіх сфер життя, обзивання расистськими термінами тощо.

Якщо ж ані того, ані того не трапиться, то заява Ганни Герман є звичайнісіньким блефом, частиною «регіональних» маніпуляцій, у яких вона — свідомо чи не свідомо, я цього справді не знаю, — бере участь. Бо за всієї своєї позірної правдивості та заява містить небезпечну напівправду, яка ефективно всю оту ніби-правдивість нейтралізує, тобто зводить нанівець усе, що мало б із цієї заяви логічно випливати. Такою небезпечною напівправдою є не лише вкрай сумнівне оскарження Чорновола й націонал-демократів у сьогоднішньому плачевному становищі українофонів (самі, мовляв, винні), а й іще сумнівніше ототожнення сьогоднішніх «багатих», «впливових» людей, які «диктують моду», з абстрактними «комсомольськими функціонерами». Насправді ж ми знаємо, що критична маса усіх тих «функціонерів» — комсомольських, компартійних, кагебістських і просто кримінальних — зосередилась нині саме у Партії регіонів, і саме вони, а не якісь там «бандери», «націонал-патриоти» чи «свідомити», диктують сьогодні «моду» в усіх сферах життя України. Власне, вони диктували ту «моду» й раніше, проте саме сьогодні, завдяки Януковичу та його «партії», добились нарешті омріяної монополії.

Зайве пояснювати, що вся місцева номенклатура ніколи не мала ніякої української ідентичності, чи, як каже Ганна Герман, ментальності. Сам принцип номенклатурного добору передбачав беззастережну імперську лояльність, виявом якої було прийняття советської ідентичності і відкинення «націоналістичних» атавізмів, до яких зараховувалось зокрема й уживання української мови як основної — у праці, побуті та сім'ї. Тим більше не відзначався «українською ментальністю» світ кримінальний — як дзеркальна репліка світу влади, з усіма тамтешніми цінностями й мовними практиками.

І саме ці два світи, їхній химерний симбіоз і схрещення, сформували українську посткомуністичну «еліту» — так звану олігархію, котра, власне, й урядує сьогодні країною під прапором начебто-партії начебто-регіонів. Річ не в тім, що в цій зграї нема українців, як стверджують найзавзятіші «націонал-патріоти», а в тім, що ті українці, які там є, нічим не відрізняються від неукраїнців: усі вони однаково советськомовні й совково-культурні, і всі мають однакову офшорну ідентичність.

Безумовно, успадкувавши чималий шмат імперії під назвою УССР — з усіма її заводами й пароплавами, ця так звана «еліта» мусила, хоч-не-хоч, подбати про сяке-таке державотворення, а разом і про націєтворення на цій своїй території. Феодальні еліти, як відомо з історії, не мислять в етнонаціональних категоріях. У принципі, вони здатні будувати яку-завгодно націю на отриманій території — відповідно до практичних потреб та реальних можливостей. Швед Сигізмунд Ваза розбудував Польщу, німкеня Катерина — Росію, а Вільгельм Габсбург-Вишиваний ледь не став будівничим соборної України. Постсоветська номенклатура будувала свої держави з того матеріалу, який отримала після розпаду ССРСР. Мова й культура так званих титульних націй визначали, як правило, мовно-культурне ядро цих нових держав. Лише в Україні та Білорусі це правило не спрацювало, тому що титульні групи виявилися тут надто сильно асимільованими в мову й культуру колонізаторів. Новим феодальним власникам цих країн довелось таким чином робити нелегкий вибір між двома проектами — аборигенним, який пропонував творення нації на основі місцевої, «корінної» мови й культури, та проектом креольським, який клав в основу нової нації місцеву версію імперської мови й культури — з відповідною маргіналізацією аборигенної.

В Білорусі, де позиції аборигенів були значно слабшими, місцеві «еліти» зробили доволі легкий і цілком однозначний вибір на користь домінантної, себто креольської групи та її російсько-советських мовно-культурних кодів. В Україні, де позиції обох груп були приблизно рівними, феодальні «еліти» понад десятиліття вагалися між обома проектами, формально начебто фаворизуючи проект український, але водночас підтримуючи різноманітні советсько-креольські практики й зберігаючи механізми відтворення колоніальної, насамперед розумової, домінації. Завдяки цьому владні «еліти» могли ефективно маніпулювати обома групами, займаючи начебто центристську позицію й відіграючи між ними роль самопроголошених посередників-миротворців.

Помаранчева революція порушила цю хитку рівновагу, змістивши шальки терезів у бік про-європейських, анти-євразійських українофілів. Послідовна реалізація цього проекту передбачала запровадження в Україні європейських правил гри — розпрозорення економіки, верховенство права, чесну конкуренцію. Для владної олігархії, при звичаєній до монопольного становища і в політиці, і в економіці, це несло смертельну загрозу. Домінантне становище феодалів ґрунтується не на чесній змагальності в економіці чи політиці, а на привілеях, отриманих від держави; воно впливає не з якості ведення бізнесу, а з самого володіння державою, її ресурсами та апаратом.

Вклавши у контрреволюцію чималі кошти і привівши-таки до влади Януковича, українська олігархія вирішила не повертатися більше до ризикованого балансування у стилі Кучми між українофілами й русофілами — між українсько-європейським проектом та советсько-креольським. Ці люди, чи, принаймні, та їх частина, котра спільно з московськими спонсорами та

ефесбешними «радниками», визначає сьогодні реальну політику Януковича і його команди, зробили цілком однозначну, як у Білорусі, ставку на гомо советікуса — менш перспективного й презентабельного, з точки зору декларативної «євроінтеграції» й украї бажаного для місцевих «еліт» ошляхетнення іміджу, зате незрівнянно лояльнішого і покірливішого. По суті, вони поставили на той самий реліктовий електорат, на який опираються і Лукашенко, і Путін, і на який, у принципі, не проти був спертися й Леонід Кучма. Він, однак, схоже, інтуїтивно відчув, що іміджеві збитки від цього будуть значні, натомість зиски сумнівні, бо ж промоція гомо советікуса вимагає одночасної маргіналізації гомо анти-советікуса, котрий в Україні є значно чисельнішим і активнішим, ніж у Росії чи Білорусі.

Ганна Герман, безумовно, розумніша й адекватніша від більшості Януковичевих дорадників — принаймні від тих, котрі працюють справді на нього, а не на Путіна із Медведевим. І вона розуміє, скоріш за все, до якої безодні веде Україну сьогоднішня політика її боса, віддана в руки незліченних табачників, хорошковських і костусєвих. Припускаю, що вона цілком щиро хотіла б цю політику якось пом'якшити й прагматизувати, — «відібрати від мавпи гранату», як сказала б Оксана Забужко. Припускаю, що й чимало розумніших олігархів, попри свою кастову зневагу до україномовних аборигенів і зрозумілу боязнь послідовної європеїзації, пов'язаної саме з українським, а не креольсько-євразійським проектом, воліли б усе ж не антагонізувати цієї пасіонарної частини суспільства й не перетворювати Україну на ще одну Білорусь чи, ймовірніше, на Північну Ірландію.

У згаданій розмові з Княжицьким на ТVі Ганна Герман не лише визнала соціальну упослідженість українців у нібито-українській державі, а й позиціонувала себе як

їхня заступниця — щось на кшталт легендарної Роксолани, котра, як пригадуємо з романтичних книжок, боронила перед султаном українську справу і визволяла з неволі горопашних бранців: «Я взяла сама на себе добровільно місію відстоювати інтереси тих людей, котрі не голосували за Януковича [...] тільки тому, що його не знали... Ющенко не зумів стати лідером усієї держави. І я не хотіла б, щоб така помилка була й у нинішнього Президента» (*Лига*, 11.03.2011).

Я від душі бажаю колезі успіху, хоча й не вважаю султанський палац відповідним місцем для боротьби за українську справу, а тим більше не вірю в існування якогось іншого Януковича, окрім того, якого ми вже встигли добряче пізнати. Як на мене, то краще все-таки виспівувати на мітингах «Червону калину». Заняття по-своєму теж утопійне й зовсім не прибуткове, але принаймні — суспільно нешкідливе.

04. 2011

Скрипька Папдори і московський оркестр

Леонід Кучма, скоріш за все, не читав історичних книжок про османських та візантійських правителів, котрі полюбляли влаштовувати бучні бенкети для найзаклятіших друзів, аби врешті усіх тих своїх дорогих гостей зарізати, отруїти чи, на знак особливого визнання, посадити на палю. Та коли б і читав, то навряд чи міг запідозрити, йдучи 25 лютого з двома іншими екс-президентами до Віктора Януковича — вшанувати річницю його президентства й обговорити «питання сьогодення і майбутнього Української держави», — що паля для нього у генеральній прокуратурі вже виставлена.

Те, що подібні речі не виставляються в Україні без благословення головного господаря, Леонід Кучма знає не гірше за Віктора Януковича, оскільки обое вагомо приклалися до знищення в Україні незалежного судівництва та перетворення прокуратури на бойову зброю в руках президентської адміністрації. Серед записів невгамовного майора є характерна розмова двох згаданих державних мужів — іще з тих часів, коли один із них був султаном, а другий — регіональним беєм.

К.: — Я тебя приветствую. Жив-здоров? У тебя есть такое дело по Салову?

Я.: — Есть. Он нашебуришил там.

К.: — *Пошебуришил. По нему уголовное дело там за распространение ложной информации.*

Я.: — *Да.*

К.: — *Это с декабря месяца. Крутил, крутил ваш суд какой-то, и вернули дело назад и сказали: это нужно рассматривать не как распространение, а как оскорбление президента. Они же подонки, твои судьи. Я должен ехать к ним и давать показания. Ты возьми того судью, б..., за яйца подвесь, пусть повисит одну ночь.*

Я.: — *Понял. Мы разберемся.*

К.: — *Судьи вообще, б...*

Я.: — *Ну, они подонки. Председатель суда у меня там ненадежный. Его надо менять.*

К.: — *Ну ты ж понимаешь... менять, пока система такая, что... Ну, я думаю, теперь вы разберетесь, чтоб он на всю жизнь запомнил.*

Сердега Салов отримав тоді від обох правдолюбців кілька років ув'язнення — за поширення буцімто антикучмівської пропаганди. Європейський суд із прав людини згодом виправдав його й зобов'язав державу Україна, себто всіх нас — платників податків, заплатити поважне відшкодування. Така собі колективна відповідальність за султанів і беїв, яких собі вибираємо. Тим часом сьогоднішніх суддів не треба вже ані «менять», ані, тим більше, за що-небудь підвішувати. Вони («бл... подонки») своє місце знають. А тим більше — знають свою функцію прокурори, найголовніший із яких не соромлячись називає себе «членом президентської команди», — істинно українська система стримувань та противаг і незалежності різних гілок влади одна від одної.

Тож природно, що вістка про офіційне оскарження Леоніда Кучми у причетності до вбивства Георгія Гонга-

дзе, за всієї її несподіваності, не викликала ні в кого (абсолютно ні в кого!) припущень щодо якоїсь особливої любові сьогоднішньої влади до правди та справедливості. Експерти називають десятки причин, через які Янукович із компанією вирішив раптом відкрити безнадійно, здавалося б, поховану справу супроти Кучми. А проте ніхто не називає причини, яка у нормальній країні мали би бути найпростішою і найприроднішою: право, закон, справедливість. Надто, вочевидь, несумісними є ці категорії з українською владою, надто багато інформації ми отримуємо щодня про діяння Януковичевої «команди» на всіх рівнях, в усіх регіонах, усіх сферах життя, аби мати якісь ілюзії щодо її правдолюбства і правослужняності.

Отже, коли відпадає найпростіша причина і найприродніша, то що залишається?

Більшість пояснень несподіваного наїзду на Кучму зводиться до загалом тривіального бажання чинної влади відволікти увагу суспільства від своєї провальної соціально-економічної політики, переконати міжнародну громадськість, що в нас закон застосовується однаково до всіх, а не лише до представників політичної опозиції, та піднести підупалі рейтинги президента, демонструючи всім, який він суворий, проте справедливий. Юлія Мостова додає до всіх цих пояснень іще одне: Янукович просто банально хоче помститися Кучмі за приниження під час Помаранчевої революції, за те, що той буцімто не схотів застосувати проти протестувальників силу й передати владу новообраному президентові, а сів натомість за стіл переговорів і погодився на фатальне для Януковича повторення другого туру голосування. А головне, як евфемістично пояснює Мостова, Кучмі було передано «чотириста мільйонів подяк» за те, що той зро-

бив ставку «саме на кандидатуру Януковича» (*Дзеркало тижня*, 25.03.2011).

Всі ці аргументи могли справді бути використані людьми з Януковичевого оточення, аби схилити його до антикучмівських дій, а проте вкрай мало ймовірно, аби цей «сибарит» (як його окреслює Тарас Чорновіл) сам замислив цю мак'явелівську комбінацію, котра до того ж віщує особисто йому більше збитків, ніж користі. Інша річ, що затія може бути корисною для людей, котрі Януковича в її доцільності переконали.

Отже, спробуймо глянути хто і що може на цій афері з Кучмою заробити.

Для Януковича, як уже зазначалося, позитивний PR-ефект від акції не буде ані значним, ані довготривалим. По-перше, тому, що вся політика й поведінка президента та його «команди» витворюють їм настільки негативний імідж, що поліпшити його жодною пропагандою неможливо. Сам факт, що серед імовірних мотивів Януковичевого наїзду на Кучму ніхто — ані в Україні, ані за її межами — навіть не згадує про якісь ідеальні принципи на кшталт закону і справедливості, говорить про все. А по-друге, сама справа супроти Кучми закінчиться, скоріш за все великим пшиком. Термін імовірного покарання за зловживання владою (до 10 років) вигас іще торік, а довести серйозніший злочин — замовлення вбивства — практично неможливо: записи Мельниченка є надто сумнівними, з юридичного погляду, доказом, а єдиний реальний свідок, який міг би оскаржити Кучму, встиг іще в 2005-му покінчити «самогубством» двома пострілами собі в голову.

Натомість збитки для Януковича від цієї афери можуть бути поважними, і навряд чи ті, хто його в неї вплатав, про це не здогадуються. По-перше, тому, що серед

Мельниченкових записів є чимало цікавого і про самого «правдоборця», який був у той час губернатором Донецької області. Його інтимні бесіди з Леонідом Даниловичем могли б, за умови ретельного розслідування, потягнути не на одну статтю Кримінального кодексу. Зрозуміло, що розраховувати на ретельне розслідування справ проти чинних високопосадовців у нашій країні не доводиться (особливо, коли генпрокурором — вірний «член команди Президента»). А проте сам той факт, що заступник генпрокурора Ренат Кузьмін (і теж, либонь, «член» вищезгаданої «команди») називає Мельниченкові записи легітимним доказом (*Укр. правда*, 22.03.2011), — наводить на роздуми.

Українські суди, включно з так званим «конституційним», можуть, у принципі, визнати доказами щозавгодно, — і ми маємо тому ледь не щодня скандальні підтвердження. Але справа супроти Кучми набула певного міжнародного розголосу, і тут традиційним українським судочинством, здійснюваним «членами однієї команди», не відбудешся. Для розгляду Мельниченкових записів як речових доказів потрібна не лише юридична легалізація їхньої технічної експертизи. Потрібна ще й судова справа супроти Мельниченка, бо лише судовим рішенням можна визнати, що він діяв у надзвичайних обставинах, і тому отримані ним незаконним способом докази можуть усе-таки враховуватися (*Укр. правда*, 30.03.2011). Ні того, ні того, однак, ніхто поки що не зробив і, схоже, робити не збирається. Тож твердження Кузьміна є, скоріш за все, блефом, спрямованим на залякування усіх, хто на тих записах фігурує. А це — десятки людей, половина з яких могла б уже завтра опинитись за ґратами, коли б усі ті справи, які вони обговорюють з Кучмою, належно розслідувати. Неважко було передбачити, що опозиція цим скористається: депутат

Юрій Гримчак уже звернувся до прокурора з вимогою розслідувати й інші епізоди, записані Мельниченком, де є виразні ознаки злочинних змов та дій. Зокрема це стосується і самого президента Віктора Януковича, і його прем'єр-міністра Миколи Азарова, і багатьох інших сьогоднішніх «членів команди» (*Укр. правда*, 25.03.2011).

Зрозуміло, що ніхто цього розслідувати не буде, бо ж не для того роблять своїх кумів генпрокурорами. Натомість підвісити всіх на шантажистський гачок — святе діло що для кучмівської влади, що для нинішньої. Як влучно зауважив один із коментаторів, «перелік осіб і фактів, що фігурують на плівках, прирівнює визнання плівок до початку масштабної люстрації» (*Укр. правда*, 12.04.2011). Що ця «люстрація» рикошетом зачепить і Януковича — її ініціатори не могли не усвідомлювати. І все ж якісь інші інтереси з їхнього боку переважили, — про що «сибарит» Янукович, схоже, ще не здогадується.

По-друге, відкривши справу проти экс-президента, Янукович створив небезпечний прецедент і щодо себе самого. Він фактично порушив неформальну угоду серед українських «еліт», за якою найтяжчим покаранням для кожного з них могло бути лише вигнання та ще, може, часткова втрата накраденого майна, але аж ніяк не ув'язнення. Порушення цього табу істотно ослаблює його власні позиції у майбутньому, коли вже ані сам він не буде президентом, ані його кум не буде прокурором. Відповідно, у Януковичевого оточення з'являються додаткові можливості маніпулювати ним, використовуючи перманентні фобії і новостворену непевність у пост-президентському майбутньому.

Таким чином можемо підсумувати, що в тактичному плані справа проти Кучми дає Януковичу невеликі прибутки, натомість у стратегічному плані дає суцільні збит-

ки. Хто, отже, реальні бенефіціанти цієї спецоперації, — люди, які спокусили Януковича мізерними тактичними виграшами ціною поважних стратегічних програшів? У чому може бути їхній інтерес у цій грі?

Андрій Жалько-Титаренко, колишній директор Українського космічного агентства, вважає сьогоднішню справу супроти Кучми частиною внутрішньоросійської гри — намагання Медведєва переконати Путіна не висуватись наступного року у президенти. Ця гіпотеза ґрунтується на загалом не новій теорії про причетність російських спецслужб, себто Путіна, до справи Гонгадзе. Кучма, мовляв, не мав серйозних причин знищувати саме цього журналіста; його просто провокували й записували, а коли трапилася слушна нагода, себто фраза, яку можна витлумачити як заохочення до вбивства, журналіста відповідно ліквідували. Мета такої провокації загалом зрозуміла: або тримати Кучму тихцем на шантажистському гачку, або розкрити гучний скандал і зробити його міжнародним парією, залежним від підтримки Москви (як це врешті й сталося), або ж використати скандал для скинення президента і приведення до влади свого ставленика (наприклад, міністра внутрішніх справ Юрія Кравченка).

Уявити собі Мельниченка російським агентом загалом нескладно, особливо зважаючи на його підозрілі контакти з Москвою (Українська правда, 12.04.2011). Складніше собі уявити в цій ролі Юрія Кравченка — а тим часом без його свідомої участі у спецоперації, без його чіткого наказу ані Пукач, ані його підлеглі за таку мокру справу навряд чи взялись би. Чиє розпорядження виконував Кравченко: Кучми, Путіна чи ще когось — ми, ймовірно, ніколи вже не довідаємось. Тож Владіму-Владімичу з цього боку нема особливо чого боятися (коли б було, то він би знайшов уже безліч способів прибра-

ти злощасного Мельниченка). Зате небезпека для нього може чаїтися в іншому: СБУ, судячи з записів, мала певну інформацію про зв'язки Владіма-Владімича з Могілевичем та про їхню причетність до прання брудних грошей, зокрема від наркоторгівлі, через петербурзьку компанію SPAG. <www.ukrainianstudies.uottawa.ca/pdf/P_Koshiw_Danyliw07.pdf>

Чи Турчинов із Кожем'якіном, покидаючи СБУ, справді знищили ці документи, а чи лишили щось спадкоємцям, — ми не знаємо. Але не знає цього й Владім-Владімич. Тож у принципі Дмитрій Медведєв міг би послати йому відповідний сигнал через Україну: посидь, мовляв, ще один термін у прем'єрах, не висовуйся. Для цього Медведєву, правдоподібно, не бракує амбіцій та інтриганських здібностей, проте явно бракує ресурсів. Жалько-Титаренко, схоже, переоцінює суперечності всередині кремлівського дуєту та здатність Медведєва грати будь-яку самостійну роль.

Московський слід у цій спецоперації справді є, але він куди простіший і традиційніший. Люди в оточенні Януковича, що намовили його знову стрелити собі в ногу, — це, ймовірно, ті самі особи, що постійно його «підставляють», спонукаючи до непродуманих, деколи просто ідіотичних кроків, яких на його місці не зробив би жоден професійний політик. Без їхніх порад Янукович навряд чи додумався б здати росіянам Севастополь, не делімітувавши при тому навіть Керченської протоки й не вирішивши проблеми маяків; не додумався б проголосити абсолютно програшний (не лише для країни, а й особисто для себе) позаблоковий статус; призначити начальником власної охорони російського громадянина, упривілеювати московську церкву коштом інших конфесій, подарувати Єжелю Міноборони, а Саламатіну — «Укрспецекспорт», — і багато іншого.

Тарас Чорновіл, який знає «команду» зсередини, називає кремлівських лобістів «московським квартетом» і зараховує до них Хорошковського, Львовчікіна, Фірташа та Юрія Бойка. За дивним збігом обставин, преса пов'язує всіх їх із нафтогазовим бізнесом та російським Газпромом, тіньовими власниками якого вважають Путіна з Могілевічем. Ми навряд побачимо коли-небудь документальні підтвердження цих гіпотез, але ми, безумовно, побачимо результати діяльності згаданого квартету. Власне, доречніше говорити про оркестр — Тарас Чорновіл, схоже, просто недооцінює кількість музик, що грають за тими самими нотами.

Справа Кучми запущена як чергова спецоперація і як довготривалий проект. Її головна мета — компрометація і, відповідно, шантаж усієї так званої «еліти», включно з самим Януковичем. Вона вписується у ширшу стратегію «керованого хаосу», що передбачає безліч різних цікавих речей — від створення псевдо-«націоналістичних» організацій та «екстремістських» груп до підривання пам'ятників і навіть будинків, — як це робилося у Росії 1999 року напередодні виборів нікому тоді ще не знаного полковника КГБ Владіміра Путіна (*Kyiv Post*, 25.03.2011). П'ятьма роками пізніше московські «політтехнологи» намагалися втілити подібну стратегію в Україні, аби проштовхнути непопулярного Леоніда Кучму на третій термін. «Контрольований хаос», однак, вирвався з-під контролю, перерісши у справжнє всенародне повстання. Прикметно, однак, що один із тодішніх чільних московських «технологів», співтворець сумнозвісних «темників» Ігорь Шувалов працює сьогодні радником Сергія Львовчікіна та, водночас, консультантом приватного (начебто) телеканалу «Інтер», контрольованого шефом СБУ Валерієм Хорошковським (*Укр. правда*, 1.04.2011). Аж дивно, що сім років тому ці добро-

дії не додумалися до такого простого поєднання посад в АП й на ТБ, вигадуючи натомість якісь безглузді «темники».

Крім чіткої політичної цілі — зробити з Януковича місцевого «Лукашенка», неприйняттого в європейських столицях і цілковито залежного від Москви, «команда» має ще важливішу економічну ціль — вибити з гри якомога більше політичних та економічних акторів, виключити їх із процесу приватизації останніх національних ресурсів напередодні запланованого зняття мораторію на продаж землі.

У недавньому інтерв'ю Леонід Кравчук, блискучий знавець місцевої візантійської політики, заявив, що система, на його думку, «вже відгризла Януковичу ноги і добирається до живота», а тому «йому залишається тільки одне — або зруйнувати систему, або стати Сталіном. Тобто сконцентрувати в себе всю владу і стати тоталітарним лідером» (*Укр. правда*, 4.04.2011). Кравчук вважає цей другий варіант малоімовірним, бо українці, мовляв, із цим не погодяться. Чи здатен, однак, це збагнути Янукович? Чи здатні поодинокі солісти в його команді переграти злагоджений московський оркестр?

05. 2011

Ескалація

Про події 9 травня у Львові написано вже настільки багато, що дозволю собі відразу почати з висновків.

Усі (або майже всі) коментатори погоджуються, що сутички між українськими (переважно місцевими) та російськими (переважно приїжджими) націонал-радикалами були спланованою провокацією, своєрідним спектаклем, розіграним насамперед для телекамер та для подальшого монтажу відповідних кадрів, їхнього коментування й маніпулятивного використання у політтехнологічних цілях.

Усі (або майже всі) коментатори погоджуються, що реальними сценаристами і постановниками цього спектаклю були впливові політичні сили в Москві та/або Києві; саме вони пролобіювали скандальний закон про використання червоних прапорів поряд із національними і забезпечили подальшу ескалацію спричиненого цим конфлікту, його логістичний, сказати б, та інформаційний супровід.

Усі (без винятку) коментатори погоджуються, що реальною, себто головною жертвою провокації стала держава Україна, якій завдано суттєвих іміджевих збитків на міжнародній арені і ще суттєвіших збитків на арені внутрішній — у сенсі поглиблення політико-ідеологічного та етно-мовно-культурного розколу в країні.

Як і в більшості масштабних подій із великою кількістю незалежних (чи начебто незалежних) акторів, найцікавішим тут є не те, що цілком очевидне й загально-визнане, а те, що лишається непоміченим та/або незрозумілим. Для мене до певної міри загадковою в цій ситуації є роль офіційного Києва і, зокрема, президента. Поведінка всіх інших акторів цього спектаклю від самого початку була зрозумілою і передбачуваною. Значно менш зрозумілою є логіка Януковича і так званої «Партії регіонів», а точніше — тієї її частини, інтереси якої в основному збігаються з інтересами президента і яку, відповідно, можна вважати його більш-менш лояльною опорою.

Тут не йдеться про їхній головний інтерес — збереження і примноження влади та власності, бо ж він у всіх клептократій світу приблизно той самий. Ідеться про дещо складніше, а саме — про певні стратегії реалізації цього фундаментального інтересу, про пошук непростого балансу між природним бажанням загребти якомога більше та — потребою зберегти певну легітимність цього загрибання — як з огляду на міжнародну опінію, так і на підтримку відносної внутрішньої стабільності. Тарас Чорновіл свого часу, характеризуючи Януковича, окреслив його невиважені державні стратегії саме цими двома спонуками: (а) влаштувати собі гарне життя, і (б) щоб мені за це нічого не було.

З першим пунктом у донецьких професіоналів усе гаразд, із другим — складніше.

Якщо вважати, що логіка поведінки колективного українського «януковича» визначається саме цим другим завданням (бо перше завдання і так ним успішно виконується й перевиконується), то львівські події 9 травня, як і легалізація одіозного советського прапора Верховною Радою, — це справді політтехнологічний проект,

спрямований на ослаблення опозиції й зміцнення чинної влади саме маніпулятивними, а не репресивними засобами (ці останні хоча й простіші, проте викликають небажану для режиму міжнародну реакцію, тож більшість колективних «януковичів» світу намагається їх за змогою уникати чи, принаймні, мінімізувати).

Отже, які політтехнологічні завдання вирішує, з погляду влади, червонопрапорна провокація?

Оглядачі вказують відразу на три моменти:

По-перше, увага суспільства відволікається від реальних соціально-політичних проблем, із якими уряд не дає ради, і перемикається на проблеми великою мірою віртуальні, пов'язані з символами, пам'яттю, ідентичністю.

По-друге, суспільство штучно розколюється на два антагоністичні табори, причому поділ здійснюється не по головній лінії «зłodійська влада — решта населення», а по цілком другорядній та ще й пропагандистськи фальсифікованій лінії «наші — їхні», де роль «наших» відведено «нормальним» російськомовним «інтернаціоналістам», а роль «чужих» — «національно озабоченим» україномовним «бандерам». Такий поділ дає можливість непопулярній владі подавати себе виборцям як «менше зло» і здобувати більш-менш реальну електоральну підтримку, мінімізуючи таким чином потребу фальсифікацій. А в критичні моменти дає змогу відігравати ще й роль миротворця між двома радикальними угрупованнями, що порушують суспільну «злагоду».

І по-третє, провокації на кшталт львівської та відповідна пропаганда покликані дискредитувати політичну опозицію загалом, а насамперед — помірковану, котра, власне, і є найнебезпечнішою для клептократичної влади. Те, що демократична опозиція не має до радикалів жодного стосунку, а навіть навпаки — є їхном го-

ловним політичним ворогом, бо ж саме «ліберастів», а не колективних «януковичів» радикали поборюють найдужче, — залишається для більшості східноукраїнських телеглядачів незрозумілим, непроясненим, або й зумисне затуманеним. Тим більше не схильний заглиблюватися в ці нюанси глядач міжнародний. Він отримує чіткий месидж: влада в Україні паскудна, але опозиція — ще гірша, ще небезпечніша. «Свободі» відведено в цих технологіях приблизно ту саму роль, що й «ісламським фундаменталістам» у султанатах Середньої Азії, «чеченським бойовикам» у Росії, чи загадковим «терористам» у Білорусі, для яких тамтешній режим, схоже, ще не встиг вигадати заднім числом переконливого сценарію. Звести всю опозицію до такої собі місцевої «Аль-Каїди» — найпопулярніша нині стратегія для всіх авторитаристів світу, кожен з яких реалізує її відповідно до місцевих умов і можливостей.

Є ще й четвертий аспект, про який коментатори майже не згадують, хоча в стратегічному плані він є чи не найсуттєвішим. Масштабна ре-советизація і русифікація публічного простору, дискурсу та менталітету, що їх ось уже понад рік здійснює в Україні колективний «янукович» (чи, кому як завгодно, колективний «табачник»), спрямована на ослаблення та маргіналізацію української ідентичності та утвердження натомість ідентичності малоросійської («української») — з відповідними символами, культурними кодами та історичними інтерпретаціями, успадкованими від УССР та затвердженими в Москві.

Ця політика, треба визнати, по-своєму цілком логічна й раціональна. Плекання гомо советікуса, як показує досвід тієї ж Росії та Білорусі, забезпечує авторитарним режимам досить покірний, патерналістський, легко маніпульований електорат. Традиційна нутряна ксенофобія

та антиокциденталізм цього електорату дають авторитаристам додаткові важелі його мобілізації та нацьковування на прозахідних «дерьмократов», легітимізуючи тим самим політичні репресії та практичну ліквідацію опозиції. Натомість зміцнення української (як і білоруської чи російської національної, себто антиімперської) ідентичності неминуче пов'язане із засвоєнням протилежних, себто антисоветських і антиавторитарних цінностей і загальною про-європейською, ліберально-демократичною орієнтацією. Іншими словами, колективним «януковичам» — і в Україні, і в Білорусі, і в Росії — йдеться про збереження невибагливих і слухняних советських підданих на противагу по-європейськи вимогливим громадянам, які «качають права», вимагаючи від влади звітності і (страх подумати!) відповідальності.

Саме тому ослаблення й нищення української ідентичності на Сході поєднується із її штучною радикалізацією та, відповідно, маргіналізацією на Заході. Розрахунок простий: якщо західних українців, на відміну від східних, уже практично неможливо перетворити на малоросів, то треба просто зробити тамтешній проєкт національної ідентичності максимально загумінковим і непривабливим для всіх інших — неліберальним, антидемократичним, антиєвропейським. Альтернативою гомо советікусу, якого плекає влада, має стати не homo eugoreaus, а войовничий і примітивний homo banderovitus.

Власне, ще рік тому Олександр Мотиль передбачав саме такий розвиток подій, коли писав, що «наступ на демократію й українську ідентичність триватиме», бо в цьому якраз і полягає одна з умов виживання неосовєтського режиму в Україні: «Справді, оскільки українська мова, культура й ідентичність тепер так тісно пов'язані з демократією і Заходом, а російська мова, культура й іден-

тичність, на жаль, тепер так тісно пов'язані з авторитаризмом і радянським минулим, Янукович повинен однаково атакувати і демократію, і українську ідентичність» (*Західна аналітична група*, 17.05.2010).

Усі перелічені вище чотири стратегії, з точки зору колективного «януковича», можуть виглядати достатньо привабливим та ефективним засобом вирішення згаданих двох ключових завдань: максимізації збагачення та мінімізації відповідальності. Кожна стратегія, однак, має свої побічні ефекти, які різними частинами колективного «януковича» по-різному усвідомлюються і оцінюються.

По-перше, здійснення провокацій для відволікання уваги дає короткотерміновий ефект, а отже постійно треба вигадувати щось нове, ще ефектніше й креативніше. Не можна, як у відомому анекдоті, давати з кожної шлюбної подорожі родичам ту саму телеграму: «Ви будете сміятися, але ця [дружина] також померла». Почуття публіки неминуче притуплюються і потребують дедалі гостріших подразників. Це вимагає від режисерів не лише дедалі більшої винахідливості, а й дедалі більшого розмаху — на кшталт підпалу Райхстагу, вбивства Кірова чи підриву житлових будинків у Росії 1999 року. Не всі у владі готові на подібний розмах і не кожна влада має відповідні ресурси.

По-друге, гра на поглибленні внутрішніх протиріч може закінчитися цілком реальним розколом країни, — тим реальнішим, що за цим із симпатією стежать з Москви, підтримуючи відповідних акторів у самій Україні та всіяко готуючи міжнародну громадську думку до неминучості й навіть природності саме такого сценарію.

По-третє, як показує міжнародний досвід, радикальні організації, створені та/або інтенсивно інфільтровані спецслужбами, перестають у певний момент бути їхніми

маріонетками і починають грати власну, несподівану для самих ляльководів роль. Ще гірше, коли вони починають грати цю роль разом зі спецслужбами всупереч планам власного уряду. Зате, як цілком може бути у випадку України, — згідно з планами уряду чужоземного.

І по-четверте, плекання гомо советікуса коштом пригноблення та маргіналізації української європейської ідентичності не лише прирікає країну на деспотичну систему правління, а й позбавляє шансів подолати цивілізаційну відсталість, вирватися з євразійського третього світу у євроатлантичній першій. Ще гірше, неоколоніальна маргіналізація та геттоїзація українства, постійні приниження та провокування неминуче спричинять його радикалізацію — як це вже було у міжвоєнній Польщі, і як це бачимо нині у Північній Ірландії, де поведінка британських колоністів (т. зв. «протестантів») разюче нагадує поведінку російських колоністів та їхніх російськомовних прибічників в Україні.

Особисто для Януковича всі ці нюанси можуть бути абсолютно незрозумілими в силу особливостей його біографії та освіти. Проте в колективному «януковичі», яким є сьогодення українська влада (чи, пак, влада в Україні), вочевидь, не бракує людей дещо тямущіших, здатних прораховувати події на кілька кроків уперед і відатак покладатися на власний розум, а не лише на поради московських політтехнологів та ефесбешної агентури у президентовому оточенні. Прикметно, що в основному це люди, не зав'язані безпосередньо у корупційні схеми, а отже й не схильні боротися за політичне виживання, тобто збереження влади *будь-якою* ціною. Саме звідси вряди-годи долинають протверезливі голоси, загалом рідкісні на тлі загального здичавіння і «беспределу», що його принесла в усі сфери життя так звана «Партія регіонів».

Схоже, що саме під впливом цього середовища Янукович (конкретний, не колективний) так і не підписав сумнозвісного закону про червоні прапори, хоча на початку з властивою йому недалекоглядністю обіцяв це зробити негайно. Уже наступного дня після львівських подій лідер фракції Партії регіонів у Верховній Раді Олександр Єфремов визнав на брифінгу, що «можливо, це [рішення про прапори] слід було визначити не законом, а постановою парламенту і подумати з цього питання» (*Газета по-українськи*, 11.05.2011).

«Може, і ті закони про червоні прапори були недоречні», — визнала через кілька днів радниця Януковича Ганна Герман (*Zaxid.net*, 14.05.2011). На її думку, «у подій 9 травня у Львові мусить бути замовник, мета якого полягала у тому, щоб дискредитувати Україну на її шляху до євроінтеграції» (*Zaxid.net*, 13.05.2011).

Завзяття, з яким усі російські телеканали взялися звично мочити не лише Бандерштадт, а й Україну загалом, даючи на горіхи зокрема й українському урядові, схоже, всерйоз занепокоїло ту частину Януковичевого оточення, котра неготова здавати національний суверенітет в обмін за ті чи ті кремлівські бонуси.

Той же Єфремов, виступаючи в ефірі програми «Шустер Live», заявив, що «нетерпиме ставлення українців до співвітчизників, які сповідують альтернативні політичні погляди, може призвести до припинення існування Української держави». Тому що «і навколо нас, за кордоном, є сили, які зацікавлені дестабілізувати ситуацію в нашій державі» (*Укр. правда*, 14.05.2011). За кілька днів, відповідаючи журналістам на запитання, чи підтримує його фракція наміри ліворадикальних організацій повторно пройтися з червоними прапорами 22 червня, в день початку війни, він повторив приблизно те саме:

«Ми засуджуємо будь-які дії, які провокують конфлікти... На даному етапі ми хочемо переконати нашу громаду, наших виборців, що дуже небезпечно підтримувати політичні сили, які мають граничні позиції. І з того, і з іншого боку це загрожує дестабілізацією ситуації в державі та втратою державності. Особливо враховуючи те, що за кордоном є сили, які також зацікавлені в дестабілізації ситуації в нашій країні» (*Укр. правда*, 13.05.2011).

Його колега по партії Олена Бондаренко у згаданій програмі пояснила цілком конкретно, про які «сили» йдеться: «Провокація безумовно була, і відбулася вона за сценарієм, розробленим у Кремлі, а втілили її представники ВО «Свобода». Руками «Свободи» Кремль це зробив. Представники «Свободи» відпрацювали цей проект сповна» (*Zaxid.net*, 14.05. 2011).

Несподівано жорстким виявився й «Коментар департаменту інформаційної політики МЗС України щодо подій у Львові 9 травня ц.р.», а по суті — щодо хамських заяв російського МЗС, українофобського біснування тамтешніх політиків і депутатів, та небувалої від часів Ющенка антиукраїнської істерії в російських масмедіях: «Прикро, що в обох країнах є політики, які ще в попередні роки звикли заробляти політичний капітал на провокуванні напруження у двосторонніх відносинах. Останнім часом Україна зробила дуже багато для того, щоб такі «діячі» залишилися без роботи. Наш спільний обов'язок зараз не дозволити їм знову вийти в центр політичної арени. На жаль, реакція російської сторони на львівські події показує, що інструменти з арсеналу антиукраїнських кампаній минулого не були викинуті на звалище історії. Переконані, що Україна і Росія продемонструють усьому світові зразок толерантності та взаємоповаги у таких чутливих питаннях, як історична пам'ять і державна ідентичність».

Якщо перекласти цю тезу з дипломатичної мови на повсякденну, то росіянам пропонується «залишити без роботи» не кого іншого, як президента Медведєва, бо ж саме він задав тон антиукраїнській кампанії, заявивши, що українська влада (!) «танцює на кістках людей, які колись захищали їх», і пригрозив відповідним чином «вибудувати нашу зовнішню політику» щодо України, а також Естонії та Грузії — головних ворогів Кремля, позначених подібною «незрілістю політичних принципів» (*Zaxid.net*, 13.05. 2011).

Своєю заявою МЗС України пройшлося і по російських амбіціях монополізувати перемогу, використовуючи її у власних великодержавно-шовіністичних цілях та принижуючи при тому роль усіх інших учасників антигітлерівської боротьби: «Часом вшанування загиблих та прояв поваги до ветеранів підміняється спробою зіграти в показний патріотизм, розділити народи на більш і менш гідних нащадків переможців фашизму. В Україні такий підхід до священної для нас всіх теми вважають принципово невірним».

І навіть — дозволило собі порадити братушкам (у дипломатично завуальованій, проте достатньо прозорій формі) займатися власним городом і не лізти в чужий: «Україна з розумінням ставиться до особливої чутливості, яку мають проблеми екстремізму та ксенофобії для наших російських партнерів. Український народ з боєм в серці спостерігає за активізацією націоналістичних рухів в Росії. Щире обурення викликали безчинства радикалів на Манежній площі в Москві в грудні минулого року, коли мали місце брутальні факти порушення норм Європейської конвенції про права людини. Ми готові спільно боротися із цим злом».

«Нехай Москва не журиться Києвом, бо Київ сам собі порадить», — сформулювала ту саму думку без зай-

вих кніксенів Ганна Герман, підтвердивши непрямим чином, що гостра відповідь українського МЗС не була випадковою імпровізацією (*Zaxid.net*, 14.05. 2011).

Виглядає, що певна частина колективного «януковича» (назвімо їх за аналогією до Кравчукових суверен-комуністів «суверен-регіоналами») не на жарт налякалася вірогідних наслідків тої стратегії «керованого хаосу», що її через імпер-регіоналів реалізують московські політтехнологи. Нормальний собака, в якого сусід намагається відібрати кістку, гарчить, тож реакція суверен-регіоналів не повинна нас дивувати. Загадковішою є поведінка імпер-регіоналів: чи зумовлена дурістю, чи продажністю, чи, можливо, якоюсь специфічною «хитрістю» — про це варто поміркувати окремо.

Тим часом боротьба всередині колективного «януковича» триває. З одного боку, міліція й СБУ хапають свободівців, які брали або й не брали участі у львівських протестах 9-го травня. І водночас пальцем об палець не вдарили поки що, аби спробувати якось притягнути до відповідальності російських провокаторів з КПУ, «Родіни» та «Русского єдінства». З чого можна зробити висновок, що «суверен-регіонали» не мають на СБУ й МВС жодного впливу. Натомість, з іншого боку, прем'єр-міністр Микола Азаров розпорядився провести цілий ряд заходів до Дня пам'яті жертв політичних репресій 15 травня і сам із цієї нагоди особисто відвідав історико-меморіальний заповідник «Биківнянські могили» (*Укр. правда*, 14.05.2011). А президент Янукович виступив із цієї нагоди зі зворушливим зверненням, яке можна прочитати на його офіційному веб-сайті:

«Сталінська репресивна машина знищувала всіх, хто намагався вільно думати, говорити, діяти, творити. Піддавалися несправедному суду, садили у в'язниці, піддава-

лися тортурам, виселялися на чужину кращі представники суспільства. Жертвами репресій ставали інтелігенція та священики, робітники і селяни, чоловіки, жінки і діти» (*Газета по-українськи*, 15.05.2011).

Свободівці та інші сьгоднішні політичні в'язні пустять, либонь, над цим зверненням скупу чоловічу сльозу. А ще більше, певно, розчулилися Пйотр Сімоненко, котрий уже пообіцяв спільно з московським Зюгановим провести у Львові наступний червонопрапорний шабаш 22 червня. Можна лише уявити собі, який глибокий резонанс викличуть проникливі слова Віктора Федоровича у їхніх українолюбних душах:

«Пам'ять згуртовує нас, щодня нагадує про цінності свободи і незалежності, додає нам сили і волю для зміцнення власної держави, утвердження демократії, вільного і гідного життя кожної людини».

Амінь.

06. 2011

Віртуальна євроінтеграція

20 травня, після майже місячних вагань, Віктор Янукович таки підписав злочасний закон про офіційне використання червоного советського прапора. А ще за неповний місяць конституційний суд розглянув подання від опозиції й визнав закон неконституційним.

Кожен, хто знає хоч трохи ситуацію у сьогоднішніх українських судах, перетворених за останній рік на звичайний додаток до президентської адміністрації, навряд чи запідозрить добропорядних конституційних суддів у зухвалому ігноруванні політичної волі свого патрона і благодійника. А тим більше — після скандального скасування ними торік конституційної реформи та ще скандальнішого затвердження коаліції тушок і створеного парламентськими путчистами нелегітимного уряду.

Конституційний суд зробив лише те, чого з ряду причин не наважився зробити сам Віктор Янукович. Власне, не тільки зміст рішення, а й сама небувала швидкість, із якою воно було прийняте, вказують на те, що хазяїн був особисто в ньому зацікавлений. По-перше, червонопрапорні провокації 9 травня не принесли донецьким регіоналам сподіваних дивідендів, а догоджати московським браташкам коштом власного рейтингу й міжнародного іміджу їм, схоже, уже набридло. Тож зам'яти проблему із прапорами бажано було до 22 червня — річниці початку

так званої «Великої Вітчизняної війни», коли ефесбешна брата готувалася в Україні до нових політтехнологічних перфоменсів.

А по-друге, рішення конституційного суду мало переконливо показати недовірливим європейцям наявність у нас цілком незалежної від президента чи будь від кого судової гілки влади — зовсім не зайвий аргумент для Віктора Януковича перед поїздкою до Страсбурга на Парламентську асамблею Ради Європи, де на нього чекали неприємні запитання про авторитаризм, вибіркове застосування права та переслідування політичних опонентів.

Перше завдання в основному вдалося виконати, завдяки чому російські телевізійники залишилися у Львові 22 червня без сподіваних телекартинок, а професійні «націоналісти» й «інтернаціоналісти» — без належної спонсорської підтримки. З другим завданням виявилось складніше, бо ж усі дії, вся дотеперішня політика української влади кардинально суперечить задекларованим нею принципам верховенства права та незалежного правосуддя. Хоч би які гарні слова говорив у Страсбурзі пан Янукович про демократію та свободу слова, один телефонний дзвінок від його підлеглих до французького євродепутата Франсуа Рошблуана з вимогою повідомити задалегідь, яке питання він збирається задати українському президентові, говорить куди більше про реальне ставлення цих людей до демократичних свобод та про загальний неосоветський стиль їхнього мислення й поведінки (*Газета по-українськи*, 21.06.2011). Якщо українська(?) гебня не соромиться в такий спосіб тиснути на європейців, то легко собі уявити, що вона виробляє з власними журналістами, опозиційними політиками чи неслухняними бізнесменами.

Власне, єдиною справді вартою уваги подією у Страсбурзі виявилися не порожні виступи Віктора Януковича, а дрібна сутичка між представниками української та російської делегацій із приводу підготовленої росіянами резолюції «Про шляхи протидії проявам неонацизму та правого радикалізму». Зрозуміло, що в документі не йшлося про російських скінхедів, ані тим більше про офіційно спонсорований російською владою путінюгенд — так звані «нашистів». Резолюція спрямовувалася насамперед проти України та країн Балтії, котрі, на думку російських депутатів, не протидіють належним чином праворадикальній заразі, — на підтвердження чого згадувалися зокрема й львівські події 9 травня.

Тугодумні регіонали, схоже, відчули, що московські братки їх безсоромно «кидають» і зчепилися з ними незгірш од львівських свободівців. Тон, кажуть, задавала Юлія Володимирівна Львовчкіна — сестра того самого Сергія Львовчкіна, що виконує роль відомої фольклорної шиї при головній голові (*Укр. правда*, 22.06.2011). Навряд щоб регіонали аж так перейнялися симпатією до українських праворадикалів, засуджених московською резолюцією. Малоімовірно також, щоб донецьким «прагматикам» ішлося про захист якихось малозрозумілих абстракцій на кшталт «істини» чи, скажімо, «національної гідності».

Раптовий напад патріотизму у цьому, м'яко кажучи, несентиментальному середовищі має, скоріш за все, те саме походження, що й рішення Януковича спекатись клопоту з московськими прапорами за допомогою хитроумного висновку конституційного суду. До регіоналів, здається, потроху доходить, що їхній сумнівний, скажімо так, міжнародний імідж не варто ще дужче псувати данайськими дарами від росіян — чи то у вигляді червоних прапорів, чи то у вигляді антинацистських резолю-

цій. Деякі, найпроникливіші, може, навіть помітили вже, що Москва спільно з місцевою агентурою вправно їх заганяє в ситуацію міжнародної ізоляції, тобто — цілковитої залежності від Кремля. Перетворення України на ще одну Білорусь — із невиїзним президентом на чолі — є, поза сумнівом, стратегічним завданням російських і проросійських «політтехнологів». Для цього в самій Україні потрібно постійно провокувати конфлікти і підштовхувати при цьому уряд до дедалі бруталніших репресій. А на міжнародній арені треба всіма наявними засобами творити для України імідж неспроможної держави (failed state) — з неосовєтськими ексцесами, з неофашистськими, чи з обома.

Ця стратегія, однак, чимдалі відчутніше псує українським олігархам їхню улюблену гру під назвою «Євроінтеграція». Гра загалом проста і, головне, суто віртуальна, тобто не вимагає ніяких дій — реформ, прозорості, верховенства права, чесної політичної та економічної конкуренції. Олігархія, особливо донецька, по-своєму слушно не любить цих західних витребеньок і намагається все, що ворушиться в економіці чи політиці, монополізувати. Віртуальна гра добра тим, що в ній можна як завгодно гратися з правилами й зовсім не треба грати за правилами, бо ж тоді можна, чого доброго, ще й програти. Головне — час від часу заявляти у Брюсселі про незмінність свого історичного курсу на євроінтеграцію й отримувати від європейців у відповідь подібні куртуазні запевнення про розуміння, сприяння та інші віртуальні кроки назустріч.

Ця гра, на свій лад, влаштовує обох партнерів. Одних перетворює, бодай віртуально, з постсовєтських гангстерів та шахраїв на добropорядних європейських політиків і бізнесменів. Другим дає ілюзію вірності власним ліберальним принципам та відкритості до сусідів. Реаль-

ної ж інтеграції не потребують насправді ні одні, ні другі. Другі — тому що наінтегрували вже до ЄС достатньо подібних членів, із якими тепер не знають, як дати раду. А перші — тому що на особистому рівні, себто на рівні маєтків, рахунків, родин, місць відпочинку, а часом і проживання, давно вже до Євросоюзу інтегрувалися. І тепер їхній головний клопіт — щоб їх, бува, з того Євросоюзу не викурили. Власне, для цього вони й ведуть віртуальну гру під назвою «Євроінтеграція». Це як пароль, сигнал Заходові, котрий, зрештою, теж потребує іноді заспокоїти чимось своє не зовсім чисте сумління: «Ми, може, й погані хлопці, але ми — ВАШІ погані хлопці. Ми, може, й будуємо тут поліцейську державу, проте, на відміну від Лукашенка, ми до вас інтегруємось! А тому, хоч би що ми тут коїли з конкурентами, з цими клятими ворогами, ми все одно заслуговуєм індульгенції, себто шенгенських віз, валютних позик і торгових преференцій».

За великим рахунком, саме кучмівська багатовекторність є найоптимальнішою політикою для української олігархії, оскільки зберігає широкий простір для віртуальних ігор і водночас не спонукає до жодних реальних дій. Схоже, регіонали — принаймні найадекватніші з них — не проти були б повернутися нині до цієї політики, яку так легковажно торік відкинули, здавши московським братушкам усі свої нечисленні козирні карти. Рік тому, під час уявного медового місяця Януковича з Путіним, секретар РНБО Раїса Богатирьова навряд чи зважилась би проголошувати, що «ми не можемо від виборів до виборів змінювати напрямок своєї зовнішньої політики. Спадкоємність зовнішньої політики — основа прогнозованості країни».

Тепер вона явно озвучує думку тих своїх однопартиїців, котрі заднім числом, схоже, дещо помудрішали: «З одного боку, Російська Федерація бажає нас якнай-

швидше залучити до російського світу [Русского мира], і Росія дуже швидко рухається в напрямку зміцнення своїх зовнішньополітичних позицій. А з іншого боку, ми чуємо, як такі країни як США, як інші наші стратегічні партнери дещо втрачають інтерес до України, втрачає інтерес і Євросоюз». Відтак, підсумовує Богатирьова, Україна як незалежна держава повинна відстоювати свої власні національні інтереси на зовнішньополітичній арені, виробивши єдину позицію країни. При цьому така позиція, на її думку, має бути вироблена спільно з опозицією (*Укр. правда*, 18.05.2011).

Втім, навіть якщо «прагматики» в Партії регіонів виявляться впливовішими за московське лобі і таки посунуть українську політику в бік кучмівської багатовекторності, це жодною мірою не змінить віртуального характеру олігархічної євроінтеграції. Хоча й забезпечить Україну до певної міри перед куди реальнішою «інтеграцією» у протилежний бік. Що ж до реальної євроінтеграції, то вона й справді, як любляють казати єврочиновники, не стоїть на порядку денному. І то не тільки тому, що єврочиновникам це не дуже потрібно, а й тому, що нашим так званим «елітам» весь цей марудний проект, із його жорсткими вимогами та стандартами, насправді теж ні до чого. Вони й без нього давно вже живуть, відпочивають, лікуються й закупаються у реальній Європі, а лохів годують усілякими віртуальними інтеграціями.

07. 2011

Фальшива альтернатива

Ось уже кільканадцять років я чую від польських друзів — журналістів, науковців, політиків — приблизно ту саму фразу: «Даруй, але ми справді не можемо дбати про інтереси України більше за самих українців!» І все ж вони намагаються це робити мірою своїх сил, — попри загрозливу в'язкість євразійського баговиння на сході, волячу неповороткість загрузлого в ньому населення і невиліковну брехливість його шахраюватих провідників.

Очоливши 1-го липня на найближчих півроку Євро-союз, польські керівники недвозначно проголосили намір добитися до кінця цього року прийняття України в асоційовані члени ЄС та підписання з нею поглибленої і всеохопної угоди про вільну торгівлю (DCFTA) як частини угоди про асоціацію. Президент Польщі Броніслав Коморовський не завагався навіть на цьогорічному Глобальному форумі у Вроцлаві похвалити Україну за демократизаційні та євроінтеграційні зусилля — на превелику втіху українським урядовцям та їхнім пропагандистським мас-медіям.

Навряд щоб польський президент чи інші європейські політики геть не відали, що насправді діється в Україні. Вони, поза сумнівом, мають досвідчених радників, добрих знавців регіону і цілком компетентних фахівців у своїх посольствах. Усі вони разом не могли

не помітити, що за півтора року Януковичевого правління в Україні громадянських свобод суттєво поменшало, корупції помітно побільшало, а правова система з поганої зробилася ще гіршою, — власне, зникла зовсім як незалежна гілка влади. Зрештою, всі ці процеси доволі ретельно відображено у щорічних звітах поважних міжнародних організацій — таких, як «Дім свободи», «Репортери без кордонів», «Міжнародна прозорість» та ряду інших. Усі вони істотно понизили рейтинги України у відповідних галузях.

Політичні процеси з абсурдними кримінальними звинуваченнями проти лідерів опозиції та міністрів попереднього уряду — лише вершина айсберга. Хоча саме вона привертає сьогодні найбільшу увагу в Європі, відволікаючи від інших, не менш важливих справ. По-перше — це неймовірна кількість донецьких «кадрів» із кримінальним чи, скажімо так, сумнівним минулим, яких розставляють на керівні посади по всій Україні, але особливо у Києві і насамперед — у судівництві, міліції, прокуратурі та податковій адміністрації. По-друге, це системні й систематичні рейди податкової міліції та служби безпеки (з неодмінними «масками-шоу» — для залякування і нагнітання психозу) супроти нелояльного, на думку влади, тобто прихильного чи приналежного до опозиції бізнесу, включно з незалежними мас-медіями. Людей часто заарештовують, тримають в ув'язненні і допитують без належних на те правових підстав і без будь-якого дотримання відповідних процесуальних норм. За даними Харківської правозахисної групи, яка здійснює загальнонаціональний моніторинг різноманітних порушень, кількість зафіксованих випадків застосування тортур, а також загадкових смертей в ув'язненні зростає за останній рік кількакратно. І нарешті — на додачу до нерозпізнаних і ніколи не знайдених «хуліганів», які

періодично ще з часів Кучми нападають на незалежних журналістів та опозиціонерів, в Україні з'явилося нове, характерне для багатьох африканських «демократій» явище — рейдерські банди, які на провінції нападають на всіх, хто підтримує опозицію, — із погрозами, побиттям і нищенням майна. Навіть українські священники й цілі церковні парафії стають об'єктами владного тиску з метою «навернення» їх у «єдино правильну», себто Януковичеву, московську церкву.

Тож звідки у європейців згаданий поспіх? Чому країну, яка впевнено посувається в бік путінсько-лукашенківського авторитаризму, Євросоюз усерйоз розглядає як партнера й готується підписати з нею угоду про асоціацію? Чому режим, який систематично порушує конституцію і закони, перетворює судову й законодавчу гілки влади на банальний додаток до виконавчої, фальшує вибори і знищує опозицію, має отримати за це від ЄС своєрідну винагороду у вигляді європейської перспективи? Невже Євросоюз, котрий декларує себе як «спільнота цінностей», вважає Україну Януковича, Пшонки і Хошовського сумісною із цією системою?

Недавня стаття Олександра Мотила на сайті американського часопису *World Affairs* (24.06.2011) дає, на мій погляд, добру відповідь на це питання. Причиною поблажливості Євросоюзу до малопривабливого загалом донецько-київського режиму є прагнення європейців втягнути якось Україну у свою орбіту і тим запобігти її безповоротному сповзанню у так звану «Євразію», себто у монопольну сферу російських «упривілейованих інтересів». Професор Мотиль поділяє це прагнення, — подібно, зрештою, до багатьох проукраїнськи налаштованих людей на Заході та прозахідно налаштованих людей в Україні. У першому випадку, вважає він, «Україна хоч і не стане вмиль цілком демократичною і ринковою, про-

те поволі рухатиметься в тому напрямку — мірою того, як українці подорожуватимуть до Європи, європейські економічні зв'язки з Україною міцнішатимуть, українські еліти будуть вимушені говорити й поводитися по-європейськи, а сама Україна поступово ввійде у словник та свідомість європейців, так само як європейські цінності — у словник і свідомість українців».

У другому випадку, стверджує Мотиль, «авторитарна й олігархічна Україна ставатиме ще більш авторитарною та олігархічною внаслідок тісних політичних та економічних зв'язків з авторитарно-олігархічною Росією. Такий розвиток подій прирікає Україну на тривалу економічну відсталість, оскільки вона перетвориться фактично у російську внутрішню колонію. А оскільки Росія сама є сировинною колонією Заходу, то Україна буде колонією колонії».

Зрозуміло, що за такої альтернативи лише перший варіант є позитивним — і для України, і для Європи, і, зрештою, у кінцевому підсумку, для Росії. А тому, стверджує Мотиль, «стратегічна мета повинна визначати стратегічний вибір». Тобто — «навіть авторитарну Україну слід інтегрувати у європейські інституції».

«Якщо Україна підпише угоду про вільну торгівлю з ЄС і зробить ще крок до асоційованого членства, її шанси стати демократичною, ринковою, модерною та вестернізованою зростуть. Якщо ж вона не наблизиться до Європи, то залишиться ізольованою у сірій зоні між Росією та ЄС або, ймовірніше, вступить у Митний союз на чолі з Росією, членство в якому гарантує, що Україна й далі лишатиметься авторитарною, олігархічною, відсталою та антизахідною... Отож вибір простий — повільна європеїзація або ж швидка неоколонізація».

Такий «або-або» підхід виглядає, однак, фатальною вадою аргументів О.Мотиля, як і багатьох його однодумців. Власне, це саме той аргумент, який хитруни з МЗС та адміністрації президента намагаються продати довірливим європейським партнерам: «Або ви приймаєте нас такими невмиваними (авторитарними й корумпованими), як ми є, або ж ми підемо собі до Росії, котра полюбить нас по-любому». По-перше, це цинічний шантаж, котрий належить відкинути бодай із принципу, — якщо принципи взагалі ще важать що-небудь у Євросоюзі. А по-друге, це не тільки шантаж, а й блеф. Українські олігархи ні до якої Росії не підуть, бо знають, — і навіть до Януковича це вже, схоже, дійшло, — що Росія їх не тільки «полюбить», а й досхочу «поімеєт».

Деякі, звісно, можуть піддатися російському економічному, зокрема енергетичному шантажу, проте загалом — як клас, як феодальні володарі чималої країни — вони боронитимуть її, себто свій власний суверенітет незгірш од якого-небудь «проросійського» (начебто) Лукашенка. Тим більше, що, на відміну від Лукашенка та його челяді, вони набагато глибше «інтегрувалися» на особистому рівні в Європу і їм справді є що втрачати у разі погіршення стосунків з Євросоюзом, а тим більше у разі запровадження супроти них євросоюзівських санкцій. Це, до речі, найголовніша причина, через яку ані Кучма не застосував сили під час Помаранчевої революції, ані Янукович не наважується поки що «консолідувати» свою особиисту владу лукашенківським способом, — хоча, як видно з усього, кортить страшенно.

Отож, усупереч прогнозам Олександра Мотиля і побоюванням його однодумців, ніякого «митного союзу» не буде: навіть найбільші дурні у Партії регіонів, попівшися на «харківських угодах», відчайдушно дмухатимуть тепер на всі піріжки, які їм надходитимуть із Кремля.

Ефесбешна агентура в цій партії й поза нею, безумовно, ще якийсь час каламутитиме воду і навіть впливатиме, імовірно, на певні рішення «не політика, а завгара» Януковича, проте стратегічно вона ніколи не подолає потужного олігархічного класу і не відволіче його від улюбленої гри у віртуальну євроінтеграцію, про яку я писав докладніше минулого місяця.

А тому, коли Олександр Мотиль задає риторичне питання: «Що краще для України? Щоб українські олігархи тусувалися з багатими і впливовими у Давосі чи Мінську? Щоб урядові регіонали вели переговори з Брюсселем чи Москвою? Де вони, вірогідніше, муситимуть навчитися або пристосуватися до демократії й вільного ринку?» — він формулює фальшиву альтернативу. Бо насправді українські олігархи давно вже зробили свій вибір. Жоден із них не рветься до Мінська замість Давоса, ані до Москви замість Брюсселя. Не тому, що так «краще для України» (за всіма ознаками, це чи не найостанніша річ, про яку вони коли-небудь замислюються). Просто вони не дурніші за нас і чудово знають, що є краще особисто для них.

А тому варт відмовитись від фальшивого аргументу «або-або» й кардинально змінити дискурс. Єдина реальна і ефективна парадигма переговорів з олігархічним режимом виглядає просто: більше пряників за добру поведінку і більше батогів — за погану. Україна, на щастя, не Росія, якої Захід трохи побоюється і від якої залежить. Євросоюз має безліч способів натиснути Києву на найбільші місця, — позбавляючи так звану «еліту» шенгенських віз, валютних кредитів, або ж перевіряючи законність накопичених нею на Заході рахунків та майна. Хай Євросоюз зосередиться передусім на цьому. А українська «еліта» хай тим часом сама собі переймається перетво-

ренням України на російську неоколонію та відносними перевагами Давоса над Мінськом.

Україну, безумовно, не слід відштовхувати від ЄС, навпаки — її європейську перспективу слід чітко визнати й задекларувати. Але водночас Євросоюз мусить так само чітко окреслити передумови інтеграції, рішуче відкинувши українське шантажування фіктивним російським вектором і чітко підкресливши, що лише гра за правилами, а не дотеперішня гра з правилами буде винагороджуватися. Угоду про вільну торгівлю варт підписати, але її подальшу ратифікацію слід узалежнити від виконання Україною міжнародних зобов'язань, зокрема щодо свободи слова, припинення політичних процесів та тиску на громадянське суспільство, а головне — проведення вільних і чесних парламентських виборів восени 2012, які повинні стати реальним тестом для української влади щодо її готовності прийняти європейські правила гри. Тим більше це стосується угоди про асоціацію, ратифікацію якої доцільно відкласти до президентських виборів 2015 року — аби пересвідчитися, що вони відповідатимуть європейським стандартам принаймні тією ж мірою, що й попередні, на яких Віктор Янукович став президентом.

Без дотримання цих умов підписання DCFTA та угоди про асоціацію буде скоріш за все сприйняте сьогоднішньою українською владою як карт-бланш на продовження дотеперішньої репресивної політики — знищення опозиції, схвалення безсоромно-маніпулятивного виборчого закону, фальшування виборів, формування в парламенті слухняної конституційної більшості і перенесення всіх наступних виборів президента до цього «органу», тобто зведення їх до порожньої формальності.

Поки що Віктор Янукович із «регіоналами» перетворюють Україну у ще одну Білорусь, але з облудною єв-

роінтеграційною риторикою. Якщо Євросоюз погодиться й далі приймати її за чисту монету, то вже до кінця наступного року він може зіткнутися з проблемою запровадження жорстких санкцій супроти «еліт», які стануть на той час асоційованими членами ЄС — «спільності цінностей», дарма що всією своєю політикою демонстративно ті цінності зневажають.

08. 2011

Про «наші» і «їхні» звияги

День незалежності — це насамперед свято колишніх колоній. Класичні імперії таких свят не мають. Росіяни могли стати винятком, запровадивши День незалежності до національного календаря. Проте за нового вождя святкувати «найбільшу геополітичну катастрофу ХХ століття» вже якось ніби не випадає.

Українці святкують цей день по-різному: у публічному просторі — досить гармидерно, у приватному — майже непомітно. Патетичні статті та промови в масмедіях перемішуються зі скептичними коментарями та роздратованими репліками. Надто різним було розуміння української незалежності на самому початку і надто різним виявився сьогодні для різних людей її результат.

Рік тому Олександр Ірванець, чи не найдотепніший український пародист, опублікував кічувату «оду», присвячену Дню незалежності, під характерною назвою «Наша звияга» (*Укр. тиждень*, 19.08.2011). Обидва слова у заголовку — значущі, обидва — зазнають деконструкції за допомогою характерного для поета прийому очуднення. Він, себто його герой-оповідач, грає дурника — такого собі вольтерівського Кандіда, котрий простодушно складає оду на честь незалежності, нагромаджуючи відповідні для цього жанру націоналістичні та соцреалістичні кліше і, головне, вставляючи в «героїч-

ний» текст прізвища сьгоднішніх українських політиків, котрі ту незалежність буцімто виборювали:

*Підтвердять всі керівники теперішні,
Що провидіння зовсім не сліпе.
Згадаймо ж, як у дев'яносто першим
Вони боролися з ГКЧП! (...)*

*«Ми как одін умрѣом в борѣбе за ето!» —
Лунала пісня, й ставши ланцюжком,
Ішли вперед Азаров і Ахметов,
Колесніков, Лук'янов і Цушко.*

*Щоб перетнути шлях катам московським,
Без суперечностей і протирич
Ще юний Шуфрич з юним Хорошковським
За Україну стали пліч о пліч.*

*Свій кожен крок надійно прораховуючи,
Плануючи майбутній хід подій,
Сам особисто Віктор Янукович
Свою автоколону вів у бій!*

*У тій борні й зродились Регіони!
В підпіллі дочекавши до пори,
Вивішував Донбас на терикони
Жовто-блакитні рідні прапори!*

*Як відступила пріч орда московська,
Змівивши плач на переможний сміх,
Богатирьова, Герман й Богословська
Вітали славних лицарів своїх. (...)*

Кожен хоч трохи обізнаний з українським політикумом читач моментально відчує глибокий сарказм Ірванцевого вірша, бо ж знає, що жоден із названих і нена-

званих вище «керівників теперішніх» ніколи в житті ні за яку «вільну Україну» не боровся, ніколи, власне, про подібну ересь навіть не думав, а часом і навпаки — сам був частиною колоніального режиму, який тримав «хохлов», «свидомитов» та «бандер» у належній покорі. Гірка іронія української ситуації в тому й полягає, що саме ті люди, котрі завжди глибоко зневажали Україну й українців, стали головними бенефіціантами здобутої незалежності, головними власниками вміло сприватизованої території під назвою УССР та кількох десятків мільйонів недонищених і недоасимільованих туземців із кумедним «телячьим язиком».

«Звитяга» таким чином виявилась «їхньою», а не «нашою», а отже й, слід розуміти, не зовсім «звитягою», — послідовна деконструкція одного слова неминуче потягла за собою деконструкцію другого.

Ліна Костенко опублікувала тим часом до цьогорічного Дня незалежності фейлетон, де з подібним сарказмом поставила подібне питання про суть «звитяги» і, головне, «звитяжців». На її думку, у Києві, замість традиційного військового параду, варто було б провести карнавальну ходу українських «державотворців» — «функціонерів і корупціонерів», суддів і прокурорів, депутатів і олігархів, гангстерів і міліціантів, — усіх, хто впродовж двадцяти років грабував, розтлівав і компрометував країну. А приймати цей парад мусили б усі четверо президентів України, почепивши на шиях таблички з написами «хто що здав за ці 20 років»: «Хто флот і ядерну зброю, хто промисловість і стратегічні об'єкти, хто помаранчеву революцію, хто взагалі Україну» (*День*, 19.08.2011).

«Дзеркало тижня» відзначило ювілей кількома статтями із характерними назвами — «Двадцять років самотності», «Двадцять років невдоволення», а також сухим

переліком фактів, запозичених із міжнародних рейтингів та статистичних звітів, які не потребують особливих коментарів. Україна, за цими даними, посідає перше місце на світі за рівнем дитячого алкоголізму, перше місце в Європі за поширенням ВІЛ серед дорослого населення, друге місце у світі за величиною боргу перед МВФ, четверте серед країн із найгіршою економікою за версією Forbes, п'яте серед країн із найбільшою кількістю емігрантів (6,6 млн. українців покинули батьківщину за роки незалежності — майже 15% населення). А ще Україна може похвалитися п'ятим місцем на світі за кількістю споживаного алкоголю на душу населення, сьомим за рівнем комп'ютерного піратства, десятим за кількістю ув'язнених (334) на 100 тис. населення, 69-тим (зі 169 країн) за рівнем людського розвитку, 73-тм (між Намібією і Ботсваною) у загальносвітовому рейтингу якості життя, 110-тим (зі 177 країн) за заможністю, 131-шим за рівнем свободи слова, 134-тим (зі 180 країн) за протидією корупції, 164-тим (зі 179 країн) за рівнем економічних свобод, і 181-шим (серед 183 країн) за простою сплати податків. Ну, а «за кількістю податків та зборів до бюджету (135) Україна встановила абсолютний рекорд і тому опинилася на останньому місці. У середньому на податкову звітність і сплату податків українські підприємці витрачають 657 годин на рік» (*Дзеркало тижня*, 19.08.2011).

Якщо врахувати, що за півтора року врядування Віктора Януковича практично всі міжнародні показники та рейтинги України суттєво погіршилися, опубліковані газетою дані можна вважати злостивим коментарем до вміщеної поруч, у тому ж числі «Дзеркала тижня» статті за підписом самого президента під патетичною назвою «Двадцять років України: Наш шлях лише починається». Зі статті ми довідуємося зокрема, що минуле двадцяти-

ліття «було непростим»: «Жорстка реальність зруйнувала надії на швидке покращення життя, побудову в стислі терміни вільного заможного суспільства та правової демократичної держави». Про те, хто насправді був (і є нині) головним творцем тої міфічно імперсоніфікованої «реальності», — президент, зрозуміло, не згадує. І тим більше не згадує, що та загадкова «реальність» руйнувала надії його співгромадян досить вибірково: ані сам Віктор Федорович, ані всі його кореші, які послідовно прибрали за 20 років до рук Україну, чомусь аніскілечки від тої капосної «реальності» не постраждали, скоріш навпаки — усі їхні «надії на швидке покращення життя» збулися завдяки «незалежності» щонайповнішою мірою.

Довідуємося ми з президентової статті і про те, що наше суспільство «вже не перше десятиріччя важко долає радянську спадщину». Про власну роль у доланні тієї «спадщини» президент знову ж таки скромно промовчує, не згадуючи ані власного підпису під доленосним указом про повернення червоних прапорів до офіційного вжитку, ані про послідовну ресоветизацію шкільних підручників міністром-українофобом, ані про фактичну ре-кагебізацію так званої «служби безпеки України», ані про розмаїті топоніми, вулиці та пам'ятники більшовицьким упирам, яких за Януковичевого правління не лише не поменшало, а й цілком навпаки — до незлічених Ленінів додалося ще й кілька Сталінів та подібних вурдалаків.

Якщо Віктор Янукович підписує тексти своїх спічрайтерів, не читаючи, — це, звісно, погано. Але якщо він їх читає і все одно підписує, то це ще гірше. Бо в цьому разі він або нічого не розуміє, живучи собі у якійсь паралельній «межигірській» реальності, або ж просто вважає гіпотетичних читачів цих текстів за лохів, котрі мають покірно ковтнути усю цю локшину про «шлях ре-

форм», «подолання корупції» та «європейський вибір», який став «основою зовнішньополітичної ідентичності України», і «європейські цінності» як «основу нашого розвитку». Українці, на щастя, живуть не у Північній Кореї, і тому здатні поки що відрізнити «подолання корупції» від поррахунків із політичними опонентами, «шлях реформ» від покращення життя вже сьогодні приятелям-олігархам коштом решти населення, а «європейські цінності» — від тих, що їх денно і, особливо, ношно сподує сам президент та його команда.

Схоже, лише іноземці висловлюють певний стриманий оптимізм щодо розвитку України у своїх ювілейних статтях та коментарях. Проте роблять це зовсім не через те, що беруть на віру запевнення Віктора Януковича та його штатних пропагандистів з АП, МЗС та підцензурних телеканалів, а тому лише, що ніколи всерйоз не вважали Україну «Європою» і не застосовували до неї тих самих стандартів, що до Польщі, Угорщини чи країн Балтії. Україна для них — це імліста «Євразія», де слова мають інше значення і де відсутність масових політичних убивств, газових камер та ритуального канібалізму є вже цілком достатньою підставою, щоб вітати місцевих князьків із національними святами і навіть зворушливо потискати їм руку, мимохіть перетнувшись з ними на міжнародних форумах. На тлі Казахстану, Туркменістану чи навіть Росії із Білоруссю Україна виглядає (поки що) цілком непогано, тож добросерді чужинці завжди знайдуть за що похвалити місцевий не надто людожерчий режим і сказати принагідно його підопічним щонебудь підбадьорливе.

Стівен Пайфер, колишній посол США в Україні, вважає, наприклад, появу національної ідентичності, яка охоплює всю країну, головним українським здобутком минулого двадцятиліття. «На сході України вона може

бути не такою інтенсивною, як на заході, проте більшість українців, гадаю, вважають Україну незалежною державою і, хоч би з якими проблемами вони стикалися, прагнуть вирішувати їх саме в рамках цієї держави» (*RFE/RL Headlines*, 18.08.2011).

Метью Рожанський, директор російської та євразійської (sic) програми Фонду Карнегі, погоджується, згідно з тим самим джерелом, що найістотнішою зміною у постсоветських республіках було формування й утвердження нових, незалежних [національних] ідентичностей, які включають зокрема прагнення відрізнитися від Росії навіть у тих випадках, коли населення сильно русифіковане, а економіка — глибоко советизована». Україна, на його думку, вигідно вирізняється серед більшості постсоветських країн тим, що там формується вже покоління нових лідерів, які «вірять у демократію і волюють опиратися на волю власних виборців, а не на панібратські стосунки з Москвою». Під цим оглядом він вважає кольорові революції у Грузії, Україні та Киргизстані важливим кроком у слушному напрямку, «знаком ослаблення, внаслідок зміни поколінь, советської соціополітичної спадщини».

Професор політології з Ратгерсу Олександр Мотиль, який у своєму регулярному блозі у *World Affairs* (19.08.2011) не жалкує уїдливих слів для регіоналів та їхнього боса, малюючи їх як зграю захланних і некомпетентних кримінальників, що обманом, підкупом та шантажем захопили державу, в останній статті несподівано робить цілком оптимістичний прогноз щодо майбутнього України. Регіонали, вважає він, будуть змушені модернізувати/європеїзувати країну всупереч власній волі, тобто всупереч усім своїм поглядам, звичаям та підставовим інстинктам. Бо головний інстинкт — самозбереження — мусить підказати їм, що іншого виходу вони просто

не мають: «На превелике лихо для сьогодношньої української мафії їхній хрещений батько на півночі значно за них сильніший... Апетити путінської Росії щодо України безмежні... Даси їм палець — відхоплюють руку. Даси руку — вгризаються в горло. Блін, що бідним українським пацанам робити? Відповідь проста: тільки вперед! Поскидати ланцюги і шкірянки, відмовитися від звичних сигар і ще звичнішого мату, обрізати нігті і розчесати патли, купити гарний будинок і підстригти газон, почати легальний бізнес і вступити в поважний клуб, бажано у Брюселі».

«Ага, і ще одне, — додає Мотиль саркастично. — Не забудьте проголосити Путіна з його кишеньковим Медведевим Героями України. Вони цього заслуговують. Їхня бандитська захланність, здається, зробить-таки Україну цілком незалежною».

«Оптимісти», які говорять про майбутнє України, схоже, мають не меншу рацію, ніж «песимісти», котрі говорять про її сьогодення. Сьогоднішні українські владоможці, безумовно, не є жодними симпатиками Європи й тамтешніх цінностей — верховенства права, свободи слова й зібрань, вільних виборів і чесної економічної конкуренції. Авторитаризм у російському стилі чи диктатура по-білоруськи є найоптимальнішим і найзрозумілішим для них політичним устроєм. Але для першого їм бракує ресурсів, для другого — відваги. Щоб підкупити українське суспільство, знадобилося б куди більше нафтодоларів, ніж має Путін. А щоб розчавити його репресіями, треба заздалегідь позакривати свої рахунки у західних банках і приготуватися до тривалих і різноманітних міжнародних санкцій, які вже відчула на собі і білоруська верхівка, і чимало російських посадовців, причетних до справи Магніцького.

Тож парадоксальне перетворення українських мафіозі у добропорядних підприємців, авторитаристів — у демократів, і русофілів — у атлантистів, прогнозоване Мотилем, не виглядає цілком утопічно. Декотрі, зрештою, вже навчилися підстригати нігті й газони, спонсорувати університети й картинні галереї, лишилася суцця «дрібниця» — призвичаїтись грати за європейськими правилами, а не євразійськими поняттями — і в політиці, і в економіці.

Під цим оглядом у згаданій Януковичевій статті справді цікавими є не ритуальні і загалом порожні камлання на тему «реформ», «подолання корупції» та «європейських цінностей», а значно стриманіші, проте показові вияви невдоволення політикою Москви: «Роки незалежності неспростовно довели, що такі [дружні] відносини можливі лише на основі чіткого дотримання двостороннього балансу національних інтересів та взаємної поваги. Держава та її керівництво зроблять усе, від них залежне, для побудови такого балансу». Якщо перекласти цю досить обтічну фразу з дипломатичної мови на світську, означає вона, що ані баланс національних інтересів, ані взаємоповаги в українсько-російських відносинах поки що не спостерігається, і що відповідальність за це лежить аж ніяк не на українському керівництві, котре, на відміну від росіян, робить у цьому напрямку все від нього залежне.

Від слова до діла, від наміру до його втілення лежить, безумовно, велика і часто неподоланна віддаль. Навіть якщо українська «мафія» під тиском обставин, міжнародних і внутрішніх, вимушено послухає Мотилевих порад і таки спробує позбутися кепських звичок та почати, за прикладом Корлеоне-молодшого, чесний бізнес, трансформація може виявитися занадто складною — як той же «Хрещений батько» наочно це ілюструє за-

ключними розділами. Сторонній арбітр, якому всі сторони більш-менш довіряють, міг би відіграти в такій ситуації вирішальну роль. Європейський Союз відіграв цю роль на Балканах, проте навряд чи захоче вплутуватися в українські розбірки. Росія, ймовірно, захоче, проте користь від цього сумнівна.

Україну, скоріш за все, чекає ще «двадцять років самотності», ще «двадцять років невдоволення», ходіння по колу, блукання між трьох сосен і наступання на ті самі граблі. Аж поки суспільство саме не навчиться бути арбітром щодо обраної ним влади, а разом і щодо самого себе. Воно вже навчилося не святкувати «їхніх» звияг, але ще не навчилося здобувати і святкувати звияги власні.

10. 2011

Консолідація

Півтора року тому, у квітні-2010, мені трапилася нагода перекинутися неформально кількома фразами з одним впливовим західноєвропейським послом у Києві. Моє запитання було досить простим: «Як ви можете спокійно толерувати все те, що довкола діється?..»

Я мав на увазі насамперед, звісно, державний переворот, здійснений регіоналами у парламенті невдовзі після інавгурації Віктора Януковича. Тоді, нагадаю, вони не лише сформували абсолютно нелегітимний, антиконституційний уряд за допомогою так званих депутатських «тушок», а й спритно зачистили Конституційний суд, замінивши не надто зговірливих суддів кмітливішими. Тож подальша легітимізація державного перевороту цим специфічним органом була вже суто справою техніки.

Поважний посол поблажливо посміхнувся на мої аргументи і мовив: «Ну, так, але ж ви знаєте, що й попередній уряд не був взірцем законслухняності...»

Приблизно такою, гадаю, була тогочасна позиція більшості європейських урядів щодо подій в Україні. Хоч і не зовсім моральна та послідовна, вона все ж не була цілком безпідставною. Помаранчеві лідери примудрилися за п'ять років не лише скомпрометувати націонал-демократичні ідеї та ідеали в самій Україні, вони ще й успішно скомпрометували саму Україну в очах міжнародної спіль-

ноти. Їхня безпорадність, неефективність та суїцидно-параноїдальні міжусобиці доводили навіть найбільших симпатиків України до безпросвітнього розпачу.

А проте професійні політики вибудовують свої судження та практичні дії не лише на емоціях, а й на певних виразно усвідомлюваних реаліях.

По-перше, в політичному плані помаранчева Україна не відрізнялась істотним чином від балканських держав після падіння в них комунізму. Низька суспільна взаємодовіра та схильність до самогубчих міжусобиць були притаманні тою чи тою мірою їм усім. Усі ці країни потребували зовнішнього арбітра — *third-party enforcement* («примус із боку третьої сторони») — для досягнення мінімального суспільного компромісу та здійснення необхідних інституційних реформ. Якщо б Євросоюз одразу по революції запропонував Україні довготермінову перспективу членства, він отримав би ефективний важіль впливу на українську політику, а Росія втратила би можливість заповнювати наявний геополітичний вакуум своєю деструктивною діяльністю. Натомість Євросоюз запропонував Україні яловий План дій у рамках так званої Європейської політики сусідства, приготовлений ще задовго до Помаранчевої революції — для авторитарного режиму Леоніда Кучми. Якщо ЄС заслуговує похвали за відносний успіх посткомуністичної трансформації на Балканах, він так само — із подібних причин і тією ж мірою — заслуговує докорів за українську поразку.

По-друге, хоча помаранчевий уряд і справді не був взірцем законослухняності, він виглядає на тлі своїх нинішніх канібальських спадкоємців цілком по-вегетаріанськи. Уже сам той факт, що помаранчевий уряд був глибоко розколотий і займався головним чином внутрішніми розбірками, а не розбірками з тогочасною «ре-

гіональною» опозицією, робить тодішню ситуацію кардинально відмінною від теперішньої — коли практично вся влада зосереджена в одних, абсолютно неперебірливих щодо засобів її здійснення, руках. Простіше кажучи, экс-президент Віктор Ющенко не виявляв ані особливих нахилів, ані, тим більше, здібностей до монополізації влади в стилі Кучми чи Януковича; не використовував він і підконтрольної йому Служби безпеки для переслідування політичних опонентів, не обмежував свободи мас-медій, свободи зібрань та мітингів, не нацьковував податкової служби на своїх політичних противників, не маніпулював виборами тощо. Щодо ж до экс-прем'єра Юлії Тимошенко, то вона, безумовно, мала і відповідні нахили, і відповідні здібності, а проте не мала відповідних можливостей, бо ж усі її ініціативи ефективно обмежували не лише опозиція, а й президент, котрий часто грав проти неї в одній команді з регіоналами.

І по-третє, всю цю дисфункціональну демократію, так званий вимушений плюралізм (*pluralism by default*) можна було направити двома способами: або усунувши дисфункціональність — через відповідні інституційні реформи та запровадження верховенства права, або ж усунувши саму демократію — через зосередження всіх гілок влади в руках авторитарного президента, — що, власне, і відбулося за півтора року Януковичевого правління. Захід, схоже, настільки втомився від українського політичного хаосу й інституційної дисфункціональності, що з полегшенням сприйняв обіцянку нової влади навести сякий-такий лад і здійснити давно назрілі реформи в країні, пригнобленій світовою економічною кризою, внутрішніми політичними міжусобицями та безупинними російськими інтригами. За відсутності, однак, чіткої червоної лінії регіонали сприйняли втомлену поблажли-

вість Заходу як мовчазний дозвіл на монополізацію влади під магічними гаслами «порядку» й «реформ».

За півтора року вони згорнули всі ті громадянські свободи, які за Ющенка видавалися samozрозумілими і якими самі регіонали в «опозиційній» ролі охоче користувалися; вони відновили цензуру, особливо на телебаченні; знов поклали на СБУ звичні функції советського КГБ щодо стеження і залякування політичних опонентів; знов почали використовувати податкову інспекцію та поліцію для політичного тиску, зокрема щодо «не-лояльного» бізнесу; вони звели нанівець функції невідконтрольного їм Верховного Суду, передавши їх натовіст кишеньковій Вищій раді юстиції; скасували, всупереч конституції, місцеві вибори і перепризначили їх на зручніший для себе термін; уклали юридично сумнівні «Харківські угоди» з Росією і ратифікували їх із найбезсоромнішими процедурними порушеннями; ще раз використали маріонетковий конституційний суд для скасування конституційних змін 2004 року і повернення Януковичу султанської влади, і так далі й тому подібне.

У цьому контексті широкомасштабне використання «вибіркового правосуддя» для розправи з політичними опонентами, зокрема з Юлією Тимошенко та чільними представниками її команди не повинно занадто нас дивувати. Віктор Янукович і його кліка насправді цілком послідовні в реалізації своєї стратегічної лінії, спрямованої на максимальну консолідацію режиму, монополізацію всіх ресурсів та ліквідацію всіх потенційних суперників, у яких вони вбачають реальну загрозу своєму домінуванню. Сам той факт, що Тимошенко отримала не лише 7 років ув'язнення, а й три роки заборони обіймати державні посади, виразно вказує на бажання режиму виключити її із президентських виборів не лише 2015, а

й 2020 року, гарантуючи тим самим Януковичу особисту безпеку принаймні на найближчих півтора десятиліття.

Тож чому такий галас зчинився на Заході довкола саме цієї справи? Чим ув'язнення Тимошенко є обурливішим за парламентський переворот 2010 року, що його Захід проковтнув, навіть не скривившись? Або за безцеремонне фальшування торішніх місцевих виборів? Або за цинічне «відновлення» кучмівської конституції руками маніпульованих із президентської адміністрації «конституток»? Чим доля Юлії Тимошенко важливіша від долі Юрія Луценка та інших політ'язнів, яким регіональна згряя банально мстить за хвилевий переляк часів Помаранчевої революції? Чому десятки людей, яких доблесні лицарі Хорошковського й Могільова незаконно ув'язнюють і тортурують на допитах, не викликають подібного співчуття з боку Євросоюзу?

Тимошенко — як головний суперник Януковича 2010-го і, потенційно, 2015 року — є, поза сумнівом, по-статтю знаковою. Її ув'язнення — це та червона лінія, переступивши яку, Янукович із клікою змушені будуть відповідати не тільки за це, а й за всі інші свої безчинства. Надто довго європейські політики посилали Януковичеві сигнал, якого він, схоже, так і не зрозумів, а якщо й зрозумів, то демонстративно зігнував. Можна вважати це дурістю, як стверджують ледь не всі коментатори, хоча насправді є в цьому своя — суто мафійна — логіка і своя — достатньо очевидна — послідовність. Тимошенко ув'язнено не тому (а точніше — не тільки тому), що вона загрожує Януковичу особисто, а тому що загрожує тому космосу, тому світоустрою, який він собі вибудовує і в якому планує насолоджуватися не лише матеріальним, а й психологічним комфортом. За великим рахунком, уже самих спроб Юлії Тимошенко відібрати у нього Межигір'я має бути цілком достатньо, аби засу-

дити її пожиттєво за всіма можливими статтями Кримінального кодексу.

В цьому сенсі ув'язнення Тимошенко має суто ритуальний характер — як і, скажімо, додатковий термін для Ходорковського, як і вбивство Політковської саме в день народження Путіна, як і отруєння Литвиненка не яким-небудь ціанідом, а неодмінно полонієм. Міфологічні дії не визначаються традиційною логікою й не підпадають під звичні критерії раціональності. Для розуміння пост-советських режимів не досить політологічних підручників; бажано ще й почитати теорію міфа (Леві-Строса, наприклад, чи Мелетинського), а також добру документальну книжку про італійську, американську чи якусь іншу (хоч би й донецьку, якщо така є) мафію.

Звільнення Тимошенко — чи за амністією, чи в інший спосіб — нічого не дасть Януковичу, як і нічого не дало б її гіпотетичне утримання на свободі, оскільки раніш чи пізніш йому все одно довелося б переступити червону лінію — як не цю, то іншу, і все одно довелося б відповідати перед обуреними європейцями за ту останню краплю, яка неодмінно перепополнила б їхнє терпіння, а відтак і за всі попередні краплі, як і подальші. Загальна логіка розвитку Януковичевого режиму, загальний триб його мислення насправді не передбачають істотно іншої траєкторії. А тому нарікати на його дії — це все одно що критикувати «не той» напрям вітру чи, скажімо, обурюватися діями тигра, який харчується антилопами, а не зеленою травичкою.

Віктор Янукович, попри всю внутрішню й міжнародну критику, рухатиметься виключно вперед, тобто в той бік, який видається йому «передом»: зміцнюватиме свою авторитарну владу, ув'язнюватиме опонентів, фальсифікуватиме вибори, посилюватиме тиск на грома-

дянське суспільство та залишки незалежного бізнесу. Ані сам президент, ані його найближчі соратники неспроможні змінити теперішньої політики, оскільки просто не розуміють, що вона може бути якоюсь іншою, а якщо й розуміють, то всі їхні підставові інстинкти опираються самогубчій вимозі грати за правилами. Ці люди керували Донбасом саме такими методами, і саме їм завдячують своїм нинішнім успіхом, владою та багатством. Тож чому раптом вони мають від цих звичних методів відмовлятися? Провінційні «еліти» досить слабо собі уявляють західний світ, зате знають більш-менш, як діє влада в Росії та інших постсовєтських державах. Приблизно так вона має діяти й в Україні та цілому світі. А всі теревені про демократію та права людини — то лише хитрощі Заходу, який хоче накинути незахідним лохам свої правила гри. Не на таких натрапили! Українські пацани чітко знають, що насправді в цілому світі, як і у нас, на Донбасі, сила ламає право, переможець отримує все, а мета виправдовує засоби. Західні хитруни просто краще навчилися вдавати, ніби це не так.

Януковичів режим, звісно, намагатиметься уникнути міжнародної ізоляції, і тому блефуватиме й далі на тему своїх абсолютно фіктивних «євроінтеграційних» планів; намагатиметься також шантажувати Захід погрозами ре-інтеграції із Росією; зрештою, пробуватиме виміняти сьогоднішніх політв'язнів, наче заручників, на ті чи ті поступки від ЄС. Проте жодних істотних змін у способі мислення й поведінки цих людей очікувати не варто. І чим швидше Захід це зрозуміє, тим краще. Справді рішучі санкції щодо режиму можуть у принципі спричинити його певне розшарування, спонукаючи тих олігархів, котрі тісно пов'язані з Заходом, зробити ставку на альтернативні постаті й політичні партії, аби уникнути подальшої білорусизації України та її міжнародної ізоляції.

Вони можуть підтримати, принаймні потайки, зусилля громадянського суспільства, спрямовані на зміну режиму в парламентських виборах 2012 та президентських виборах 2015 року. Навряд чи ці вибори будуть цілком чесними, а все ж, імовірно, будуть іще відносно вільними й конкурентними.

Якщо суспільство не зможе їх виграти, належно змобілізувавшись, в Україні відбудеться остаточна консолідація авторитаризму за російсько-білоруським зразком. Подальші вибори в Україні відтак матимуть уже не більшу сенсу, ніж у лукашенківській Білорусі чи карімовському Узбекистані. Такі режими теж рано чи пізно падають, але ціна їхнього падіння є для всієї країни незрівнянно вищою, не кажучи вже про ціну їхнього багатолітнього перебування при владі.

11. 2011

Празничок демократії

Хто жив за советів, пригадує, що «праздником демократии» тодішньою новомовою називали щонайбезглуздіший ритуал, який зовні скидався на вибори, а проте насправді не мав із реальними виборами нічого спільного, крім процедури вкидання до скриньки якихось схожих на бюлетні папірців.

Сім років тому цей орвелівський термін загравав свіжими барвами завдяки двом персонажам, подібним до Юрія Левенця та Віктора Медведчука. У записаній кімось телефонній розмові один із цих персонажів вітає другого «с праздничком демократии», маючи на увазі успішне, як йому видавалося на той час, фальсифікування другого туру президентських виборів. Співрозмовник у відповідь, розуміючи всю сіль цинічного дотепу, щиро регоче.

Схоже, що ці персонажі, як і багато інших, знову змогли привітати одне одного з «праздничком демократії» після того, як 17 листопада Верховна Рада 366-ма голосами схвалила новий закон про вибори народних депутатів. Про сам закон написано вже чимало, тож описувати зайвий раз усі закладені в ньому пастки для опозиції та бонуси для партії влади, мабуть, не варто. Найголовніша зміна — це перехід від суто пропорційної до змішаної, пропорційно-мажоритарної системи голосування. В

українських реаліях це означає насамперед дві речі. По-перше — що купувати «тушки» в парламенті буде ще легше, бо ж так звані «незалежні» мажоритарники не матимуть навіть суто символічних, моральних зобов'язань перед однопартійцями (якщо ця публіка взагалі має якісь моральні зобов'язання перед ким-небудь). А по-друге, ефективність адмінресурсу в мажоритарних округах є незрівняно вищою, ніж у єдиному загальнонаціональному у пропорційній системі. На це є низка причин.

По-перше, самі кандидати-мажоритарники готові куди щедріше потратитися на підкуп власного, цілком конкретного виборця, аніж на абстрактного загальнопартійного. Теоретично це стосується всіх кандидатів, але реально цією перевагою можуть скористатися лише провладні кандидати, оскільки мають (а) незрівнянно більший фінансовий ресурс і (б) незрівнянно кращі можливості порушувати закон безкарно.

По-друге, місцеве чиновництво, як правило, тісно пов'язане зі «своїм» кандидатом на особистому рівні — мережею клієнталістських зв'язків, і тому значно енергійніше працює на його перемогу, ніж на перемогу абстрактної «своєї» партії.

І по-третє, мінімальні фальсифікації на рівні кількох відсотків (а саме такими й аж ніяк не більшими вони повинні бути, якщо влада хоче, аби результати виборів і, відповідно, парламент були визнані більш-менш легітимними) у пропорційній системі означають для владної партії саме кілька додаткових відсотків — і нітрохи не більше. Натомість у мажоритарній системі навіть кілька фіктивних відсотків можуть кардинально змінити ситуацію в тому чи тому окрузі, не лише даючи партії влади додаткове місце в парламенті, а й позбавляючи ще одного місця опозицію. За умови, коли вибори в мажоритар-

ному окрузі не передбачають другого туру і переможець визначається відносною, а не абсолютною більшістю, перемога для Партії регіонів є насамперед справою техніки.

Можна не сумніватися, що регіонали з їхніми необмеженими фінансовими та іншими ресурсами подбають про якомога більшу кількість найрізноманітніших кандидатів у кожному окрузі (тим більше, що кожен кандидат може висувати свого представника до виборчої комісії); подбають вони і про якомога глибші конфлікти між опозиціонерами (зрештою, знаючи якість наших опозиціонерів, тут їм і старатися особливо не треба); ну, а в тих випадках, де подрібнення опозиції та нацьковування її кандидатів один на одного виявиться не досить, регіоналам завжди стануть у пригоді найнезалежніші в світі українські виборчі комісії та ще незалежніші від будь-яких фахових та моральних принципів печерні суди.

Власне, ми все це вже бачили за незабутнього Леоніда Кучми, а торік, на місцевих виборах, і за не менш незабутнього і ніким поки що не перевершеного Віктора Януковича. Зрештою, хто призабув, хай погляне як це зовсім недавно робилось у Сімферополі, на довиборах до Верховної Ради Криму: «Маніпулювання законом в окрузі №13 почалося з висування 20 кандидатів, 15 із яких виявилися «технічними» — від сателітів Партії регіонів, і 13 (!) зняли свої кандидатури після формування виборчих комісій, залишивши в них своїх представників... Майже третина виборців проголосувала вдома, причому члени виборчих комісій зробили все можливе, щоб не допустити до цих голосувань «не своїх» членів та спостерігачів... При перевезенні бюлетнів із виборчої дільниці №54 до окружної комісії спостерігачеві від КПУ не знайшлося місця в автомобілі, і він поїхав на власному навздогін, але машина ДВК пішла у відрив...» (UNP.ua, 18.11.2011).

Усе це було б навіть смішно, коли б не було так сумно.

Властиво, по-справжньому дивним є зовсім не те, що регіонали так легко відмовилися від пропорційної системи виборів, яка цілком їх влаштовувала протягом усіх п'яти років перебування в опозиції, — як, зрештою, влаштовували їх і всі інші конституційні зміни, зроблені під час Помаранчевої революції. Регіонали — не ті люди, котрі переймаються якимись там ідеологічними чи моральними принципами чи, чого доброго, національними інтересами. Політична доцільність — це, власне, те, що завжди визначало їхню риторику — і коли вони разом зі своїм прем'єр-міністром Януковичем щиросердо підтримували у 2002–2004 роках вступ України до НАТО, і коли їхній незмінний кандидат у президенти обіцяв на початку 2010 року зберегти пропорційну систему виборів, удосконаливши її (цілком слушно) відкритими списками, що дали б змогу виборцю голосувати не лише за свою партію, а й за свого кандидата зі списку цієї партії.

Ставши президентом, Віктор Янукович не те щоб забув про цю свою обіцянку (як і про багато інших), він просто з'ясував (несподівано для себе), що ідея відкритих партійних списків не має належної підтримки в парламенті, особливо серед тієї норавливої більшості, з якою дає собі раду лише пан Чечетов і на яку бідолашний Віктор Федорович не має жодного впливу — як і на цілком незалежні українські суди, прокуратуру та все інше.

Дивує, отже, не те, що, принципові й послідовні регіонали відмовилися від пропорційної системи виборів та обіцяних ними відкритих списків, а те, що не перейшли повністю до зручнішої для себе мажоритарки, спинившись натомість на компромісній змішаній системі. До певної міри це, звісно, пов'язано, з проблемою іміджу — прагненням показати світові, особливо західно-

му, свою поміркованість та ліберальність. А також, мабуть, із небажанням партійних босів наражатися на зайві клопоти й ризики в мажоритарних округах. Простіше забезпечити собі місце у прохідній частині партійного списку. Але найвірогідніше — за компромісним рішенням криється впевненість, що навіть змішаної системи регіоналам вистачить, аби виграти вибори. Тим більше, що, навіть програвши вибори за партійними списками, авторитарна партія влади завжди має достатню кількість пряників і батогів, аби схилити потрібну кількість «незалежних» мажоритарників до свого табору, — і досвід 2002 та й 2006 року переконливо це показує. У найгіршому разі зайва ліберальність обійдеться їм у кільканадцять мільйонів доларів — сміховинна ціна на тлі вартості тих питань, що їх пацани «рішають» кожного дня на митниці, в нафтогазі та інших довірених їм галузях.

Найдивнішим у всій цій історії (принаймні на перший погляд) виявилось голосування за новий виборчий закон половини опозиції. Навряд щоб опозиціонери не розуміли, що монолітна, по-мафійному дисциплінована партія влади не залишить їхнім дрібним партійкам жодних шансів у мажоритарних округах за умови відсутності другого туру, і так само не дасть їм шансів у загальнонаціональному окрузі за умови підвищення прохідного бар'єру до 5% та заборони об'єднання у виборчі блоки. Власне, представники усіх цих партійок за новий закон і не голосували. А голосували ті опозиціонери з БЮТу та «Фронту змін», котрі не сумніваються, що бар'єр подолають і що непроходження до парламенту дрібніших партій піде їм лише на користь, бо ж усі голоси, віддані за непарламентські партії перейдуть до парламентських. Те, що Партія регіонів від цього перерозподілу отримає ще більше чужих голосів, ніж соратники Яценюка і Турчинова, цих останніх чомусь не бентежить. Суто корпора-

тивний інтерес в українських опозиціонерів і цього разу переважив над національним, — тут вони, схоже, від партії влади не надто відрізняються.

Офіційно, щоправда, ці добродії апелюють саме до національного інтересу. За новий виборчий закон вони проголосували, мовляв, як за менше зло, виторгувавши натовість у регіоналів певні поступки, які дещо пом'якшують загальний шахрайський характер схваленого документу. Без такого компромісу, твердять його адепти, регіонали прийняли би первісну, ще гіршу версію виборчого закону, позбавивши опозицію навіть тих мізерних шансів на успіх, які вона тепер начебто отримала.

Правдою в цій крутійській риторичі є, безумовно, те, що регіонали справді мають сьогодні у парламенті достатньо «тушок», аби проштампувати будь-яке потрібне їм рішення, не питаючи на те ані згоди, ані навіть думки опозиціонерів — як це ми вже бачили, наприклад, торік під час затвердження так званих харківських угод. Зрештою, компроміс з опозицією щодо Чорноморського флоту навряд чи був на той час можливим, натомість щодо виборчого закону існувала чудова можливість розіграти шкурницькі інтереси однієї частини опозиціонерів супроти інших, — і партія Ключова-Януковича блискує цією можливістю скористалася. Видимість компромісу є для регіоналів сьогодні не менш важливою, ніж сам закон, бо ж ідеться насамперед про легітимізацію їхнього нахрапистого правління, дедалі сумнівнішого з погляду більшості українців та міжнародної спільноти. Тому вони й спокушають опозиціонерів дрібними поступками, по-мефістофельськи блефуючи й шантажуючи. Дрібним бісам не надто потрібні їхні грішні тіла, себто голоси; їм ідеться про душі, себто легітимацію беззаконня руками опозиціонерів.

Тепер вони мають карт-бланш на проведення виборів за власним сценарієм, і сумніватися в результатах цих виборів можуть лише безкорисливі оптимісти на кшталт Арсенія Яценюка та Олександра Турчинова. Ці добродії зі своїми партіями, скоріш за все, отримають належних їм 10 та, відповідно, 20 відсотків голосів, себто приблизно 70 місць у парламенті. Ще кілька десятків опозиціонерів імовірно прорветься до парламенту по мажоритарних округах. Там вони сформують Народну раду зразка 1990 року зі 100–120 депутатів, тимчасом як регіонали з прикупленими «тушками» остаточно вдосконалять до власних потреб конституцію і забезпечать Януковичу переобрання в парламенті 2015.

Чи означає це, що в разі бойкотування опозицією регіоналівського закону про вибори ситуація була б істотно іншою? Навряд. Партія регіонів — це організована політична група (ОПГ) з інстинктом монополіста, засадничо нездатна ні з ким і нічим ділитися. Вони знають із юних літ, що сила визначає право, переможець отримує все, мета виправдовує засоби. Та мафійна політико-економічна модель, яку вони обкатали на Донбасі, має бути запроваджена по всій Україні. Регіонали, зрештою, й не приховували свого бажання створити за допомогою «тушок» конституційну більшість у парламенті 2006 року, не приховують цього бажання й нині. Для їхнього президента, зрештою, — це єдиний спосіб добитись переобрання на другий термін, а потім, чому б і ні, на третій.

Регіоналам сьогодні для досягнення своїх цілей не бракує ні голосів, ні грошей. Маючи в кишені прокуратуру, суди, міліцію, службу безпеки, податкову адміністрацію, вони можуть робити у цій країні практично що хочуть. Єдине, чого їм бракує, — це легітимності. І внутрішньої, і міжнародної. І це єдине поле, на якому опо-

зиція ще може з ними змагатись і навіть, за належних зусиль, вигравати.

Компроміс щодо виборчого закону був непотрібен, оскільки користь від нього мізерна, натомість збитки, моральні та іміджеві, — колосальні. Опозиція мала змогу якщо й не виграти, то принаймні достойно програти, залишивши регіоналів із нелегітимним законом та іміджем брехунів, які перед виборами президента обіцяли вдосконалення пропорційної системи, а натомість відновили сумнозвісну мажоритарку. У своєму арсеналі опозиція мала незліченні заяви регіоналів кількарічної давності (включно з самим Януковичем) на підтримку пропорційної системи з відкритими списками; вона мала критичні висновки Венеційської комісії та Міжнародного фонду виборчих систем (IFES) щодо нового виборчого закону, запропонованого регіоналами; мала, зрештою, нищівні заяви представників американського Демократичного інституту та Міжнародного республіканського інституту з приводу діяльності комісії Лавриновича, яка розробляла новий закон і до якої адміністрація Януковича намагалася залучити поважних західних експертів для прикриття й легітимізації брудної затії.

Західні експерти, на відміну від українських опозиціонерів, вчасно це зрозуміли й демонстративно грюкнули дверима. Українська опозиція тим часом програла регіоналам своє чергове Ватерлоо, поставивши нас усіх перед непростим питанням: а чи варто голосувати за *таку* опозицію, і якщо не варто, то — за кого?

Ті, котрі з особистих мотивів підтримали регіоналівський проект, безумовно, не заслуговують на нашу довіру. Але чи не керувалися так само особистими мотивами й ті, котрі його не підтримали? Адже були це переважно представники малих партій, котрі мали цілком особис-

ту причину не підтримувати закону з п'ятивідсотковим бар'єром...

Об'єднання позапарламентських партій та лідерів у єдину альтернативну силу, бажано з максимумом нових облич і мінімумом бізнесменів у списках, може стати оптимальною відповіддю на наші питання та сумніви. Шанси на це, чесно скажемо, невеликі. Але надія, як відомо, помирає останньою.

12. 2011

State capture

Незадовго до саміту Україна–ЄС, що відбувся 19 грудня в Києві, Ендрю Вілсон, експерт Європейської ради міжнародних відносин (ECFR), опублікував аналітичну записку «Україна після вироку для Тимошенко», де оглянув коротко особливості української внутрішньої та зовнішньої політики за часів Януковича та окреслив найоптимальнішу, на його погляд, лінію поведінки Євросоюзу щодо України.

Хоча Янукович здобув на виборах лише незначну перевагу, зазначає Вілсон, він радикально перепідпорядкував собі усі гілки влади. За допомогою підкупу та шантажу його прибічники відразу ж сформували на основі Партії регіонів нову більшість, а відтак і уряд. Подібними ж методами вони змусили Конституційний суд зігнорувати, по суті, власне рішення півторарічної давності і дозволити формування парламентської більшості не лише партійним фракціям, як це записано в Основному законі країни, а й окремим перекупленим депутатам — так званим «тушкам». Під прикриттям облудної «судової реформи» вся система правосуддя в країні виявилася фактично повністю підпорядкованою виконавчій владі. У жовтні 2010 контрольований Януковичем Конституційний суд скасував законодавчі зміни 2004 року, що обмежували президентську владу, й відновив дію попередньої, суперпрезидентської конституції. Чимало фа-

хівців, пише Вілсон, вважають це своєрідним конституційним путчем.

Одночасно з узурпацією влади шляхом захоплення чи, навпаки, обезвладнення (як у випадку Верховного Суду) державних інституцій режим розпочав усебічний наступ на опозицію, незалежні мас-медіа, «нелояльний» бізнес і, взагалі, на громадянське суспільство. Ендрю Вілсон проникливо описує основні інструменти, які влада використовує для боротьби з опонентами і які, правдоподібно, ще ширше і безсоромніше будуть використані наступного року для перемоги на парламентських виборах. По-перше, це те, що британський експерт називає «податковим терором»: системне й систематичне знищення бізнесу опозиціонерів і будь-кого, хто наважується їх підтримувати, та цілковите узалежнення всякої підприємницької діяльності від владного патронажу — такий собі різновид державного рекету, де плата береться не лише грошима, а й послугами, тобто лояльністю.

Другий інструмент Вілсон окреслює оксюморонним терміном «правовий терор» — тобто псевдо-легалістичне приборкання опонентів, в основі якого лежить добре всім знане вибіркове застосування права («друзям — усе, ворогам — закон»). Скандальні справи Юлії Тимошенко, Юрія Луценка та інших членів попереднього уряду є лише вершиною айсберга, в основі якого — традиційно советська зневага до прав людини, закону, процесуальних норм і, взагалі, будь-яких чітких і однакових для всіх правил. Правозахисні організації наводять численні факти незаконних арештів і утримань під вартою, тиску на свідків і фабрикування доказів, відмов затриманим зв'язатися з родичами та адвокатами, не кажучи вже про застосування тортур та про загадкові загибелі ув'язнених, кількість яких зросла за останні два роки у кілька разів порівняно з «помаранчевим» періодом. Зна-

менно, що ті самі регіонали, які, будучи в опозиції, безперешкодно мітингували на всіх майданах і майданчиках країни, за два роки свого правління практично повністю заборонили протестувальникам проводити масові акції, задовольнивши лише 7% поданих ними заявок.

Різке зниження міжнародними організаціями рейтингу України за показниками свободи слова, зібрань, демократії, прав людини, рівності й справедливості, можливостей ведення бізнесу, за рівнем корупції тощо є закономірним наслідком специфічного стилю правління Віктора Януковича та його клану в останні два роки.

Ендрю Вілсон слушно розрізняє «хаотичну корупцію» помаранчевої доби, зумовлену насамперед інституційною слабкістю і загальною імпотенцією тогочасної влади, та — корупцію системну, ієрархічно структуровану й практично нічим не обмежену, якщо, звісно, не рахувати природних чинників — таких, як загальна обмеженість у країні наявних і придатних до розкрадання ресурсів, а також потреба виплачувати підданам сякий-такий прожитковий мінімум — бодай на рівні фізичного виживання (хоча й тут регіонали здійснили сміливий наступ на залишки соціальних пільг, мотивуючи це потребою економії та міфічних «реформ», — нічим при тому не обмежуючи своїх власних грабіжницьких апетитів).

В англomовній літературі такий вид корупції називається *state capture* — захоплення, чи, сказати б, загарбання держави, перетворення її на таку собі напівкримінальну корпорацію, головна мета якої — вичавлювання надприбутків для власників-акціонерів, котрі цю державу рейдерським способом захопили. Корупція тут — не побічний ефект виконання державою своїх основних функцій, що його у нормальних, себто правових державах намагаються мінімізувати. Навпаки — всі ті функції,

які ще с'як-так виконує для своїх громадян українська держава — це лиш побічний і загалом вимушений, із точки зору власників цієї квазі-держави, доважок до її основної функції — збагачення акціонерів.

Відповівши таким чином на ключове питання про сутність режиму та створюваної ним системи, неважко відповісти і на наступне питання — якою має бути політика Євросоюзу щодо України, а точніше — щодо добродіїв, котрі цю країну цілком по-рейдерськи прибрали до рук і тепер видають себе за її цілком легітимний уряд.

Насамперед, вочевидь, Євросоюз мав би не лише усвідомити, а й заявити відверто, що з легітимністю в цього уряду далеко не все гаразд. Це правда, що український парламент 2007 року, як і український президент 2010, були обрані в цілком вільних, демократичних виборах. Але все це — заслуга попереднього уряду й президента, а не добродіїв, які прийшли їм на зміну. Ці панове починаючи з березня 2010, порушили стільки всіляких законів, правил і процедур, що говорити про їхню легітимність сьогодні можна не більшою мірою, ніж про легітимність усенародно обраних націонал-соціалістів у Німеччині чи, скажімо, комуністів у країнах так званої «народної демократії» після 1949 року.

Відповідно, підписання Угоди про асоціацію з таким режимом було б украй кепським сигналом не лише для міжнародної демократичної спільноти, котра все ж очікує від Євросоюзу вірності певним цінностям, а й для самого Януковичевого режиму, котрий неодмінно сприйняв би надмірну поступливість Євросоюзу як своєрідний карт-бланш на подальші репресії, фальшування виборів та остаточну консолідацію авторитаризму. Власне, як зазначає Вілсон, саме поблажливість Євросоюзу щодо парламентського, а згодом і конституційного переворо-

ту 2010 року великою мірою підбадьорила регіоналів до подібних дій в усіх інших галузях, додавши їм певності, що на Заході заправляють такі самі «прагматики», себто циніки, як і в Україні, і що розбіжність між задекларованими засадами та практичними діями є такою ж характерною рисою тамтешніх «прагматиків», як і тутешніх.

Захід, фактично, прокинувся допіру після арешту Юлії Тимошенко, — коли було вже запізно реагувати, оскільки весь маховик репресій та авторитарної консолідації «регіональні» рейдери запустили ще півтора року тому, з мовчазного, по суті, благословення того ж таки Заходу. Тепер Янукович зі спільниками цілком щиро не розуміє, чого той Захід комизиться. Прецінь торік Євросоюз проковтнув ще більші паскудства режиму, а тепер його, бач, нарешті прорвало. На Банковій, схоже, всерйоз не сприймають обурення Заходу, вважаючи це всього лише підступами опозиціонерів, котрі на чолі з Немирею каламутять воду по європейських столицях. А також — удаваною риторикою, покликаною, з одного боку, заспокоїти західних виборців, не вельми прихильних до фліртування своїх політиків з афро-азійськими диктаторами, а з іншого — натиснути на український уряд, зробивши його поступливішим у деяких інших, справді важливих питаннях. (Думка про те, що питання демократії та людських прав може справді бути для когось важливим, у Януковичевому оточенні, схоже, навіть не розглядається. Рейдерська логіка не передбачає мислення в таких категоріях. Тим більш, коли Захід справді дає чимало підстав сумніватись у щирості й послідовності його власних ліберально-демократичних декларацій).

Відклавши парафування, а тим більше ратифікацію Угоди про асоціацію з Україною на невизначений термін, Євросоюз, безумовно, вчинив правильно, хоча й запізно. Помилковим, однак, виглядає уявлення Євросою-

зу про те, що це відкладення є достатнім покаранням для українського уряду за його репресивно-авторитарну політику. І що сама по собі Угода про асоціацію є для уряду достатнім бонусом, аби переглянути свою дотеперішню поведінку, припинити репресії, звільнити політв'язнів, провести демократичні вибори і, взагалі, почати грати за правилами, а не гратися з правилами.

Західні політики, схоже, проєктують на українських колег свої власні уявлення про національний інтерес та політичну відповідальність. Тим часом у середовищі рейдерів, які захопили Україну, таких категорій просто не існує. Євроінтеграційна риторика, якою вони подеколи послуговуються, не має жодною мірою на меті наблизити Україну до членства в ЄС. Навпаки, її мета — запобіжна: не допустити вигнання з ЄС самих рейдерів, які вже давно туди на особистому рівні інтегрувалися — з родинами, бізнесами, маєтками, банківськими рахунками і приємними звичками саме там, а не у Москві, відпочивати, лікуватися, навчати дітей, закупаюватись та розважатися. Вони можуть скільки завгодно дурити Брюссель, Москву та власний електорат балачками про Митний союз, Єдиний економічний простір, Євразійську інтеграцію та інше кремлівське бла-бла. Але все це — для лохів. Тим часом для себе, себто для крутих пацанів, вони вже давно знайшли значно краще місце — у прогнилій Європі, під захистом агресивного блоку НАТО, котрий їх смертельно лякає у Києві та Донецьку, але аж ніяк не в Монако та Лондоні. Вони вже давно вступили туди — без жодного тобі Плану дій та Угод про асоціацію, з усім своїм нагробованим майном, відіпраними грошима та дипломатичними паспортами, котрі дозволяють їм на відміну від лохів, безперешкодно пересуватися по всьому Шенгену.

Зробивши цей другий висновок, можемо зробити третій і, наразі, останній. Природа сьогоdnішнього укра-

їнського режиму така, що ані підписання Угоди, ані її відкладення не змусять його грати за правилами. У свідомості цих людей не існує жодних правил, крім тих, які вони самі встановлюють і визнають і які правильніше було б назвати «поняттями». А тому єдине, що може на цих людей вплинути, — це мова сили — єдина, по суті, мова, яку вони розуміють. Насамперед таку мову повинно опанувати українське суспільство — мову єдності, солідарності, скоординованих колективних дій та всезагального громадянського непослуху. Але саме такою мовою з українськими рейдерами повинен розмовляти також Євросоюз.

Ендрю Вілсон наприкінці свого тексту окреслює три основні аспекти нової євросоюзівської політики стосовно київського, чи, кому як до вподоби, «донецького», режиму. По-перше, Євросоюз повинен відкрити список осіб, яким заборонено в'їзд на його територію. Розпочати цей список варто із суддів та прокурорів, причетних до фабрикування скандальних справ супроти Юлії Тимошенко, Юрія Луценка та інших сьогоднішніх політв'язнів. Його слід, однак, регулярно поповнювати прізвищами інших людей, насамперед так званих «силовиків», причетних до розгону мітингів та демонстрацій, безпідставних арештів, катування в'язнів, знищення незалежних мас-медій, переслідування громадських активістів тощо.

По-друге, Євросоюз та інші міжнародні організації повинні припинити фінансову та матеріально-технічну підтримку режиму, який лише імітує «реформи» і розкрадає або ж використовує не за призначенням мільйонні гранти. І водночас підтримка для громадянського суспільства, для моніторингових, просвітницьких та інших організацій, для незалежних мас-медій та різноманітних понадпартійних ініціатив повинна істотно зрости.

І по-третє, Євросоюз повинен розпочати значно ретельніший моніторинг сумнівних фінансових трансакцій, що їх здійснюють українські політики й олігархи, — причому не лише у колишніх комуністичних країнах на кшталт Словаччини, Латвії чи Угорщини, де діють споріднені кагебістсько-мафійні мережі, а й в інфільтрованих цими мережами країнах Заходу, насамперед на Кіпрі та в Австрії.

Знаючи загальну неповороткість, неквапність і нерішучість Євросоюзу, можемо припустити, що його санкції супроти рейдерського режиму у Києві не будуть ані швидкими, ані радикальними, — принаймні до парламентських виборів наступного року, котрі в багатьох європейських столицях усе ще розглядають як останній шанс для Віктора Януковича та його спільників бодай почасти себе реабілітувати. І все ж таки, як показує запізніла реакція Євросоюзу на поведінку подібного режиму у Білорусі, належні санкції будуть рано чи пізно застосовані, і будуть вони для українських «еліт» незрівнянно болючішими, ніж для білоруських, хоча б тому, що українським є що втрачати в Європі значно більшою мірою.

Відмовившись підписати з українськими рейдерами Угоду про асоціацію, Євросоюз зробив добрий крок у доброму напрямку. Наступним кроком, однак, мають стати конкретні санкції проти конкретних осіб, причетних до узурпації влади в Україні та її злочинного використання у власних та корпоративних цілях. Без такого кроку непідписання Угоди буде покаранням головним чином для українського суспільства, а не для його кримінальних «еліт». Хоча українське суспільство, за великим рахунком, уже й без того достатньо покаране врядуванням «еліт», котрих саме собі вибрало два роки тому у цілком вільних і демократичних виборах.

01. 2012

Casus Vynnyčucus і свобода слова

Якщо би це трапилось не в Україні, то історія виглядала б цілком анекдотично. Уявіть собі лишень двох поліціантів, що приходять додому до Джона Ешбері (чи якогось іншого американського письменника з першої десятиї) і вимагають письмових пояснень з приводу ніде не друкованих, але десь там прочитаних півроку тому віршів. А не напишеш, мовляв, то викличемо тебе до відділку повісткою, приведемо в наручниках, замкнемо до металевої клітки, де два роки без жодного судового вироку (як Юрій Луценко, наприклад) доводитимеш, що ти не верблюд, не порнограф і не терорист, котрий готує своїми віршами збройне повалення наявного державного ладу.

Гіпотетичний Джон Ешбері, скоріш за все, розсміявся б і порадив поліціантам забратися геть по-доброму і почитати на дозвіллі процесуальний кодекс. Але коли б ті не вгамувалися, зателефонував би до свого адвоката і справа б закінчилася для поліціантів невесело, а для того, хто їх послав, — геть сумно.

В Україні, де ніякі закони не діють, крім одного, феодално-советського: «Я начальник — ты дурак», — поява на нашому життєвому обрії звичайного міліціанта, а тим більш прокурора, есбеушника чи податківця не віщує нічого доброго. Бо всі ці опричники, разом і поодинці, можуть кожного з нас абсолютно безкарно згноїти на

зоні, закатувати в тюрмі, задавити автомобілем, обдерти з майна, відлущувати чи просто принизити. Одне слово — зробити все, що їм накажуть місцеві бояри й підкажуть власні смердяковсько-садистські нахили.

Тому припускаю, що навіть великий любитель чорного гумору Юрко Винничук почувався не зовсім гумористично, коли до нього заявилось двоє ментів із безглуздою вимогою, підпертою ще безглуздішим рішенням прокурора — у відповідь на таку саму безглузду скаргу від змаразмілого депутата-комуніста (*Укр. правда*, 23.01.2012). Це в нормальних країнах прокуратура не розглядає доносів на твори літератури й мистецтва, тому що це взагалі не належить до її компетенції. А тим більш — не турбує автора того чи того тексту, не зробивши належної експертизи й не отримавши висновку від компетентних фахівців.

В Україні вони можуть все, тому що почувуються абсолютними власниками цієї нещасної країни, її писаних і неписаних законів та її затурканих посполитих підданих. Система залишилася кондово советською. І те, що її володарі та вся їхня челядь ходять на догоду ліберальному Заходові на двох ногах, зовсім не означає, що це їхня природна поза. Як показує досвід, за кожної зручної нагоди, вони намагаються стати на звичні чотири лапи і шматувати зубами кожного свого опонента на дрібні клапти.

Юрій Винничук — досить знаний письменник, автор багатьох книжок, перекладених кільканадцятьма іноземними мовами. Тому, певно, наші доблесні правоохоронці не влаштували у нього (принаймні поки що) обшуку, не знайшли вибухівки та дитячої порнографії, як у якихнебудь васильківських «Патріотів України», не закували в кайдани й не вкинули до собачника — як, скажімо, запорізьких «тризубівців», і не закатували до смерті, як

багатьох надто впертих «злочинців», що не бажають зізнаватися. Винничукова пригода з міліціантами отримала міжнародний розголос, десятки видань передрукували крамольний вірш, зокрема й по-англійськи, тут і там з'явилися інтерв'ю з неблагонадійним автором, український ПЕН-центр висловив офіційний протест з приводу інциденту, і навіть солодкоголоса Ганна Герман, Януковичева дорадниця, зателефонувала до свого земляка і колеги, аби запевнити, що її бос до цього наїзду цілком непричетний (як і, зрештою, до наїзду на Тимошенко, Луценка та багатьох інших); усе це, мовляв, ініціатива змарзмілого комуніста і недостатньо ще інтегрованих до Європи правоохоронців.

Як на мене, то добродійка Ганна зробила б куди кращу справу, коли б зателефонувала до Ганни Сінкової (*Газета по-українськи*, 23.05.2011) чи Олексія Чернеги (*Kyiv Post*, 15.09.2011), чи багатьох інших жертв міліцейсько-есбеушної сваволі, не кажучи вже про родичів Ігоря Индила, закатованого міліціантами (*Укр. правда*, 4.06.2010). А так весь цей фарс більше схожий на гру у лихого та доброго поліція. Він може розгортатись по-різному, а проте може небезпечно відволікти нашу увагу від масштабніших і здебільшого значно серйозніших порушень людських прав у Януковичевій Україні. Легковажність Винничукових текстів і, взагалі, курйозне поєднання звинувачень у «порнографії» та «замахів на державного діяча» (невідомо якого, але прокуратурі, звісно, видніше, хто у нас головний «підарас»), — усе це разом посилює фарсовість ситуації й тривіалізує поетове політичне послання. А тим часом, незалежно від намірів самого поета і його опонентів, імплікації цього конфлікту є значно ширшими і складнішими.

Насамперед, слід одразу зазначити, що вірш «Убий підараса» не є ані Винничуковим шедевром, ані взірцем

політичної коректності. Щодо Винничукових шедеврів, то політична сатира і публіцистика не належать до його коронних жанрів; «порнографія» (у термінах Леоніда Грача) вдається йому значно краще: є тут правдива дотепність, фірмовий чорний гумор і, хоч як це парадоксально, куди більша політична актуальність (як, скажімо, у віршику про сексуальну ініціацію у ленінській кімнаті), аніж у пласких і прямолінійних віршованих агітках. Що ж до коректності, то вона у поезії часто буває сумнівною — починаючи від Шевченкового «Заповіту» із закликом «вражаю злою кров'ю волю окропити» і до тичининської хвацької обіцянки «бити» і складувати з більшовицьким завзяттям «всіх панів до 'дної ями». Навряд чи Шевченко особисто узявся б кропити будь-що будь-чиєю кров'ю, а Тичина зголосився до цілком реальної зондеркоманди під проводом тогочасних грачів і пшонок для утилізації цілком реальних «панів», «куркулів» та інших «буржуїв». Поетична фантазія має свій розмах, а сугестія — свої гіперболи, які не конче розуміти дослівно.

Прикметно, однак, що англomовна перекладачка — людина іншої культури й іншої, відповідальнішої, поведінки зі словом — назвала Винничуків вірш “Kill the Bigger”, а не “Kill the Pederast” (*Дурдом*, 30.01.2012). По суті, цей переклад точніший, бо ж Винничуків «підарас» — це просто «мудак», «уйобок», «паскуда» — приблизно у тому ж значенні, що й на знаменитих простопрінтівських футболках, котрі, можливо, й надихнули поета на політичне фантазування. «Підарас», як відомо, може мати у цьому сенсі навіть жіночу форму («підараска»), тож зрозуміло, що йдеться аж ніяк не про богу-духа-винних гомосексуалістів, а тим більш — не про намір їх усіх «повбивати». А все ж перекладачка відмовилась

від цієї форми саме через її двозначність і потенційно наявні в ній гомофобські конотації.

Так само, зазначимо, відмовилась вона і від згадок про расу, яка вказує у поета насамперед на соціальний феномен — поріддя захланних, цинічних, скорумпованих і безпринципних політиків і бізнесменів, що опанували країну, а проте у зв'язку з «табачниками» (у множині) може бути прочитана і як суто етнічний натяк на євреїв та інших іногородців («зійшла, як зоря, їхня раса»).

Найнедоречнішим, однак, як на мене, є заклик «убий», що повторюється рефреном по всьому віршу. Звучить це, скажімо так, не вельми по-християнськи. І хоча не йдеться тут, зрозуміло, про дослівну інтерпретацію (скоріш — про метафоричне «вбивство», таке собі політичне самоочищення, — приблизно у тому сенсі, в якому Чехов закликав вичавлювати з себе раба), все ж неприємна двозначність і тут зберігається. Особливо це відчутно в суспільстві зі слабкими традиціями толерантності й політичного лібералізму, зате з глибоко закоріненими інстинктами гомофобії, ксенофобії, повсякденного хамства й насильства. Замість сподіваного очищення, така риторика здатна породити ще більше ненависті, бруталності і загальної нетерпимості.

Складаючи від імені ПЕН-центру заяву-протест із приводу прокурорських переслідувань колеги-письменника, я почувався у досить складній ситуації. Тому що, з одного боку, як кожна порядна людина, мусив висловити принципову незгоду із втручанням поліції у творчі, літературно-мистецькі справи. І водночас — певним чином дистанціювати себе і ПЕН-центр від контроверсійного тексту, якого авторові, на мою думку, краще було справді не читати і не писати. Я спробував вирішити цю дилему, поставивши інцидент у ширший контекст систе-

матичних обмежень свободи слова та інших громадянських свобод, що ми спостерігаємо в останні два роки, зокрема — прокурорських та есбеушних наїздів на письменників, журналістів, науковців та громадських діячів. І водночас я відверто висловив авторові (моєму приятелю, зрештою) особисте несхвалення сумнівного під усіма оглядами тексту.

В основі цієї позиції — визнання фундаментального права особи, зокрема творчої, висловлювати свої погляди й публікувати твори без будь-якої цензури чи політичного тиску. Ми не мусимо поділяти цих поглядів, ані схвалювати цих творів; ми маємо право і навіть обов'язок оцінювати їх критично, але це в жодному разі не повинно бути справою прокурорів, жандармів і таємної поліції. Ідеться про захист загального принципу, а не про конкретні тексти чи авторів. І якщо прокурор нашле коли-небудь поліцаїв на якого-небудь Бузину чи Табачника, український ПЕН-центр зобов'язаний і у цьому випадку висловити протест, — хоч би якими малосимпатичними були для нас погляди згаданих добродіїв.

Кілька років тому я вже висловлювався з приводу намагань президента Віктора Ющенка криміналізувати заперечення Голодомору як геноциду. Так само критично я ставлюся й до подібних рішень деяких урядів криміналізувати вірменський, єврейський чи будь-який інший геноцид, будь-яку приватну опінію, хоч би і найбезглуздішу. Свободу вислову можна обмежити лише в екстремальних випадках — коли йдеться про цілком конкретний заклик до цілком конкретних насильницьких дій проти цілком конкретних людей. Література й мистецтво, за своєю природою, ніколи не є настільки конкретними, аби підпадати під цю категорію. Митці можуть нести моральну, фахову, політичну, в окремих випадках адміністративну відповідальність за свої твори,

проте в жодному разі не кримінальну. Все це мусило б бути самоочевидним, а проте, як показує актуальний досвід, межа між захистом загального принципу (свободи слова) і конкретних творів та постатей виявляється часто розмитою й політизованою.

У певному сенсі, наше ставлення до прокурорського наїзду на Винничука є подібним до ставлення більшості з нас до справи Юлії Тимошенко. Ми виступаємо на її захист не тому, що підтримуємо її політично, поділяємо її погляди чи вважаємо її власне урядування взірцем ліберальної демократії та верховенства права. Ми просто вважаємо, що політичні рішення не повинні криміналізуватись — як і письменницькі тексти чи, скажімо, вівітки перфомансистів.

Відтак ще одне питання, яке впливає з усіх цих історій, — чому Віктор Янукович як фактично абсолютний і одноосібний володар цієї країни припускається таких помилок, а точніше — чому дозволяє своїм підручним робити дурниці, які компрометують його особисто — і в Україні, і за кордоном? Найпростіша відповідь — що авторитарний режим, мовляв, просто не може існувати без певного беззаконня й насильства, — вірна лише почасти. Бо ж одна річ — катувати в'язнів у провінційних тюрмах, насилати есбеушників на молодих і нікому не знамих іще активістів, чи відбирати бізнеси від опонентів через печерні суди або звичний рекет. Інша річ — найждати на знакові постаті, чії справи відразу стають предметом широкої, часом навіть надмірної публічної уваги.

Віктор Янукович може бути занадто обмеженим, аби розуміти сучасну політику і зовнішній світ, і може бути занадто ледачим, аби стежити за всіма діями своєї хитруватої челяді. Але він має велетенський апарат, що зріс майже вдвічі порівняно з ющенківським і більш як удві-

чі збільшив свої бюджетні апетити. Принаймні тут президент не мусив би мати проблем із професійним аналізом ситуацій, розсудливими порадами та прийняттям адекватних рішень. Чому ж тоді він постійно приймає одне рішення гірше за інше, втрачаючи рейтинг стрімкіше за всіх своїх попередників і стаючи, на відміну від них, об'єктом не тільки зневаги та глузувань, а й цілком широї ненависті? Якщо його радники й помічники настільки ж некомпетентні, як і він сам, — це справді кепсько. Якщо ж вони хитрі й тямущі і всього лише спритно маніпулюють ним — в інтересах московських, чи власних, чи тих і тих одночасно, — то це воістину катастрофа.

Наїзд на Винничука міг бути справді спровокований підстреленим комуністом, що вирішив раптом чи то нагадати про існування своєї партійки і власної клоунської особи, чи то помститися письменникові за висміювання комунацьких параферналій та ідеологічних кліше. Хоча політична самостійність, а відтак і самодіяльність так званих «комуністів України» є вкрай сумнівною. Поки що вони більше схожі на ганчір'яних ляльок у бездонних кишнях регіоналів. (Втім, як правдиві лєнінці, вони не проти були свого часу погрітись і в скромніших кишнях бютівських олігархів). Саме на комуністів регіонали покладають найбруднішу політичну роботу, якої не наважуються відкрито робити самі з огляду на власну «євроінтеграційну» риторику та «ліберально-демократичний» імідж свого вождя. Наприклад — паплюжити неурядові організації як західних шпигунів та диверсантів, фінансованих головним всесвітнім жидо-масоном Джорджем Соросом. Утім, кучмісти теж не цурались такої політики, надаючи своїм кишеньковим лєнінцям належний медіа-ресурс для паплюження опонентів і потрібні голоси у Верховній Раді для прийняття бажаних рішень.

Не виключено, що в історії з Винничуком маніпулятори розігрують ще одну гру — експлуатують президентські страхи та фобії. Янукович, схоже, має справжню обсеію на ґрунті власної безпеки та потенційних загроз його дорогоцінному (принаймні в матеріальному сенсі — для всіх українців) життю. Ця обсеія може бути наслідком його нефортуної пригоди 2004 року з яйцем, коли він з переляку буквально зомлів. А може, як стверджує його колишній близький союзник і радник Тарас Чорновіл, бути наслідком якогось менш знаного нам особистого досвіду на Донбасі — цій своєрідній українській Сіцилії. Янукович, за свідченням Чорновола, цілком щиро вважає, що його хочуть убити (*Київ Post*, 10.11.2011).

Президентова параноя може бути чудовим інструментом для тих у його оточенні, хто вміє цим знаряддям користуватися. І Винничуків вірш під назвою «Убий підараса» — це для них просто розкішний дарунок, не треба навіть вигадувати якихось «терористів» у містечку Васильків на Київщині. А якщо вже й вигадувати, то тепер неодмінно з віршем Винничука під подушкою, за пазухою і на всіх гард-дисках. Тим більше, що після торішньої пригоди з футболками («Спасибо жителям Донбасса...») не лише Грач і Пшонка, а й сам Янукович здатен вгадати, кого має на увазі порнограф-терорист Винничук.

Українська політика була б дуже смішною, якби ми не жили в ній, а спостерігали за нею через сателітарні антени разом із Джоном Ешбері та, скажімо, Адріаном Каратницьким. Але оскільки нам випало брати безпосередню участь у цьому reality-show, побажаймо нашим письменникам доброго здоров'я, аби вони змогли описати це все не у віршах, а в гарних романах на кшталт Курта Воннегута чи хоча б Віктора Пелевіна.

02. 2012

Два роки крізь призму одного місяця

Два роки Януковичевого правління можна коротко описати в три способи: як період авторитарної консолідації, імітаційних «реформ», чи — постійних і повсюдних скандалів. Останній опис, либонь, найкращий, бо великою мірою прояснює два попередні. В самому лиш лютому місяці великих скандалів було принаймні чотири (про щоденні дрібні не згадуємо); і всі вони були однаково драматичні для їхніх учасників, анекдотичні для сторонніх спостерігачів та промовисті і наочні для політологів, кримінологів і, особливо, культурних антропологів.

Насамперед Роман Забзалюк, депутат від блоку Юлії Тимошенко, що приєднався торік до фракції пропрезидентських «тушок» «Реформи заради майбутнього», зізнався, що діяв як таємний агент за дорученням партії, — такий собі бютівський Штірліц чи, пак, Роксолана в Януковичевому гаремі. Метою спецоперації було вивчити на власному досвіді й показати всьому чесному люду, як регіонали вербують собі прихильників з опозиційних фракцій. За його словами, за зміну політичної орієнтації він отримав одноразову винагороду в 450 тисяч доларів і ще двадцять тисяч було обіцяно додатково щомісяця за надання регіоналам належних послуг у вигляді правильного голосування (*Укр. тиждень*, 17.02.2012).

За великим рахунком, нічого нового в одкровеннях Забзалюка не було, оскільки всі тарифи найнепідкупнішого на світі парламенту відомі давно — і за місце в партійному списку, і за лобювання потрібних законів, і, звісно, за власну «тушку». Ця практика виникла не сьогодні і, схоже, зовсім не регіонали її створили. Досить згадати, як формувалася прокучмівська більшість у парламенті 2002 року з двох політичних угруповань, що разом набрали на виборах лише 20%, і яку роль у подальших процесах «консолідації» відігравав із соратниками тогочасний головний «антикризовий менеджер».

Велетенські, не обраховані жодними документами кошти — так звана «чорна готівка», накопичена постсоветськими олігархами, дає змогу їм купувати пачками державних службовців, нардепів, суддів, журналістів і навіть деяких західних політиків та дипломатів. Одна із поправок до конституції 2004 вимагала формування проурядової коаліції виключно із партійних фракцій, а не з простої депутатської більшості. Ця дивна, з погляду західного парламентаризму вимога, була зумовлена саме українською корупційною специфікою: її головною метою було унеможливити чи принаймні обмежити перекуповування депутатів і створення парламентської більшості за допомогою так званих «тушок». Ця конституційна вимога, однак, була грубо порушена в березні 2010 року Януковичевими спільниками, що здійснили фактичний державний переворот, сформувавши нелегітимний уряд і відкривши таким чином шлях до подальшого гвалтування усіх законів та узурпації влади мафійно-олігархічним кланом.

Власне, заява Романа Забзалюка відрізнялася від подібних свідчень багатьох інших депутатів лише тим, що він додумався підкріпити її аудіозаписом розмови з керівником фракції «Реформи заради майбутнього» Ігорем Рибаким, котрий буцімто дав йому згаданого хабара і зро-

бив кілька інших цікавих пропозицій. Завдяки цьому ми довідуємося, можна сказати, з перших рук, не лише парламентський прайс-лист («Можно мне сказать: начало разговора — это где-то 500 тысяч?» — уточнює Забзалюк стартову ціну для наступної «тушки». — «Да-да! — відкажує “Рибаков”. — Начало разговора — 500 тысяч, а там все, чтобы четко, все остальное...»). Ми довідуємося також про геніальний план регіональних політтехнологів — закупити «тушки» ще до їхнього обрання в парламент:

«Нам любые кандидаты нужны. Любые, б...! Главное, чтобы они были с нами. Те, которые, б..., имеют рейтинг на Западной Украине. По х..., откуда они там. Главное, чтобы у меня были эти рабы... Мажоритарку отдадим под них. Всю власть, которая есть: область, губернатор, главы администраций, СБУ, прокуратура — все будет под него. Весь админресурс. Так жестко, что они ох...ют».

Скоріш за все, саме за цим сценарієм будуть закупувати й членів виборчих комісій від опозиції, а можливо, й активістів Комітету виборців України та працівників соціологічних служб, що займаються екзит-полами. Грошей на добре діло регіонали не пошкодують, тим більше, що інвестиція так чи так відіб'ється сторицею: Україна багата і чавити її можна ще досить довго. А якщо і не відіб'ється, то особливого вибору нинішня влада все одно не має: із рейтингом популярності на рівні кільканадцяти відсотків та перспективою кримінальної відповідальності за всі свої витівки, доводиться думати вже навіть не про гроші, а про дещо банальніше — шкуру, і то так жорстко, що «ох...ют», правдоподібно, не лише виборці та опозиціонери, а й міжнародна спільнота.

Ігор Рибаков, цілком передбачувано, заперечив автентичність Забзалюкових записів (українське законодав-

ство не розглядає несанкціоновані правоохоронцями записи як докази); гіпотетичні відбитки пальців на грошах теж знайшли своє цілком легітимне витлумачення: Рибаків із колегами, виявляється, зібрав Забзалюкові сто тисяч на його ж прохання для лікування за кордоном; а генпрокурор Віктор Пшонка («член команди по виконанню всіх тих рішень, які приймає президент», за його власним визначенням) заявив, що не бачить підстав для розслідування: усе це, мовляв, звичайнісінька політична сварка між депутатами, до якої українським деполітизованим правоохоронцям нема й не повинно бути жодного діла.

Найкумедніше, що Рибаків, як і більшість «тушок» у його фракції, формально є депутатом від того самого блоку Юлії Тимошенко, що й Роман Забзалюк. А тому регіонали можуть справді лише посміюватися з гризні між учорашніми бютівцями. Формально вони не мають до них стосунку, про що головний парламентський регіонал Олександр Єфремов так і сказав: не наша, мовляв, справа з'ясовувати відносини між тимошенківськими депутатами. Тихий привіт Юлії Володимирівні: бачили, мовляв, очі, що вибирали, тепер їжте, аж повилазьте. 450 тисяч для регіоналів — не ті гроші, щоб надто за ними побиватися. Одна митниця дає за день більше. А дві платформи для морського газорозвідування, придбані через відомих Юрію Бойкові посередників, — це, взагалі, добрих дві сотні забзалюків. Або, щонайменше, сотня рибаківих. А є ж ще й безліч інших схем, джерел та можливостей. Тож коли Забзалюк із колегами передав «рибаковські» гроші як пожертву дитячій лікарні, регіонали із властивим їм почуттям гумору запитали: а решта де? Де ще сорок тисяч, отриманих за два місяці за правильне голосування?

Другим лютневим скандалом можна було б вважати вилучення з продажу журналу «Тиждень» із матеріалом про «рибаковську» аферу та фрагментами Забзалюко-

вих записів (*Телекритика*, 17.02.2012). Але оскільки самі видавці часопису воліють посилатися на якісь загадкові «технічні причини», то задля методологічної чистоти проілюструємо повзучу цензуру в Януковичевій Україні іншим, не менш скандальним і характерним прикладом.

14 лютого суддя Деснянського райсуду міста Києва Ольга Саламон винесла ухвалу про тимчасове призупинення роботи сайту «Дорожній контроль» — для забезпечення цивільного позову працівника державтоінспекції Геннадія Гетманцева про захист честі, гідності і, не повірите, ділової репутації. А образився пан Гетманцев на популярний веб-сайт за те, що той опублікував відеозапис його власної хамської поведінки при виконанні службових обов'язків. Власне, ще рік тому пан Гетманцев пообіцяв журналістам помститися за свого приятеля Олександра Швеця — того самого, котрий обізвав українську мову «телячою» і був за це начебто звільнений із ДАІ — після публікації відповідного відеозапису в «Дорожньому контролі».

Реакція представниці українського правосуддя на позов пана Гетманцева цікава, зрештою, незалежно від його суті. По-перше, добродійка Саламон призупинила публікацію не лише оспорюваного матеріалу, а й цілого сайту. По-друге, зробила це звичайнісінькою ухвалою, без належного рішення суду. І по-третє, закрила волюнтаристським рішенням сайт на неокреслений термін, тобто на весь період розгляду судового позову, що теоретично може тривати роками (*Укр. правда*, 15.02.2012).

Скоріш за все пані Саламон не пов'язують із паном Гетманцевим жодні особисті, ані навіть «бізнесові» стосунки. Її надчутливість до безглуздих, м'яко кажучи, вимог позивача відбиває, по-перше, дедалі поширенішу юридичну некомпетентність українських суддів (як наслідок дедалі масовішого купування університетських дипломів та

державних посад). І по-друге — характерну для всієї системи свавільність та засадничу упередженість на користь держави супроти суспільства. Усі прокурори, судді, міліціанти захищають насамперед владу, її пільги та привілеї, а не громадян, не їхні права та свободи.

Третій найбільший скандал останнього часу стосувався, як звикле, урядових призначень. Цього разу Віктор Янукович ошелешив усіх, віддавши Службу безпеки мало кому званому Ігореві Калініну, а Міністерство оборони — добре всім званому Дмитрію Саламатіну. Жоден із них не походить із Донбасу і не є особистим приятелем або родичем президента. Хоча нібито й мають якийсь стосунок до його старшого сина, дипломованого стоматолога та дедалі успішнішого останнім часом бізнесмена. Торік йому, кажуть, вдалось посадити своїх людей на Нацбанк, Міністерство внутрішніх справ та Державну податкову адміністрацію. А тепер ось іще й на дві інші ключові посади (*Укр. правда*, 3.02.2012).

Ніхто з них не відзначився чимсь особливим у своїй галузі. Втім, не за це їх, скоріш від усього, призначено на нові посади (*Дзеркало тижня*, 11.02.2012). Ігор Калінін, офіцер советського КГБ, що заробив (за миротворчість, напевно) Червону зірку в Афганістані, перебрався бозна-чому 1992 року з Москви до Києва (либонь, здійснилася його давня кагебістська мрія про усамостійнення України), де й зробив кар'єру в СБУ — аж до її очолення. Саламатін, уродженець Казахстану, прибився до нас із російським паспортом трохи пізніше — 1999 року. Яким чином він роздобув собі українське громадянство і чи позбувся при тому російського — ніхто до пуття не знає, та це й неважливо, бо ж головне в усіх Януковичевих призначеннях — високий професіоналізм. Саламатін показав його у Верховній Раді, де зламав кільком опозиціонерам носи та щелепи, чим, імовірно, й заслужив

президентську увагу й довіру. Тепер на новій посаді він зможе робити те саме, тільки тепер уже в ширших масштабах, за допомогою армії, авіації та флоту.

Схоже, «рука Вашингтону» турбує Віктора Януковича куди дужче, аніж «рука Москви», попри постійне кремлівське кидалово — то з флотом, то з газом, то з молокопродуктами. Чи проникла вже та «вашингтонська рука» в середовище олігархів та рідної Партії регіонів — сказати важко. Але те, що президент оточує себе свого роду «преторіанською гвардією» із вельми сумнівних найманців, свідчить про брак довіри навіть до так званих «своїх». «Янукович, — вважає Олександр Мотиль, — очікує вже цього року поважних проблем удома і не вірить, що місцеві кадри із ними впораються» (*World Affairs*, 10.02.2012). Ще відвертіше висловлюється з цього приводу Олександр Бойченко: «Він оточує себе силовиками, вихованими в Росії, яким у разі чого не дуже шкода буде стріляти в чужий для них народ» (<http://gk-press.if.ua/node/6090>).

Четвертий скандал останнього місяця був, здається, найцікавішим і найнезвичайнішим. Одеські митники затримали 38 кілограмів кокаїну орієнтовною вартістю сім із половиною мільйонів доларів, захованих в ананасах у рефрижераторі з Коста-Ріки. Незвичайна частина цієї історії полягає в тому, що її взагалі не мусило трапитись, оскільки розмитненням вантажу опікувалася одна з чотирьох «модних» (як їх евфемістично називають в Одесі) брокерських фірм, котрі фактично монополізували зелений коридор у порту. Їхній київський «дах», подекують, настільки високий, що ані митниця, ані СБУ не наважуються втручатись у їхню роботу. Таким чином за помірний «відкат» у десять-п'ятнадцять умовних тисяч вони пропонують клієнтам практично безмитний доступ до українського ринку (*Сегодня*, 21.02.2012).

Чому цього разу «модним» компаніям не вдалось захистити вантаж клієнтів від митників — сказати важко. У пресі з'явилось дві версії. Одна стверджує, що на рефріжераторі відімкнулось на кілька днів електричне живлення, а проте власників вантажу це анітрохи не збентежило, — що, власне, й насторожило митників. Друга, правдоподібніша, каже, що за вантажем від самого початку стежила американська служба боротьби з наркотиками і що догляд в Одесі було зроблено на їхню вимогу.

Тут закінчується незвичайна частина історії й починається просто цікава. Найдокладніше про скандал написала газета «Сьогодні», власником якої вважають Ріната Ахметова, головного (принаймні до недавнього часу) Януковичевого спонсора й покровителя. І поки аналітики сушать голови, чи ця публікація — підкилимна війна з конкурентами, чи загравання з американцями з надією отримати нарешті від них візу, а чи просто завбачливе дистанціювання від потенційно небезпечної справи, — ніхто (!) не висловлює найпростішого, як це мало би бути у нормальній країні, припущення, що митники просто робили свою звичну справу і саме тому і лише тому ввіймали контрабандистів. І в цьому — вся суть.

Ми живемо в країні, де ніхто не вірить, що мас-медії можуть бути просто джерелами інформації, митники — просто відстежувати контрабанду, а правоохоронні органи — захищати громадян від злочинців, а не себе і своїх хазяїв — від громадян. Віктор Янукович, безумовно, не є творцем цієї системи. Але він, поза сумнівом, є людиною, яка сповна використовує її вади, замість дбати про їхнє усунення. І, по правді, два роки його правління не дають жодних підстав сподіватися, що наступних три роки під його берлом будуть істотно інакшими.

03. 2012

Піраміда

Історія зґвалтування й убивства Оксани Макар має ряд характерних прикмет, одна з яких — загальна моральна деградація й озвіріння значної частини суспільства, особливо помітні в останні два роки — зокрема і з цілком безсторонньої статистики кримінальних злочинів. Ця тенденція не випадкова: вона відбиває той дух сваволі і беззаконня, що панує в країні, і ту «пацанячу етику», що міцно утвердилась в Україні за президентства Віктора Януковича, причому найочевидніше в тих регіонах, де неподільно панує його партія.

І друга прикмета — це остаточна зневіра населення у правосудді, у будь-якій можливості досягнення справедливості законними методами. Сотні людей вийшли протестувати у Миколаєві не в останню чергу тому, що поширилась чутка, ніби троє відморозків, які по-звірячому замордували дівчину, — діти високих чинів та бізнесових крутеликів, а отже й ніякої відповідальності за скоєне не понесуть. Чутка згодом не підтвердилася, проте сама легкість, із якою подібні чутки виникають і поширюються, є показовою: люди не вірять у верховенство права, бо знають із власного і чужого досвіду, що для мажорів та їхніх родичів в Україні закони не писані.

Саме так було кілька років тому у Дніпропетровську, де Дмитро Рудь, 25-літній син місцевого прокурора, вбив

трьох жінок на пішохідному переході і, отримавши великодушне звільнення з-під арешту на підписку про невіїзд, негайно ж розчинився у довколишньому просторі. Так було й у Києві, де 23-літній Сергій Калиновський, синок нафтогазових бізнесменів, урізався на шаленій швидкості у припарковане авто, вбив тамтешнього водія і власну супутницю, спритно ліг до лікарні і чкурнув звідти спеціально зафрахтованим чартерним літаком до Ізраїлю. Так було й в Одесі, де Олександр Шпирко, син полковника СБУ, протаранив скутером гумовий човен, убив пасажирку й поранив іще кількох, після чого, звільнений на підписку про невіїзд, зник щасливо у невідомому напрямку (*ТСН*, 3.10.2011).

Ця тенденція, загалом помітна й за помаранчевих урядів (досить хоча б згадати, як побратими-бютівці відмазували від правосуддя «мисливця» Лозинського, або як Олександр Омельченко не зазнав навіть адміністративних стягнень за вбивство чоловіка на «зебрі»), зробилася за останні два роки стандартною практикою. Лєвова частка пригод із «мажорами» стосується їхніх п'яних наїздів на перехожих чи інших автомобілістів, або ж гучних ресторанных і післяресторанных дебошів. Батьки «мажорів» — можновладці та грошоможці — теж не цураються подібних розваг, але роблять це без зав'язтя (не ті вже гормони) своєї юної парості. Та й подорожують вони, як правило, з власними водіями та охоронцями, тож не мусять власноруч виконувати брудної роботи — чавити на вулицях необачних лохів чи бити камери й фізіономії журналістам.

На відміну від сина Романа, наприклад, депутат-регіонал Володимир Ландик не мусять товкти в ресторані піку якійсь дівіці, котра не схотіла з ним погуляти. Та й із сержантом-даїшником, котрий зупинив його авто за перевищення швидкості, є кому розібратися. До-

силь сказати власному охоронцеві: “Пойди в’єби его”, — і справу полагоджено. Даїшник зі струсом мозку потрапляє, як і належить, до лікарні, а депутат Ландик делікатно пояснює надокучливим журналістам (замість того, щоб і їх «в’єбать»), що нічого страшного не трапилося, сержант сам винен, бо причепився, страшно й сказати, до депутата. Ну, а «ті травми, які він отримав, напевно, завдав сам собі, ніхто його не бив!» (*Газета по-українськи*, 14.03.2011).

Хуцпа, зауважимо принагідно, є фірмовою якістю регіоналів. Хуцпіст Ландик у наведеній цитаті лише повторив аргументи свого колеги Михайла Чечетова, котрий після незабутнього грудневого-2010 погрому в парламенті з подібною хвацькістю пояснював журналістам: «Драки никакой не было... Может, они [госпіталізовані опозиціонери] сами головой бились, а теперь на нас сваливают» (*Главред*, 17.12.2010). Зрештою, всі вони — лише бліда копія головного хуцпіста країни, котрий ось уже півроку розповідає світові зі сльозами на очах, як він глибоко співчуває сердешній Юлії Тимошенко, а проте не має жодної змоги вплинути на рішення українських судів, уславлених на цілий світ своєю незалежністю.

А тим часом простий аналіз усіх ексцесів та інцидентів за участю українських мажорів та їхніх родичів показує дуже виразну і вкрай небезпечну тенденцію. Як правило, швидкість їхніх авт фіксується експертами на рівні 60 км/год, хоча насправді, за свідченням очевидців, вони мчать на рівні 150 км/год і більше. Інші, не менш чесні і непідкупні експерти не знаходять ніколи слідів алкоголю у їхній крові, хоча, за свідченням очевидців, «автогонщики» досить часто ледве тримаються на ногах і насилу ворухать язиком. Усі вони отримують звільнення за підпискою про невиїзд, хоча більшість навіть не намагається допомогти потерпілим, ганебно втікаючи з

місця аварії. Як правило, усі свідки, родичі потерпілих і самі потерпілі (якщо вижили) зазнають усебічного тиску (погрози, шантаж, хабарі) з вимогою відмовитися від судового позову. Не лише винуватці та їхні адвокати, а й самі слідчі досить часто переконують їх переглянути попередні покази або просто «забути» окремі подробиці.

Ще одна характерна риса усіх цих пригод — майже всі вони чомусь відбуваються у південно-східних областях України, міцно схоплених регіоналами, а також, із цілком очевидних причин, у Києві, де концентрація усіляких VIP-ів та їхніх чад фатально зашкалює. Єдина відома мені пригода з мажорами, яка трапилась на заході України, стосується намагання трьох молодиків вирішити дорожню суперечку з іншими автомобілістами за допомогою травматичного та газового пістолетів. Прикметно, однак, що й тут головним героєм був син депутата-регіонала Володимира Личука (ТСН, 3.10.2011).

Уся ця золота молодь не гірш од своїх батьків знає, що в цій країні діє неписане, а проте непорушне ще з советських часів правило: «Не тот прав, хто прав, а тот прав, у кого більше прав». І вони, звісно, знають, у кого тих прав «більше», а в кого — нема зовсім. Власне, вони з батьками, їхніми друзями та патронами і є приватними власниками так званих «прав», «законів» та країни загалом. Вони захопили її, як чужинська армія, і можуть тепер мародерствувати досхочу.

Міліція уникає, як правило, конфронтації з цими господарями країни. (Бідолаха з Луганська, котрий наважився зупинити розпаношілого Ландика, є радше винятком: ніхто з його колег, та й він сам, скоріш за все, не наважиться повторити власного відважного чи просто наївного вчинку. Це не Америка, де поліцей не лише може, а й мусить ужити зброю проти будь-якого нападника,

хоч би той був сто разів депутатом). Для України куди характернішою є ситуація, в якій міліціанти ніяк не наважаться вгамувати розперезаного мажора, чий монолог є своєрідним символом віри сьогоднішньої, а ще більше — завтрашньої української (перепрошую, української) «еліти»: «Я — Владимир Кривко, бя..ь! Отойдите с моей дороги, бл..ь! Я торчу, отдыхаю как я хочу. Я хочу, бл..ь, нюхаю кокаин, хочу колюсь, хочу пью, хочу еду на машине, хочу е...у, хочу стреляю. Я Владимир Кривко! — Есть вопросы?» (*Газета по-українськи*, 6.03.2012).

Подібний монолог сміло міг би викарбувати на своєму бентлі-контінентал (230 тис. євро) і депутат Луганської міської ради Роман Ландик — син того самого депутата Верховної Ради Володимира Ландика, чий охоронець настільки майстерно й парламентарно «в'їбав» даїшника, що посяде тепер, вірогідно, у наступній ВР місце незабутнього Дмитрія Саламатіна. Роман теж готується до Верховної Ради («Я практично впевнений, що стану депутатом парламенту через чотири роки», — потішив він опозиціонерів). І певно тому, для тренінгу, розім'яв трохи кулаки на дівчині у нічному клубі, котра геть як той батьків даїшник не врубилася вчасно, з ким має справу і не погодилася побавитися з майбутнім нардепом у запропонованому ним іншому місці (*УНІАН*, 8.07.2011).

Кулачна розминка, може, й не мала б для юного Ландика побічних наслідків — як не мала подібна пригода жодних наслідків для його батька, — коли б не потрапила на відеокамеру, а відтак і до Інтернету. Влада, хоч ніби й у дошку «своя», мусила якось zareагувати. Бійця таки віддали під суд і навіть засудили до трьох років ув'язнення, щоправда, умовно, — дарма що боєць провини своєї не визнав, а навпаки — постійно погрожував і своїй жертві, і журналістам поквитатися у належний час належним чином. У нормальній країні самих таких по-

гроз цілком вистачило б на додаткових три роки і то аж ніяк не умовних. Тим часом у нашій країні Роман Ландик дістане, скоріш за все, амністію до «дня незалежності», а через п'ять років, як і обіцяв, стане депутатом Верховної Ради, аби вдосконалювати там кулачну майстерність — до міністерського рівня.

Якщо хтось вважає цю перспективу занадто гротескною, хай ознайомиться з оригінальними, себто невідретушованими біографіями більшості наших сьогоднішніх політичних та бізнесових «еліт», включно з президентом, аби зрозуміти, чия це насправді країна і хто має в ній найкращі перспективи для кар'єрного та всякого іншого зростання.

Поблажливість суддів до цих персонажів має просте пояснення. Усі вони належать до тої самої «номенклатурної» касти, що й їхні козирні клієнти і козирні патрони. Всі вони мають певні акції й певний дохід у товаристві з обмеженою відповідальністю та офшорними відгалуженнями під назвою «Государство Україна», яке захопили по-рейдерськи і тепер дограбовують усе, що не встигли дограбувати попередники. А тому, коли хтось себе тішить думкою, що наступне покоління суддів (депутатів, міністрів, прокурорів, міліцейських та інших начальників) буде кращим від нинішнього, я раджу уважніш приглянутися до так званих мажорів: ось саме таким воно й буде.

Можна, звісно, собі уявляти, що головою Верховного Суду стане колись який-небудь випускник Гарварду або Стенфорду — зі справжнім, а не ківаловським дипломом, і з англосаксонським, а не українським розумінням верховенства права. Не думаю, однак, що такого випускника хто-небудь близько підпустить до нашої судової системи, і не сподіваюся, що він сам захоче у цю паху-

чу речовину занурюватися. Куди вірогідніше, що суддею стане який-небудь Діма Чернушенко чи хтось дуже схожий на нього — з подібним світоглядом, життєвими інтересами та уявленнями про правову державу.

У 19 років Дмитро Чернушенко став депутатом Одеської міськради від блоку Наталі Вітренко — чи то з любові до прогресивного соціалізму, чи з ненависті до буржуазних націоналістів (українських, звісно), а чи просто з намови досвідченого батька, заступника голови Одеського обласного апеляційного суду. Після перемоги Віктора Януковича досвідчений батько очолив Апеляційний суд у Києві, а син розпрощався з прогресивним соціалізмом і полюбив олігархічний капіталізм у мафіозній версії відомого регіону. Молодий правник теж перебрався до Києва, де влаштувався (без жодної батькової допомоги, звісно) консультантом антикорупційного (sic) комітету Верховної Ради.

Прославився антикорупціонер минулого липня, влаштувавши з подругою скандал (дехто вважає — бійку) в одному з одеських нічних клубів. Там йому не сподобалася загальна для всіх відвідувачів вимога пройти електронну рамку металодетектора. Замість податись до іншого закладу, молодий, але гордий юрист висловив працівникам клубу все, що про них думає, а тоді ще й заїхав одному з них, найдокучливішому, у вухо. Коли прибула міліція, він висловився належно й про них, з характерною для юристів багатоповерховою лексикою. Подруга, теж юрист зі столиці, показала не гірше од Діминого володіння правовою термінологією: «Мне пофиг, что вы журналисты, — заявила вона клятим папараці. — Вам это дорого обойдется!»

Як зізнався журналістам один із міліціантів, попросивши завбачливо не розголошувати його прізвища,

вони не мають на цих мажорів жодної управи: «Посвідчення судді в неї справжнє — з Дніпровського райсуду Києва. А хлопець показав посвідчення працівника комітету боротьби з корупцією Верховної Ради. Затримати й притягти їх до відповідальності ми не можемо — матимемо потім купу неприємностей. Єдиний варіант — зафіксувати інцидент, склавши протокол. Дрібне хуліганство. У найкращому разі, заплатять адмінштраф... Діти суддів, чиновників, депутатів поводять себе в Аркадії як останні хами. Плюють навіть на міліцію. Можуть побити будького — їх усе одно відпустять» (*За Донбасс*, 8.07.2011).

Про наслідки цієї сваволі і беззаконня ми ледь не щодня довідуємося з газет: «Міліціонер відбувся 225 гривнями штрафу за збиту на переході матір з дитиною» (*Газета по-українськи*, 16.03.2012); «За місяць суди виправдали трьох мажорів, через яких у ДТП загинули люди» (*Газета по-українськи*, 8.10.2011); «Виправдали суддю з Куп'янська, який на джипі вбив двох людей» (*Газета по-українськи*, 3.10.2011); «На Донбасі суддю, який сп'яну збив на смерть дівчину, визнали невідповідним» (*Газета по-українськи*, 21.03.2011); «Суддя з Луганська, який убив на пішохідному переході жінку з хлопчиком, стане у Києві суддею Вищого цивільно-кримінального суду» (*Укр. правда*, 1.02.2011); «Депутат Валківської міськради Харківської області під час дискотеки побив 17-річну дівчину» (історія загалом подібна до ландиківської, з тою лише різницею, що батько валківського героя, голова місцевої райради, не став захищати бійця, ані не погрожував занадто допитливим журналістам: «Я не буду приховувати, він випиває, — сказав утомлено. — Ми пробуємо його лікувати, але поки що нічого не допомагає. Йому вже 26 років, тому відповідати за його дії я більше не можу») (*Укр. правда*, 24.10.2011).

Найскандальніша в цій колекції мажорських пригод — історія такого собі Сергія Демішкана, котрий п'ять років тому із двома друзями викрав одного незгідливого бізнесмена. Кілька днів київські робін-гуди його катували, після чого прив'язали до спини батарею парового опалення і кинули з мосту в дніпровський канал, примовляючи весело: «Привет Жаку Кусто!»

Лише наймолодший учасник банди, такий собі Олександр Кудрін, був засуджений за зумисне вбивство — до семи років ув'язнення, — приблизно як Юлія Тимошенко за чаювання з Путіним. Щоправда — без заборони займатися після відбуття терміну суспільно-політичною діяльністю. Так що Кудрін іще цілком має шанс через кілька років потрапити до парламентської фракції Партії регіонів — разом із Романом Ландиком та іншими згаданими тут персонажами. А там, диви, й очолити яку-небудь податкову адміністрацію або міністерство комунального господарства — з огляду на його любов до батарей парового опалення.

Двоє інших головорізів отримали м'якші терміни, оскільки найнезалежніший український суд визнав їх непричетними до зумисного вбивства (вочевидь, Кудрін сам зумів перекинути батарею із бізнесменом через перила мосту). В кожному разі, як пояснив журналістам суддя Баришівського районного суду Володимир Єременко: «Ніхто не мав наміру його вбивати. Вони лиш хотіли відвести його до нотаріуса. З їхнього боку це було ненавмисне вбивство» (*Kyiv Post*, 9.02.2012).

Таким чином другий герой цієї історії Сергій Левченко отримав лише п'ять років — за скромну участь у викраденні людини та нерозсудливе приховування злочину, ну, а ватажок робін-гудів Сергій Демішкан уже наприкінці 2010 року опинився на волі. Всесвітньовідома

непідкупність українських судів, безумовно, відіграла тут вирішальну роль, хоча, певно, й моральна підтримка для сина з боку Володимира Демішкана — керівника Укравтодору і близького кореша теперішнього президента — була у цій ситуації не зайвою.

Докладнішу біографію цього персонажа мав би описати Маріо П'юзо чи принаймні Тадеуш Доленга-Мостович. Ми ж тут обмежимося лише нагадуванням, що пан Демішкан-старший числиться серед співзасновників (разом із двома міністрами палива й енергетики, теперішнім і колишнім, — Юрієм Бойком та Сергієм Тулубом) такого собі Товариства мисливців і рибалок «Кедр», почесним патроном якого є головний мисливець країни Віктор Янукович. Про творчий потенціал цих простих українських (перепрошую, українських) мисливців можна судити хоча б із недавнього повідомлення про отримання їхнім «Кедром» дев'яти тисяч гектарів заповідних земель у Криму (*Укр. правда*, 26.12.2011).

Віддаючи, однак, належне президентові України, зазначимо, що його сини не б'ють власноруч даїшників, не лупцюють по ресторанах дівчат і не прив'язують (принаймні поки що) радіаторів до спини політичним чи бізнесовим суперникам. Молодший, щоправда, нарвався торік у нетверезому стані на журналістів, котрі записали на камери його специфічну ходу і ще специфічнішу лексику. Та все ж він нікого не відгамселив і навіть не засудив, хоча й погрожував — після того, як відеозапис його проходу по вулиці потрапив до Інтернету (*Обком*, 2.03.2012).

Попри відчутну спокусу піти стопами дрібніших мажорів рівня Романа Ландика, Сергія Демішкана чи якогось-небудь Володимира Кривка, Віктор Янукович-молодший, схоже, готується все ж до серйознішої біз-

несово-державницької кар'єри у дусі старшого брата Олександра. Той, як стверджує «Українська правда», не лише депутатствує від душі, а й успішно здає в оренду власному батькові від імені тіньової фірмочки «Танта-літ» резиденцію у Межигір'ї — з мармуровими унітазами, вертольотами та іншою всячиною, — за наші із вами гроші (*Укр. правда*, 21.11.2011).

До миколаївської історії ніхто з цих мажорів, ані їхніх батьків не має стосунку.

Принаймні, безпосереднього.

04. 2012

Рейдерська держава

Оскільки істотна частина цієї статті присвячена журналові «Всесвіт», мушу відразу розкрити свої потаємні зв'язки з цим часописом. Протягом чотирьох останніх десятиліть я був його читач. Протягом тридцяти років — його автор. Протягом цілого десятиліття я був його штатним працівником — від звичайного переписувача чужих текстів до заступника головного редактора. І сьогодні, перемістившись в інші сфери життєдіяльності, я залишаюся й далі його читачем, автором і членом редакційної колегії.

Цього цілком достатньо, щоб бути необ'єктивним. На своє виправдання можу лише сказати, що жодної матеріальної вигоди від «Всесвіту» я не маю. Шістнадцять років тому, звільняючися з редакції, я не став наполягати на своїй частці акцій свіжоприватизованого тоді часопису. Ніхто мені, зрештою, їх і не пропонував. Можливо, це була наша спільна помилка, бо сьогодні тих моїх кілька відсотків могли б стати вирішальними у судових тяжбах редакції з рейдерами, а точніше — з тією частиною колективу, яка вирішила не марудитися безнадійною справою — видаванням абсолютно неприбуткового українського часопису, а заробити натомість свої срібляники на тому, на чому можна ще заробити, — на продажеві незлецьки розташованого в центрі міста приміщення.

Власне, саме так закінчив своє існування журнал «Вітчизна», розташований у тому самому будинку, що й «Всесвіт», так розчинилася у космічному просторі ціла низка часописів Міністерства культури, позникали різноманітні будинки творчості, бібліотеки, книгарні — достоту як зникло колись під патронатом першого президента Чорноморське пароплаводство й попропадало безліч інших речей під патронатом його наступників. Тож, зізнаюся, мене не надто здивував розпачливий лист із редакції «Всесвіту» — про те, що на них 26 квітня наїхали рейдери на чолі з якимсь паном Клименком, юристом, котрий розкуркулив уже сусідню «Вітчизну» й узявся тепер за остаточне вирішення проблеми. Автоматників з масками поки що не було. Нападники вибивали двері, нищпорили за документами, вимагали від головного редактора підпису про передачу приміщення. І, звісно, погрожували, натякаючи на високі зв'язки. За ними, мовляв, стоїть депутат Валерій Харлім (ану ж бо вгадайте, з якої партії?!), а за Харлімом — сам віце-прем'єр Хорошковський. Можливо, й брешуть, хоча скоріш за все — ні (Укр. правда, 27.04.2012).

Подібні події відбуваються в Україні ледь не щодня під різноманітними патронатами, але в сумі — під найвищим. І отримують міжнародний розголос переважно лише тоді, коли зачіпають інтереси зарубіжних компаній і, відповідно, провокують втручання іноземних посольств. Та й в Україні розголос цих подій обмежений — хіба що напад відбувається у столиці, а жертви мають якісь контакти із медіями, політичною опозицією або й тими чи тими представниками недостатньо монолітної поки що влади. На провінції жертви воліють не рипатися, знаючи усю міць нашої «правової держави», і тому віддають свої бізнеси рекетирам і рейдерам без зайвих ремствувань, за суто символічне відступне.

«Рейдерство, — як пояснює суть цього явища нетямушим західним читачам Ендрю Ретман, — це спосіб силового загарбання прибуткового бізнесу на підставі необґрунтованих судових рішень, простимульованих підкупом або шантажем. Нерідко воно здійснюється зграєю зарізяк у масках та уніформах, які вламуються у твій офіс і повідомляють, що ти більше не є власником. В окремих випадках вони навіть стріляють у співробітників. Їхніми жертвами є насамперед власники дрібного й середнього бізнесу у сільськогосподарському секторі. Проте й великі компанії не захищені від них жодним імунітетом». Навіть такий гігант, як Arcelor Mittal, що мав необачність купити за п'ять мільярдів в українського уряду «Криво-ріжсталь», став через чотири роки об'єктом скоординованого рейдерського та фінансово-адміністративного тиску (*EUobserver*, 16.12.2011).

«Проблема, — пояснює Ретман, — дедалі гострішає, і цілком очевидно, що існувати в таких масштабах рейдерство не могло б без погодження з владою». Він нагадує, що міжнародна організація Transparency International понизила рейтинг України на 18 пунктів, і тепер за рівнем корупції вона перебуває нижче Нігерії. Так само суттєво понизила рейтинг України й Європейська бізнесова асоціація (ЕВА), яка оцінює інвестиційну привабливість різних країн. «В українських судах неможливо захистити свої законні інтереси, — стверджує директор ЕВА Ганна Дерев'яно. — Це нарікання виринає у розмовах із багатьма потенційними інвесторами. Це знеохоче їх від України».

Нічого дивного, що не лише іноземні, а й українські бізнесмени воліють інвестувати не в Україні, а за кордоном. Малі і середні підприємці не мають тут, однак, особливого вибору. А тим більше — культурні часописи, які взагалі не є бізнесом, а тримаються головним чином

на ентузіазмі їхніх авторів та працівників і спорадично-му спонсорстві, частіш закордонному, як місцевому. Всі вони виявляються досить беззахисними перед криміналітетом і владою, традиційно в Україні пов'язаними, а в останні два роки злитими в нерозривне ціле. Їх прибирають до рук поступово, одне за одним, і ніхто не може нічого зробити, дарма що їх разом — сотні, а може, й тисячі, і все, що їм треба для опору, це лише трохи взаємодовіри, єдності та солідарності.

Два роки тому українці дозволили рейдерам беззаконно захопити парламент і уряд. Тепер вони прибирають до рук усе інше — бізнес за бізнесом, інституцію за інституцією. «Всесвіт» ніколи не був політичним журналом. Його редактор завжди вважав — мабуть, щиро, — що культура має універсальне значення і що будь-який уряд потрапить оцінити суспільну вартість чи не найдавнішого в Україні часопису. Він помилявся. Український уряд потрапить розуміти лиш мову сили, грошей та безсоромного ошуканства.

За останні два роки ми почули чимало критики, дедалі нещаднішої, на адресу цього уряду. Загроза міжнародної ізоляції дедалі реальніше нависає над українськими владопомощцями. Їхню реакцію на цю загрозу, а заразом і їхню фатальну розумову обмеженість щонайяочніше ілюструє недавнє рішення Партії регіонів найняти для відбілювання режиму відому західну PR-компанію Burson-Marsteller. «Наше завдання, — пояснив Роберт Мак, один із керівників компанії, — допомогти Партії регіонів інформувати громадськість про свою діяльність як владної партії в Україні, а також краще витлумачити її позицію у справі Юлії Тимошенко» (*EUobserver*, 27.04.2012). Іншими словами — посилити дискредитаційну кампанію супроти екс-прем'єрки та пом'якшити, наскільки можливо, міжнародну критику українського керівництва, зо-

крема президента, що зумів перетворити себе за два роки у міжнародного парію.

Як справжні нувориші з відповідними комплексами, регіонали, схоже, свято вірять, що всі проблеми можна вирішити грошима. А там, де не допоможуть гроші, допоможуть Дуже Великі Гроші. Якщо вдалось прикупити кілька десятків бютівських тушок, то чому б не прикупити ще й європейських? Компанія Burson-Marsteller має чималий досвід співпраці з подібними клієнтами. Свого часу «її винаймав нігерійський уряд для дискредитації повідомлень про геноцид під час війни у Біафрі, винаймала аргентинська хунта після зникнення 35 тисяч цивільних осіб, винаймав індонезійський уряд після вчиненої ним різанини на Східному Тиморі. Компанія працювала також на поліпшення іміджу румунського президента Ніколае Чаушеску та саудівської королівської родини» (*Guardian*, 8.01.2002).

Можна згадати за цієї нагоди, що й Леонід Кучма після скандалу з Мельниченковими записами теж вдавався до послуг подібних закордонних відбілювачів. Допомогло воно йому не набагато більше, як покійному Чаушеску. Найголовніше, чого неспроможні, здається, збагнути усі ці ексклюзивні клієнти дорогезних PR-компаній, — що, маючи гроші, вони можуть справді виграти битву з Тимошенко, Луценком, «Всесвітом» і навіть, можливо, з Arcelor Mittal. Проте жодна PR-компанія, жоден продажний український суд, жодні Дуже Великі Гроші не допоможуть їм виграти війну за правду і за більш-менш пристойне місце в історії.

06. 2012

Мовне «кидалово»

Закон України «Про засади державної мовної політики», проштампований 3 липня у другому читанні Верховною Радою, поставив жирну крапку у затяжних і, як з'ясувалося, нікому не потрібних дискусіях про мовну політику, а разом і на ліберальних сподіваннях компромісного, більш-менш комфортного облаштування мовного простору в Україні для обох основних спільнот.

«Мовний закон є нічим іншим, як оголошенням війни проти всього українського», — написав у своєму блозі у *World Affairs* Олександр Мотиль. «Рубікон перейдено. Ухваленням Закону “Про засади державної мовної політики” влада остаточно й незворотно довела свою нелегітимність... [Вони] гуртуються не за нормами Конституції, а за звичаями банди, тому слід підкреслити: вся влада в Україні від сьогодні незаконна», — заявив в «Українському тижні» Юрій Макаров. «Це остаточний кінець фарсу “української парламентської демократії”», — прокоментувала подію в «Українській правді» Оксана Забужко.

Реакція більшості українських інтелектуалів була загалом подібною: «Це один із найрішучіших кроків теперішнього окупаційного керівництва у виконанні того плану, що його вони так старанно втілюють, дорвавшись до абсолютної влади у 2010 році... дуже відвертий удар

по самих підвалинах української державної незалежності, по її символічно-смысловому наповненні» (Юрій Андрухович). «Владу в країні захопила банда, яка знищує не лише мову — знищує країну, знищує все! Вчора вони просто перейшли останню межу, після якої влада повністю втрачає легітимність» (Іван Андрусак). «Сумнівів не лишається: Україну справді окуповано представниками зажерливого, агресивного й безжального угруповання, яке загартувалося на теренах Донбасу в легендарних битвах 1990-х... Ментально ці люди лишилися типовими “совками”» (Максим Стріха). «Вони ставлять Україну на межу громадянської війни» (Ярослав Грицак).

Прикметно, що й російськомовна спільнота — принаймні в особі своїх порядніших та інтелігентніших представників — поставилася до Закону не менш скептично, хоч і не так емоційно. Андрій Курков пояснив у британській «Гардіан» причину не зовсім зрозумілих західному читачеві пристрастей довкола мовного закону, згадавши зокрема і кількасотлітню історію русифікації України, і сьогодишню експансію «донецьких», і запевнивши врешті своїх читачів, що хоч йому й легше писати твори рідною російською мовою, його цілком влаштовує українська як єдина державна: “I am happy with Ukrainian as the sole national language” (*Guardian*, 5.07.2012).

Олександр Ройтбурд у розлогодному інтерв'ю заявив, що «жодного утиску російської мови в Україні немає». «Мені цей закон не подобається, — сказав він, — бо я розумію його підтекст... Знову починається технологія стравлювання двох частин України... Щоб мобілізувати й налякати Схід. Щоб виборці Сходу замість того, щоб проголосувати за адекватнішу соціальну програму, адекватніший цивілізаційний проект чи іншу економічну модель, проголосували «за своїх», тому що «страшні бандерівці» змусять говорити їх українською мовою, а хто

не захоче, того розстріляють. Ось ці страхи, що нагнітаються, і розколюють суспільство... Мовне питання — не є проблемою, проблема — коли ним хочуть підмінити серйозніші речі... Як відомо, Росія хоче закінчуватися там, де закінчується російська мова. Я розмовляю російською, але не бажаю, щоб Росія була тут. Мені досить того, що я спостерігаю за нею в інтернеті і розумію, чому я цього не хочу» (*Країна*, №128, 2012).

Асоціація єврейських організацій і громад України (Ваад) у спеціально прийнятій заяві констатувала, що Закон «порушує громадський консенсус щодо мовного питання, призводить до суспільного протистояння, розв'язує руки тим, хто намагається взагалі вилучити українську мову з обігу у регіонах, де є більше 10% іномовного населення». «Автори законопроекту борються за те, щоб громадяни не розмовляли українською мовою, не вивчали її й не користувалися нею, натомість дають значні преференції російській мові». «На наш погляд, законопроект не вирішує проблем з мовами національних меншин, натомість суперечить Конституції України та положенням Європейської хартії регіональних та міноритарних мов та Рамковій конвенції стосовно національних меншин» (www.vaadua.org/node/71).

Передбачувана реакція

Ця реакція була загалом передбачуваною, оскільки сам текст Закону — і в його первісній версії, запропонованій два роки тому Єфремовим, Симоненком та Гриневицьким під назвою «Про мови в Україні», і в теперішній, косметично модифікованій Сергієм Ківаловим та Вадимом Колесніченком, — не витримував жодної професійної критики, про що неодноразово писали фахівці — і українські, і зарубіжні.

У висновках експертів зокрема зазначалося, що «багато статей містять двозначні формулювання, які дають змогу використовувати російську замість інших регіональних мов», а «в кількох ключових ділянках навіть замість державної української» (а не поряд із нею, як зазначають розробники закону). Зазначалося також, що для запровадження закону у повному обсязі для всіх згаданих у ньому 18 міноритарних мов потрібні велетенські кошти й чимало часу, яких розробниками закону абсолютно не передбачено (законопроект має набути чинності відразу після його ухвалення). Це означає, скоріш за все, «що його взагалі ніхто не збирається виконувати або будуть виконувати тільки щодо тих мов, для яких уже є наявні передумови, тобто насамперед щодо російської».

Серед інших відзначених експертами вад закону — усунення «державного регулювання в тих практиках, як от кінопрокаті й телерадіомовленні, де воно покликане не так забезпечити домінування української мови, як запобігти домінуванню російської». Тим часом справді якісний закон про мови мав би передбачити «механізми підтримки української мови у книговиданні, друкованих медіях, аудіо- та відеодисках, комп'ютерних програмах, де квоти навряд чи будуть ефективними, тож краще застосувати податкові пільги або бюджетні дотації. Це та позитивна дискримінація чи підтримка дія, яку демократичні держави застосовують задля захисту мовних прав у цих ділянках» (*Укр. правда*, 4.06.2012).

Група експертів від низки громадських організацій поставила на карб авторам законопроекту ігнорування того факту, що «мовна ситуація в Україні є результатом цілеспрямованого, насильного і штучного витіснення української мови з ужитку в багатьох сферах суспільного життя в окремих регіонах, і не передбачили заходів

захисту щодо української мови як державної в тих місцевостях, де вона менш поширена, відповідно до статті 3 Європейської хартії». Відтак, стверджували вони, «прихованою метою законопроекту є легітимізація русифікації України, яка здійснюється нинішньою владою на вимогу Росії. В разі ухвалення і втілення у життя цього законопроекту ще більшого масштабу набудуть порушення мовних прав українців та представників інших національних меншин України» (http://www.experts.in.ua/baza/analytic/index.php?ELEMENT_ID=88184).

Властиво, подібні висновки було зроблено ще два роки тому — стосовно попереднього законопроекту (Єфремова-Симоненка-Гриневецького), що його Ківалов-Колесніченко лише трохи підправили. Розробники того проекту, на думку експертів з Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені Кураса НАН України, прагли «не лише забезпечити право частини громадян уживати російську мову, а й зберегти успадковану від радянських часів практику активного чи принаймні пасивного вживання цієї мови майже всіма громадянами... Законопроект не містить жодних механізмів подолання характерної нині для українського суспільства асиметрії двомовності, тобто збільшення кількості російськомовних громадян з активним знанням державної мови. Інакше кажучи, замість захисту мовних прав громадян маємо тут намір увічнити наслідки радянської політики русифікації». Пропонована законопроектом «відмова від регулювання мововжитку в недержавній сфері означає згоду держави на вільну конкуренцію мов, у якій, з огляду на кращі стартові умови, неминуче перемагатиме російська». Назагал — документові притаманна глибока «суперечність між декларованою спрямованістю на захист прав громадян і реальним змістом зако-

нопроекту, який утверджує права однієї мовної групи за рахунок іншої» (*Дзеркало тижня*, 6.11.2010).

Вкрай негативно поставилися до законопроекту й російськомовні фахівці — принаймні та їх частина, котра не належить до і не залежить від Партії регіонів та її добродійств:

«Некоторые положения “Европейской хартии региональных языков и языков меньшинств”, — написав донецчанин Олексій Панич, — действительно нуждаются в адаптации применительно к современной украинской культурной ситуации (которую в целом можно определить как “постколониальную” и не имеющую аналогов в Европе к западу от Украины)... В данном законопроекте, однако, буква Европейской хартии сохранена только там, где ее буквальное применение в украинском контексте может дать совершенно невозможные к западу от Украины результаты. В тех же случаях, когда сохранение буквы и духа Европейской хартии как раз желательны, они, наоборот, подвергаются систематическому (сознательному или бессознательному) искажению...

Выпячивание авторами законопроекта русского языка ... наводит на мысль о том, что подлинной целью законопроекта является не гармонизация языкового аспекта политической и культурной жизни украинского государства, а приведение этой жизни в соответствие с политическими интересами и амбициями другого, сопредельного с Украиной, государства... Анализ предложенного законопроекта показывает, что гарантирование их дальнейшего развития в виде комплекса правовых норм, предложенных в данном законопроекте, в действительности повлечет за собой разрушительные культурные и политические последствия». (*Русский язык и литература в учебных заведениях*, №5, 2011).

Що ж до міжнародної експертизи згаданих мовних проєктів, то й тут висновки західних фахівців не відрізнялися від українських сутнісно, хоча й формулювалися делікатніше, специфічно-обтічною мовою європейської дипломатії. Так Венеціанська комісія, на схвальний відгук якої облудно посилається Колесніченко, заявила насправді, що «подальші вдосконалення, сильніші гарантії та суттєвіші зміни повинні бути впроваджені до нормативної бази закону». Зокрема, «з огляду на специфічну ситуацію в Україні, залишається невирішеним питання належних гарантій для консолідації української мови як єдиної державної та для її ролі в українському багатомовному суспільстві. Венеціанська комісія може лише повторити свій заклик, висловлений у попередньому відгуку [на ідентичний проєкт Єфремова-Симоненка-Гришевицького], до справедливої рівноваги між захистом прав меншин, з одного боку, та збереженням державної мови як засобу суспільної інтеграції, з іншого» ([http://www.venice.coe.int/docs/2011/CDL-AD\(2011\)047-e.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2011/CDL-AD(2011)047-e.pdf)).

Верховний комісар Організації безпеки та співробітництва в Європі у справах національних меншин Кнут Волленбек ствердив, що законопроєкт майже виключно зосереджується на захисті та просуванні російської мови і практично не передбачає належного захисту мов менш чисельних нацменшин. «Такий підхід спотворює ціль і призначення міжнародних інструментів з питань прав людини та прав національних меншин, учасником яких є Україна, зокрема, Європейської хартії регіональних і міноритарних мов та Рамкової конвенції про захист національних меншин».

Ба більше, законопроєкт «надає недостатні гарантії носіям української мови, які проживають у регіонах, де більшість розмовляє мовою національних меншин». Навпаки, він містить цілу низку положень, які можуть мати

«негативний вплив на позицію та використання державної мови». Назагал, документ «не передбачає врегулювання мовного питання в Україні таким чином, щоб це відповідало правам національних меншин згідно з міжнародними стандартами, не передбачає підтримки балансу між інтересами різних суспільних груп та не сприяє інтеграції і стабільності українського суспільства. Проект Закону про мови, — вважає Кнут Волленбек, — може радше збільшити, а не зменшити напругу між носіями різних мов та поглибити існуючий поділ у суспільстві.

З огляду на це Верховний Комісар ОБСЄ порекомендував українській владі «утриматися від розгляду проекту Закону в його теперішній формі й зосередитися натомість на здійсненні всеохопної реформи застарілого українського законодавства у сфері національних меншин та мовних питань... Проведення широких та прозорих консультацій за участю представників національних меншин, різних лінгвістичних груп, та громадянського суспільства загалом може сприяти досягненню суспільного компромісу та забезпечити захист і повагу як інтересів держави, так і спільнот» (<http://blogs.pravda.com.ua/authors/tarasyuk/4d2db0efcf124>).

Сухий залишок

Якщо підсумувати ці та інші експертні застереження до Закону, вони коротко зводяться до кількох пунктів:

1. Закон не враховує специфічної (постколоніальної) ситуації в Україні і не передбачає жодних гарантій для української мови, яка в більшості регіонів країни потребує захисту і підтримки значно більшою мірою, ніж панівна російська.
2. Ряд положень Закону допускає використання «регіональних» мов (реально — російської) не **поряд** із дер-

жавною, а **замість** неї. Натомість жодних правових механізмів, які би чітко забороняли (й карали) таку підміну Закон не передбачає. Це відкриває широкі можливості для витіснення української мови з ужитку в більшості регіонів країни, ставлячи місцеве україномовне населення в стан найбезправнішої національної меншини.

3. Закон, за влучним спостереженням Володимира Кулика, змішує дві різні проблеми, які потребують окремого вирішення: **захист мовних нрав і захист малоноширених мов**. Російська мова не потребує захисту, натомість караїмська не може мати тих самих прав — із цілком очевидної причини своєї малопоширеності. Найрозумніше у цій ситуації — вивести російську мову з числа міноритарних мов, описаних Європейською Хартією, і регламентувати її регіональний статус окремим законом, зосередившись не на її захисті (такому ж безглуздому, як і захист англійської чи китайської), а на правових аспектах її використання поряд із державною (проте в жодному разі не замість).
4. Закон розглядає проблему прав у фатальному відриві від проблеми обов'язків. Право українського громадянина використовувати свою мову у спілкуванні з органами влади й отримувати нею всю належну інформацію матиме сенс лише тоді, коли органи влади матимуть **обов'язок** спілкуватися з громадянином зручною для нього (а не для себе) мовою (реально — українською або російською, хоча в окремих регіонах це може бути й угорська, румунська чи кримсько-татарська). На практиці це означає, що законом має бути передбачений порядок вишколу та атестації держслужбовців з обох мов — державної та регіональної, а також порядок накладення санкцій за відмову спілкуватися з громадянином зручною для нього

го мовою — державною чи регіональною (причому саме в такому порядку: починати будь-яке спілкування український державний службовець зобов'язаний державною мовою, після чого, на побажання громадянина, може перейти на регіональну).

Прикметно, що ніхто з критиків Ківаловсько-Колесніченкового закону до проблеми співвідношення прав і обов'язків так і не дійшов — чи то просто не усвідомлюючи важливості цієї проблеми, а чи, навпаки, надто добре розуміючи, що у нашій засадничо неправовій державі обсяг прав і обов'язків визначають собі самі держслужбовці, а не їхні клієнти-громадяни. Здається, лише Борис Бахтеев проникливо зауважив, що державна мова — «це передусім обов'язок самої держави. В особі її чиновників, зокрема. Для громадян державна мова — це не обов'язок, а право, зокрема, право отримувати повну й вичерпну офіційну інформацію раз і назавжди визначеною мовою, а не щоразу різними. У нас же чиновники й надалі розмовляли й розмовляють, як їм заманеться. Під виглядом державної мови держава вирішила запровадити обов'язок для громадян, не обтяжуючи жодними зобов'язаннями саму себе — принаймні, саме так це виглядає на практиці. Чи не в тому полягає корінь проблеми? Чи не тому боротьба за українську мову зазнала поразки? Власне, розв'язання мовної проблеми є дуже й дуже простим: коли в моєму діалозі з чиновником — я, а не чиновник, буду вирішувати, якою мовою той діалог вести; коли чиновник підлаштовуватиметься під мене — а не вимагатиме, щоб я підлаштовувався під нього, — лише тоді жодна офіційна багатомовність не буде страшною. От тільки змінити чиновників і їхні стосунки із громадянами — того жоден закон про мови не здатний» (*Укр. правда*, 7.06.2012).

До сказаного варто додати, що чітка регламентація мовних обов'язків (із жорстким санкціонуванням за їхнє порушення) мала би поширюватися на певний перехідний період не лише на державних службовців, а й на всю сферу обслуговування, — лише тоді мовні права громадян — і російськомовних, і україномовних — будуть посправжньому забезпечені.

Але зрозуміло, що зовсім не про таку двомовність ішлося пп. Ківалову-Колесніченку та їхнім прибічникам. Саме тому вони й не допустили жодного обговорення законопроекту в парламенті, протягнувши його суто шахрайським голосуванням — без висновків відповідних комітетів, без урахування будь-яких поправок і навіть без належного кворуму. «Мы их развели как котят», — хвацько прокоментував типово регіоналівське глумління над законами й процедурами їхній головний парламентський диригент Михайло Чечетов.

(Не)можливість діалогу

Не минуло й трьох днів, як причина небувалого поспіху з мовним «кидаловом», чи, пак, «розводкою», стала цілком зрозумілою. «Українська правда» (6.07.2012) опублікувала пакет документів, підготовлених Партією регіонів для своїх місцевих штабів напередодні виборів. Кампанія, як впливає з регіоналівських «темників», має триматися на трьох стовпах: так званих «соціальних ініціативах» президента, успішному (начебно) проведенні Євро-2012 та мовній політиці, квінтесенцією якої можна вважати безсоромно-демагогічне гасло «Мы хотим говорить на родном языке!» (мовби хтось в Україні справді такого права позбавлений).

Прикметно, що всі ці «ініціативи» були оформлені, як видно із документів, ще 26 червня, а 3 липня, у

день голосування, уже відіслані до регіональних штабів. Це великою мірою пояснює причину такого безсоромно-нахрапистого проштовхування «кидаловського» закону через парламент («Партия сказала: “Надо!” — Чечетов ответил: “Есть!”»). Не менш промовистим під цим оглядом є й зникнення мовної теми з регіоналістських «темників» на післявиборчий період. Тут, виглядає, ця тема перестає вже бути «важливою й актуальною», натомість головна увага зосереджується на переконуванні суспільства, що ніяких фальсифікацій не було: «Слоганы четвертой волны (ноябрь): “Честные выборы — демократическая власть!”, “Результатам доверяем!”, “Выбор народа — стабильность и благополучие!”».

Сказане, звісно, не означає, що регіонали поховують мовний закон після виборів, як поховали вже червоний прапор. Сказане означає лише, що мова аж ніяк не є для них ідеологічним пріоритетом, а всього лише — предметом торгів, зисків та калькуляцій. Саме тому й не було жодного посутнього обговорення «кидаловського» закону ані в суспільстві, ані в парламенті, — як не було й у випадку прибуткових (принаймні так регіоналам здавалося) «харківських» угод. Можна назвати це прагматизмом, хоча насправді це, звичайно, банальний політичний цинізм. Вести будь-який суспільно значущий діалог із фаховими кидайлами, на жаль, неможливо. Хіба що — в телевізійних talk-show, де Ірина Фаріон може бути єдиним адекватним для них співрозмовником.

Все це не означає, однак, що такий діалог українському суспільству не потрібен. Але для цього потрібно знайти партнерів, здатних чути одне одного. І посутньо відповідати. Бо якщо російськомовні громадяни у певних регіонах справді вважають, що їхні мовні права обмежені, їх варто розширити. Але при цьому треба чітко сказати дві речі:

- а) таке розширення в жодному разі не повинно означати звуження чи обмеження прав для громадян українськомовних; вони повинні бути забезпечені для них принаймні в тому самому обсязі, причому не на рівні декларацій, а на рівні жорстких правових механізмів;
- б) розширення прав російськомовних громадян жодною мірою не стосується державних службовців, які мають щодо громадян не права, а лише обов'язки; у даному випадку — обов'язок вільно володіти обома мовами і спілкуватися з конкретним громадянином зручнішою для нього мовою (причому, знову ж таки, цей обов'язок повинен існувати не декларативно, а на рівні жорсткої законодавчої вимоги, підкріпленої відповідними санкціями щодо її порушників).

Ось, гадаю, ті рамки, в яких наші дві основні спільноти, українськомовна і російськомовна, могли б вести раціональний діалог. І якщо хтось урешті підготує закон, де передбачено згадані вище правові механізми (атестацію всіх держслужбовців з обох мов, систему санкцій для порушників, тощо), не бачу жодних резонних підстав його не підтримати.

А поки що всі ті закони, які нам підсовують без зазначених правових механізмів, — це звичайнісіньке політичне шулерство, яке багатьох може обурювати, проте не повинно дивувати — з огляду як на походження, так і на реальне призначення всіх цих «ініціатив».

07. 2012

Парад переможців

Два дні по завершенні в Києві футбольного чемпіонату Європи в «Українській правді» з'явилася стаття Бориса Бахтеєва, що однозначно кваліфікувала підсумки турніру як вагому пропагандистську перемогу авторитарного режиму:

«Наша влада провела спецоперацію з якомога повнішого усунення Польщі з інформаційного контексту Євро-2012. На запитання «Хто провів чемпіонат?» вона підказувала й підказувала нам одну-єдину відповідь: провели його Віктор Янукович, Микола Азаров та Борис Колесников — і більше ніхто. Сьогодні вони тріумфують, і ділити свій тріумф ані з ким не мають наміру. Тож хай тепер та Європа не вчить нас і нашу владу, як жити, а сама в нас навчається — бо он же як ми провели футбольний чемпіонат! Біда не в тім, що влада провела цю спецоперацію. Біда в тім, що ця спецоперація вдалася» (*Укр. правда*, 4.07.2012).

Ще за два дні та сама газета опублікувала матеріал Мустафи Наєма, заснований на роздобутих ним таємних інструкціях, що їх Партія регіонів розіслала своїм штабам для проведення передвиборчої агітації. Як впливає з цих документів, кампанія регіоналів має ґрунтуватися на трьох пропагандистських аргументах. По-перше — на так званих «соціальних ініціативах» президента, котрі на

практиці є всього лиш набором популістських гасел та обіцянок, не підпертих жодними реальними ресурсами. По-друге — на мовній політиці, спрямованій на мобілізацію базового російськомовного та советофільського електорату, котрий встиг уже добряче в регіоналах розчаруватися. І по-третє — на успішному (буцімто) проведенні фінальної частини Євро-2012 як доказові ефективності чинного уряду та його міжнародного авторитету (*Укр. правда*, 6.07.2012).

Перші два аргументи заслуговують окремого обговорення, ми ж зупинимось тут лише на третьому, котрий фактично підтверджує похмурі спостереження Бориса Бахтеєва. Партія регіонів наставляє своїх активістів якомога вихвалити керівництво країни за те, що йому вдалося (начебто) «повернути в країну практично втрачене Євро-2012», «провести Євро-2012 на високому організаційному рівні», «подарувати мільйонам вітчизняних та іноземних уболівальників незабутнє свято футболу». Зрештою, гасла кампанії промовляють самі за себе: «Хаос преодолен. Стабільність досягнута!», «Євро-2012: счет в пользу Украины», «Чемпионаты проходят — достижения остаются!» Сьогодні ці гасла вже прикрашають сотні біг-бордів по всій Україні — з гламурними зображеннями стадіонів, аеропортів, швидкісних поїздів та літаків. Тож час бодай із запізненням поміркувати, чому Партії регіонів вдалося так легко привласнити собі чемпіонат як історію власного успіху і якою мірою це їй додасть популярності перед жовтневими парламентськими виборами

З одного боку, здавалося б очевидно, що, попри певні дрібні здобутки й часткові успіхи, Євро-2012 означувало для України насамперед змарновані можливості — як щодо всебічної модернізації, так і щодо утвердження позитивного іміджу. Політична нестабільність і тотальна корупція знеохотили закордонних інвесторів,

унаслідок чого понад 80% коштів на організацію змагань урядові довелося викласти з державного бюджету, причому більшість замовлень, як стверджують медіа, дісталася без жодних тендерів «своїм» фірмам за легендарні сорокавідсоткові «відкати». Все це в поєднанні з повідомленнями про політичні скандали, переслідування опозиції та расистські ексцеси на українських стадіонах аж ніяк не сприяло позитивному ребрендингу України. Заголовки міжнародних газет, за проникливим зауваженням Янека Лясоцького та Лукаша Ясіни, «явно не заохочували до інвестицій та політичної співпраці з Україною, ані не підтверджували її європейськості» (*Open Democracy*, 18.05.2012).

П'ять років тому, коли приймалося рішення про проведення в Україні чемпіонату Європи, багато хто вірив, що ця подія «допоможе змінити образ України з сірої “напівросійської” периферії в країну, що поділяє європейські цінності й прагне до демократії» (*Transitions Online*, 8.06.2012). Спільна організація фінальної частини змагань Україною й Польщею мала «символізувати спільну спадщину і співпрацю понад кордонами ЄС, світле майбутнє Європи, що невпинно розширюється» (*Financial Times*, 18.05.2012). Натомість чемпіонат, на думку багатьох коментаторів, обернувся «PR-катастрофою для Януковичевого режиму», «фарсом століття», ще однією подією в «розлогій хроніці регіональських провалів» (*World Affairs*, 18.05.2012).

Усе це начебто правда, але правдою — з іншого боку — є й те, що чемпіонат став PR-катастрофою для режиму лише почасти й лише на міжнародній арені. Натомість на домашньому полі пропагандистські зусилля регіоналів виявилися не зовсім марними. Відносно успішне проведення фінальної частини турніру дало їм змогу надбати на цьому трохи політичного капіталу, відсунув-

ши в тінь незручні питання про неймовірну корупцію, про неспроможність уряду залучити інвесторів і серйозно модернізувати інфраструктуру (чотири модернізованих летовища не знімають питань про все інше, зокрема про нездатність збудувати в країні бодай одну пристойну автостраду), про політичний бойкот українського керівництва європейськими лідерами і про загальний крах сподівань використати чемпіонат для поліпшення іміджу України та просування її в Європу.

Почасти це вдалося завдяки обширному контролю, який регіонали здійснюють над українськими мас-медіями, особливо над телебаченням. (Єдиний справді незалежний, критичний щодо режиму канал TVi утратив частоти на користь лояльніших телекомпаній одразу після Януковичевої інавгурації, а нещодавно, мірою наближення парламентських виборів, зіткнувся з іще поважнішими проблемами: 12 липня на їхній офіс наїхала податкова міліція, конфіскувала фінансові документи й ініціювала кримінальну справу проти директора Миколи Княжицького за надуманими звинуваченнями, — як виразний передвиборчий знак не лише цьому каналові, а й усім іншим).

Треба однак сказати, що до пропагандистського успіху Партії регіонів парадоксальним чином приклалися й зарубіжні мас-медії, часто-густо витворюючи не лише анти-януковичівський, а й анти-український контекст, і тим самим даючи змогу режимним пропагандистам апелювати до патріотичних почуттів значної частини населення. В одному випадку йшлося про огульне звинувачення усієї країни в расизмі та ксенофобії, у другому — про так само огульні й безвідповідальні заклики бойкотувати не лише скомпрометованих українських політиків, а й чемпіонат загалом; дехто пропонував навіть перенести українську частину турніру до Польщі

або Німеччини (ідея загалом нездійсненна з огляду на її запізнілість, проте достатньо образлива для українців з огляду на відсутність подібних закликів, скажімо, щодо зимової олімпіади в Сочі, яку організовує режим ще авторитарніший і беззаконніший).

Провладні маніпулятори доволі вміло використали ці контраверсії, щоби, по-перше, відволікти увагу населення від справжніх (політичних) причин міжнародного бойкоту Віктора Януковича та його кліки і представити справу як традиційну, ледь не расистську зневагу чи упередженість Заходу до «недорозвиненого» Сходу й насамперед України. А по-друге — постаралися спрямувати популярний ресентимент проти опозиції, котра, мовляв, накручує Захід проти України, жертвуючи тим самим національними інтересами (Євро-2012) заради партикулярних (звільнення Юлії Тимошенко).

Скандальна заява Ангели Меркель, яка поставила Україну на одну дошку із Білоруссю (не зачіпаючи жодним чином при тому «демократичнішою» Росією), виявилася чудовим подарунком для Віктора Януковича та провладних пропагандистів, оскільки несправедливість того порівняння була очевидною навіть для найзавзятіших опонентів режиму, а відтак наочно усім показувала подвійні стандарти Заходу і, відтак, його упередженість до України та, імпліцитно, до безневинного Віктора Януковича. Як пояснив непоіменований німецький журналіст, цитований його українським колегою, «це дуже легко для Меркель атакувати Україну й вимагати поваги до людських прав. На відміну від Росії, ви не маєте нафти чи газу і не є такими сильними і впливовими, як Китай. Україну не тільки зручно критикувати, а й корисно — для підняття власного рейтингу» (*Open Democracy*, 4.05.2012).

Навіть якщо всі ці заяви західних політиків та публікації західних медій не зміцнили істотно позицій Віктора Януковича, вони, безумовно, послабили позиції його прозахідних опонентів в очах значної частини населення. А тому, певно, слід прислухатися до тверезіших голосів і не бавитися в «бойкоти», а «вживати реальну силу, щоб ударити офіційний Київ там, де йому справді заболить» (*Transitions Online*, 11.05.2012). Віктор Янукович, пише Майкл Вілард, не належить до тих, хто втрачає сон тільки тому, що його країна втрачає репутацію в очах Заходу. Бойкоти для нього — це все одно що шмагання галушкою замість батога. Може, й не зовсім приємно, але аж ніяк не боляче (*Kyiv Post*, 21.06.2012). «Заяви на кшталт тих, що їх роблять Ангела Меркель чи Гіларі Клінтон, суто політичні. Вони так і лишатимуться словами, поки не будуть підперті силою, тиском, розірваними контрактами, ізоляцією, візовими відмовами та заморожуванням банківських рахунків... Український президент не розуміє натяків. Мова дипломатії абсолютно чужа йому» (Валерій Калниш, *Open Democracy*, 4.05.2012). «Євросоюз має більше засобів, ніж йому видається, і бойкот — не єдина зброя. Заборона на в'їзд посадовцям, причетним до ув'язнення Тимошенко, може приборкати не одного українського клептократа» (Ендрю Вілсон, *Financial Times*, 18.05.2012).

Мине, вочевидь, іще чимало часу, поки цитовані думки експертів витворять певну критичну масу, здатну вплинути на політику західних урядів щодо дедалі зухвалішого й беззаконнішого режиму в Києві. Ймовірна фальсифікація парламентських виборів у жовтні скоріш за все каталізує цей процес, підштовхуючи Євросоюз і США до рішучіших дій. А поки що Віктор Янукович із поплічниками, схоже, справді вважають себе перемож-

цями — і над зловорожим, проте імпотентним Заходом, і над підступною, проте недолугою опозицією.

Вони навіть не розуміють, що Україна веде значно складнішу гру — за право пробитись до першого світу, замість скотитися до третього. І що рахунок у цій грі — аж ніяк не на її і, тим більше, не на їхню користь.

08. 2012

Розведення кошенят

Мильна опера під назвою «Прийняття закону “Про за-
сади державної мовної політики”» завершилася 8 серп-
ня його підписанням. Сподівання на те, що президент
України згадає одну зі своїх головних посадових функцій
і таки заветує закон, який брутально порушує конститу-
цію — і своїм змістом, і способом «ухвалення», — вия-
вилися даремними. Результат, за великим рахунком, був
прогнозований, бо ж не для того Партія Регіонів усіма
правдами й неправдами проштовхувала цей закон через
Верховну Раду і не для того ще в червні планувала свою
передвиборчу кампанію так, ніби закон уже прийнято,
аби тепер головний регіонал усі ці «напрацювання» од-
ним розчерком пера перекреслив.

І хоча соціологи стверджують, що закон не дасть ре-
гіоналам бажаних дивідендів, бо більшість населення на-
ставлена до нього скептично (*Укр. правда*, 14.08.2012), на-
справді ця більшість регіоналам і не потрібна. Тобто те-
оретично вона була б, звісно, бажаною й потрібною, але
оскільки здобути її зі своєю політикою та базовими ін-
стинктами регіонали не здатні, то мусять принаймні мо-
білізувати ту меншість, яку вважають традиційно своєю.
В основному це русофільський/советофільський електо-
рат, котрий у жодному разі не голосуватиме за «націона-
лістів», звично зараховуючи до них усіх більш-менш на-
ціонально притомних українців, а проте може не прого-

лосувати й за регіоналів, роздратований їхнім невпинним «поліпшенням життя вже сьогодні». Якусь частину цих роздратованих підберуть на лівому фланзі вірні союзники олігархів — комуністи, а на правому — спеціально для цього створена партія Королевської. Проте певна частина потенційно «свого» електорату може просто лишитися вдома, отож саме для його мобілізації й потрібен закон, продубльований законодавчим парадом місцевих рад, котрі тепер під фанфари одна за одною проголошують російську мову «регіональною».

Це правда, що весь той «східнослов'янський», засадничо антизахідний електорат в Україні, на відміну від Росії чи Білорусі, не складає виразної більшості. У найкращому разі він може дати регіоналам та їхнім сателітам приблизно 40% голосів. Та більше їм і не треба. Адже друга половина парламенту складатиметься з мажоритарників. Саме тут, як ми бачили на місцевих виборах, адмінресурс забезпечить їм належну більшість. А як десь і не забезпечить, то у парламенті завжди можна буде прикупити потрібну кількість «тушок» — хоч «незалежних», хоч опозиційних.

Попри загальну невибагливість такого сценарію, його реалізація була обставлена всілякими драматургічними витівками, котрі створювали якщо й не справжню інтригу, то принаймні певний *suspense*. По-перше, всі пам'ятали суто інструментальне ставлення владної олігархії — що дніпропетровської, що донецької — до мовної проблематики. Її актуальність незмінно загострювалася з наближенням виборів і так само незмінно згасала одразу по їх закінченні. Ця парадигма додавала вірогідності голосам оптимістів, котрі запевняли, що мовний законопроект спустять на гальмах — або в самому парламенті, або в президентській адміністрації, або — як це

було вже торік із червоним прапором — у конституційному суді.

По-друге, найневиправніші оптимісти поклалися ще й на демарш Литвина, котрий зопалу відмовився був підписувати закон з огляду на численні процедурні порушення і навіть подав начебто у відставку з посади спікера. Пручався цей правдолюбець, щоправда, недовго, — як це й неважко було передбачити, зважаючи і на його минулу роль у справі Гонгадзе, і на майбутні електоральні перспективи в мажоритарному окрузі, контрольованому регіоналами.

По-третє, поки парламентські яструби гвалтували регламент, солодкоголосі голуби з президентської адміністрації розповідали всім про президентову глибоку занепокоєність контроверсійним законопроектом та про щире бажання гаранта знайти мудрий компроміс. Марина Ставнійчук, президентова радниця, навіть визнала, що «прийняття закону відбулося з грубим порушенням вимог статей 47, 116–122, 130 Закону “Про Регламент Верховної Ради”, а значна частина положень закону не узгоджується з відповідними положеннями Конституції України та міжнародних документів, ратифікованих Україною, зокрема Європейської хартії регіональних мов і мов меншин» (*Обозреватель*, 9.08.2012). У нормальній країні навіть одного такого порушення (не кажучи вже про безсоромне голосування чужими картками) було б досить, аби заветувати закон, а порушників притягнути до відповідальності. Та тільки навряд чи регіонали на чолі з Януковичем узурпували в «этой стране» владу саме для того, щоб зробити її «нормальною». Тут пані Ставнійчук може розслабитись.

І нарешті перед самісіньким підписанням злочасного законопроекту Янукович дав оптимістам останню

надію, запросивши до себе на кримську дачу так званих «представників інтелігенції», — переважно літніх добродіїв і добродійок, примітних своєю незмінно «конструктивною» опозиційністю до всіх режимів. Наступного ранку закон був підписаний, — що можна було б уважати особливо витонченим опусканням лохів, коли б наш «гарант» не був таким самим лохом, демонстративно опущеним напередодні сусідським паханом і цілою бригадою байкерів (*Укр. правда*, 12.07.2012).

Як зізнався розпачливо один із «інтелігентів», «новина про підписання закону стала для мене несподіваною. Хоча я вже в літаку, коли подумки повертався до тієї розмови, зрозумів, що і Лариса Скорик, і Ганна Герман вже чудово знали, що закон буде підписаний. Тоді я дійшов висновку, що питання про те, що закон таки буде підписано, було вирішено ще до нашої з Президентом зустрічі. Тому мої заклики про те, що Президент України як гарант Конституції має всі права накласти вето на цей закон, були голосом волаючого у пустелі...» (*Обозреватель*, 9.08.2012).

Щоб підсолодити інтелігентам пігулку, президент розпорядився Кабінетові міністрів створити робочу групу, яка протягом місяця має опрацювати зміни до нелегітимного, а проте легалізованого президентом закону, — з метою «забезпечення всебічного функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території держави». Всім гостям президента великодушно запропоновано увійти до тої робочої групи на чолі з віце-прем'єром Раїсою Богатирьовою та за участю творців шахрайського закону пп. Ківалова та Колесніченка. З таким же успіхом пп. Гебельс та Герінг могли б узяти участь у розробці закону про денацифікацію.

Втім, обидва політичних наперсточники вже заявили про свою готовість до конструктивної співпраці. Вони, виявляється, як пояснив Колесніченко, «три місяці просили опозицію: “Давайте сядемо за круглий стіл, давайте проводити діалог!” Однак шельмування, обплювання так званих патріотів — це не діалог. Це — поганий смак, погане виховання і найголовніше — відсутність аргументації” (*Обозреватель*, 9.08.2012).

Про добрий смак і бездоганне виховання цього добродія кожен може скласти собі уявлення з його поведінки та виступів, зокрема й у парламенті. У цивілізованіших країнах такий стиль іменують hate speech — мова ненависті:

«Уважаемый Владимир Михайлович [Литвин], уважаемые избиратели! Вы слышите шабаш, который устраивают национал-фашисты, которые кроме своей точки зрения не признают другой точки зрения. Это национал-фашисты, которые могут расстрелять человека за то, что он говорит на другом языке, а не на том, который им хочется. Это национал-фашисты, которые готовы расстрелять человека за то, что у него другая национальность. [...] Упаси Господи, если эти национал-фашисты придут к власти, они будут вешать каждого второго. Вот в чем проблема для Украины» (<http://r-u.org.ua/akt/7355-news.html>).

Про «конструктивність» другого персонажа можна судити з його діяльності на посаді голови ЦВК (хто не забув іще Серьогу-підрахуя), або — з програм контрольованого ним одеського телеканалу «Академія», де орвелівські «п'ятихвилинки ненависті» залишаються й досі фірмовою стравою, особливо у так званих «аналітичній» програмі «Бекграунд».

Схоже, однак, що наші «представники інтелігенції», за кількома винятками, так і не допетрали, що пацани їх розводять («как котят», за словами невмирущого Чечетова, — *Укр. правда*, 3.07.2012). Один із них від душі похвалив президента за «створення робочої групи», бо це, мовляв, «найкращий спосіб затягнути дискусію довкола цього питання». «З часом воно може втратити актуальність, — пояснив він. — Тоді можна буде із більш холодним розумом його розв'язати. З такої ситуації можливо вийти гідно — створити нову якість мовної сфери». Ба більше, «президент може підписати закон, але він не становитиме загрози через відсутність фінансування. А на противагу сформує дієву програму розвитку державної мови. Десь після виборів можна буде її презентувати». І взагалі, тепер «у Януковича з'явився шанс почати дрейф від свого традиційного виборця до західноукраїнського. Він подолав екватор на посаді, тому має думати, яким чином зберегти своє електоральне ядро і не поглибити прірви між Сходом і Заходом» (*Газета по-українськи*, 8.08.2012).

Навіщо Януковичу «затягувати» питання, яке він сам ініціював ще у 2004 році і яке тепер сам через своїх підхолоуйників у Верховній Раді проштовхував, — «оптиміст» не пояснює. Як і не витлумачує, чого б це раптом Януковичеві перейматися «прірвою», яку вже дев'ятий рік разом із соратниками поглиблює. Та ще й, виявляється, — із «холодним розумом», — тим самим, либонь, блиск якого ми бачили вже і при підписанні «харківських угод», і при зведенні джентльменських поррахунків із Тимошенко. Не пояснює «оптиміст», і з якого б це дива патрон почав раптом «дрейфувати» у бік вередливого і не надто чисельного західноукраїнського виборця, замість звично тримати у жмені свого — покірливішого й невибагливішого. І вже геть інфантильно звучить заклик

не перейматися паскудним законом, бо на нього, мовляв, усе одно не знайдеться фінансування. Так, ніби на остаточне усунення української з усіх сфер життя (а саме в цьому — суть підлуватого закону) потрібні й справді якісь додаткові кошти. Натомість наш оптиміст анітрохи не сумнівається, що на милостиво обіцяну президентом «програму розвитку державної мови» фінансування неодмінно знайдеться. Таки не обійтися нам знову без Чечетова — з коробкою «Whiskas»!..

Сердешні «котяття», схоже, ніяк не второпають, що підписаний президентом закон не потребує ніякого фінансування, бо його головне значення — символічне. Він лише узаконює те беззаконня, яке в нас панує вже безліч років у мовній сфері і яке й надалі забезпечує повзучу русифікацію більшості регіонів.

Інший «оптиміст» тим часом побачив «стурбованість Президента тим, що робиться в Україні», і похвалив доброго царя за мужнє протистояння лихим боярам: «Отой вал, який іде з Верховної Ради, — комусь треба було стати супроти нього. Єдиний, хто може стати супроти цього, — це Президент Янукович. Вперше стурбованість щодо української мови входить у якесь нормальне робоче русло» (<http://www.president.gov.ua/news/24953.html>).

Ще інші поквапилися перекласти відповідальність з одного нікчеми на другого, дрібнішого, заявивши, що то ніхто інший, як спікер Володимир Литвин, підписавши «мовний» закон, «зробив Януковича відповідальним за прийняття документу». Зрештою, ще раніше цю ідею озвучила президентова вірна радниця Ганна Герман, натякнувши, що клятий Литвин, легітимізувавши закон, «практично забрав у президента основний козир» (*Укр. правда*, 6.08.2012). Ганна Герман знає, що каже, — їй це

належить за штатним розкладом. Але за яким розкладом роблять це «оптимісти» позаштатні?

Віктор Янукович, скоріш за все, слова дотримає — тому що послідовний. Робоча група за його розпорядженням підготує косметичні зміни до ківаловсько-колесніченківського закону і нова-стара більшість так само слухняно їх проштампує — але вже після виборів. Конструктивний голос «представників інтелігенції» буде таким чином враховано, найкричущіші антиконституційні моменти усунуто, русифікаторський запал яструбів трохи погамовано, солодкоголосий спів голубів посилено, миротворчу роль президента належно підкреслено, додатковий простір для політичних торгів і маніпуляцій розширено, а головне — мовна політика, як будь-яка інша у цій країні, залишиться у своїх найпідставовіших рисах незмінною. Тобто — визначатиметься, як і раніш, не законами, а політичною доцільністю.

Сьогодні доцільність підказує Януковичу кинути кістку прихильникам і якомога опустити противників. Ківалов, Колесніченко і Чечетов реалізували першу частину проекту, тимчасом як «представники інтелігенції» допомогли реалізувати другу. Мало того, що немолоді люди помчали як дітваки до сумнівного персонажа за першим помахом його пальця, так ще й не посоромилися зробити це коштом діаспорного спонсора, — зайвий раз підтверджуючи улюблену тезу регіоналів про те, що вся ця обсесія з мовою — виключно галицький та діаспорний бзік.

І хоча більшість «представників» безпосередньо не пов'язані з опозицією (скоріш навпаки, більшість цілком успішно і прибутково співпрацювала з усіма владами, які тільки були в Україні), проте у суспільній свідомості вони однозначно асоціюються з «українською пар-

тією», себто з опозицією — у широкому значенні цього слова. Зайвий раз дискредитувати опозицію перед виборами — святе діло, але ще важливіше для режиму — залучити якомога більше публічних, знакових постатей до своїх протизаконних діянь. Таким чином нормалізуються речі ненормальні й легітимізуються нелегітимні. Політичні пройдисвіти стають респектабельними партнерами, брехуни — державними діячами, а беззаконні закони отримують статус «недосконалих», проте цілком легітимних документів, які варто доробляти і вдосконалювати.

Історія трохи нагадує притчу про Фауста й Мефістофеля. От тільки чомусь усі українські мефістофелі в ній — дрібні шахраї, а майже всі українські фаусти — підтоптані роксолани з султанового гарему.

Addendum

---

12. 2009

Революція як повернення до еволюції: нотатки консерватора

Вікіпедійна мудрість окреслює революцію як «спробу змінити політичні інституції та легітимізацію політичної влади в суспільстві, що супроводжується формальною або неформальною масовою мобілізацією та неінституціоналізованими діями супроти влади». Це моє улюблене означення, тому що воно містить слово «спроба», якого немає у багатьох інших, загалом непоганих визначеннях революцій — на зразок «поєднання наскрізних структурних змін та масового зрушення» (Теда Скокпол) чи «швидких, засадничих, насильницьких змін у домінантних цінностях та міфах суспільства, в його політичних інституціях, соціальній структурі, керівництві, владній політиці та способах її здійснення» (Семюел Гантінгтон).

За жодним із цих означень Помаранчева революція не є революцією, тому що не вистачає ключового слова «спроба». Бо й справді, вона не призвела до жодних структурних реформ, не зумовила засадничих змін у політичних інституціях, і не вплинула кардинально на владну політику та, особливо, способи її здійснення. Хоч як парадоксально, але єдина справді революційна зміна — так звана конституційна реформа, що запровадила примітивний розподіл влад і забезпечила сякий-такий плюралізм у загалом авторитарній і неправовій державі, — була проштовхнута старим режимом, який нама-

гався вихолостити перемогу помаранчевих супротивників та гарантувати собі особисту безпеку.

Кожна революція — це насамперед *спроба* змінити наявний уклад якомога швидше і радикальніше. Революції можуть істотно різнитися методами, тривалістю, ідеологічними мотиваціями; вони можуть прагнути радикальних змін у суспільно-політичних інституціях чи в економіці, чи в культурі, чи в одному та іншому одночасно. Але масштаб і реальні здобутки кожної з них обмежені не лише політичною волею й хистом революціонерів, не лише суто людським калібром їхніх провідників, їхньою взаємосумісністю і взаємодоповнюваністю, а й характером суспільства, у якому вони оперують, його попереднім досвідом та накопиченим соціальним капіталом, міжнародним оточенням та відповідними зовнішніми зв'язками і важелями впливу.

Добрі революціонери — це ті, що використовують масове невдоволення і потужну хвилю протестів для усунення перешкод, що гальмують розвиток нації, для розчищення модернізаційних шляхів, заблокованих старим режимом. Вони будують нове на тому, що вже реально вдалось досягнути. У певному сенсі, вони продовжують еволюцію, обірвану або й обернену попередниками. Саме це, власне, й зробили революціонери в країнах Балтії та Центрально-Східної Європи, відновлюючи, по суті, свою передвоєнну державність і розбудовуючи її в нових, значно сприятливіших для ліберальної демократії міжнародних умовах. Вони повернулись до еволюції, зупиненої чи спотвореної попередніми авторитарними режимами, — але тепер із новим уже історичним досвідом та глобальним баченням.

Тим часом погані революціонери — це ті, котрі намагаються втілювати свої утопійні доктрини безвідносно до обставин, до внутрішньої й міжнародної ситуації,

без огляду на політичну культуру, економічний розвиток, тощо. Вони нарощують насильство й не рахуються з жертвами, щиро вірячи, що мета виправдовує засоби і що кожна їхня невдача є всього лише наслідком недостатньої волі, а опір об'єктивних обставин є всього лише наслідком ворожого саботажу. Комуністичні революціонери слугують тут чи не найкращим прикладом, хоча певні риси такої авантюрної революційності можна доглядити навіть у загалом шляхетних сьогоднішніх намірах демократизувати Ірак чи Афганістан.

Помаранчеві лідери не були ані добрими, ані поганими революціонерами, тому що вони взагалі — не революціонери. Вони суто опортуністично очолили справді революційний рух, в основі якого лежало масове невдоволення гіперкорумпованим авторитарним режимом, його цілковитою безвідповідальністю й беззаконням. Вони зайняли посади своїх попередників, проте не впровадили жодних змін, які можна було б назвати революційними. Зокрема — не подбали про верховенство права, без чого годі й думати про здійснення якихось інших серйозних реформ у країні. Протягом усіх п'яти років при владі вони демонстрували той самий непотизм і ту саму зневагу до закону, що й їхні попередники. П'ять років вони так само завзято гралися з правилами, замість, як радив колись їм Хав'єр Солана, грати за правилами.

А проте революція, хоч як це парадоксально, не була цілковитою невдачею. Вона досягнула, принаймні частково, те, що покликана досягнути кожна революція: повернула країну на шлях еволюційного розвитку. У 1999-му Леонід Кучма обірвав цей шлях, зманіпулювавши вибори і позбавивши українців реального вибору та можливості демократично позбутися непопулярного лідера. Тепер, після революції, вони отримали знову таку можливість у відносно змагальному, плюралістичному се-

редовищі. У певному сенсі вони знову стали господарями власної політичної долі.

Революція, однак, не трансформувала початковий прорив у масштабні зміни, не відкинула попередньої парадигми опортуністичної моментократії і не впровадила нової моделі системних реформ та стабільного розвитку. Вона лише відновила в Україні політичний плюралізм, свободу слова, мас-медій, зібрань, виборів, але — без ефективних інституцій та верховенства права, без чого всі громадянські свободи є доволі хиткими. Наразі вони залежать лише від доброї волі основних політичних гравців, а ще більше — від їхніх внутрішніх поділів та суперечностей, їхньої нездатності (поки що) загребти всю владу в одні руки, маргіналізувати опонентів і усунути плюралізм із політичної сцени. Вимушений плюралізм (*pluralism by default*) є доволі точним означенням українського суспільно-політичного середовища — як у перші роки після здобуття незалежності, так і після Помаранчевої революції.

Назагал Помаранчева революція була досить успішною в тому сенсі, що відновила еволюційний розвиток, загамувала негативні (авторитарні) тенденції та відновила підставовий політичний плюралізм і громадянські свободи. Водночас вона виявилася невдалою в тому сенсі, що не створила позитивної динаміки, запровадивши натомість повільні й непослідовні зміни, котрі з близької віддалі мало чим відрізняються від стагнації («руху без змін, змін без руху», як назвала свою книжку про посткомуністичну Україну Марта Дичок).

Що ж до культури й мистецтва, то я волів би не застосовувати терміну «революція» в цих галузях. Почасті — тому що побоююся надуживання й тривіалізації терміну, які спостерігаємо, скажімо, в писаннях про «революцію в

моді», «революцію в кулінарії», тощо. А почасти — тому що вважаю літературу й мистецтво окремою галуззю людської діяльності, не цілком ізольованою, але цілком автономною. Їхня взаємодія з політикою може бути корисною саме для політики, але рідко коли для культури. Політичні революції відбуваються, як правило, через порушення делікатної рівноваги між різними суспільними акторами й підсистемами, їхніми ресурсами, можливостями та інтересами. І найкраще, що можуть зробити революції, — це відновити порушену рівновагу та видобути, за змогою, певну позитивну динаміку з цієї біфуркації. Натомість революції у мистецтві спричиняються, як правило, змінами у світогляді, світовідчутті, у самому способі бачення людьми себе і світу. В цьому сенсі лише кілька подій у мистецтві можна назвати справді революційними — як, скажімо, перехід до тривимірної перспективи в ренесансному малярстві, чи менш радикальні, але теж значущі переходи до чистих кольорів в імпресіонізмі, до нефігуративних форм в абстракціонізмі тощо.

Безумовно, кожен мистецький твір можна назвати революційним, якщо він руйнує усталені стереотипи й кидає виклик жорстко визначеним ролям та ієрархіям. Але, за великим рахунком, це повинен робити кожен мистецький твір, якщо він не хоче бути привласненим масовою культурою й перетворитися на більш-менш коштовний продукт ринкового споживання та конформістського поцінування. Політичні революції здатні подеколи надихати митців, а митці подеколи здатні сприяти революціям у ролі попутників. Проте їхні об'єкти і засоби, їхні кінцеві цілі є принципово іншими. І їх не варто плутати й змішувати, навіть якщо вони, бува, накладаються на короткий історичний момент, який можемо назвати справді революційним.

03. 2010

Горбачов дав нам шанс

Кажуть, Нікіта Хрущов неабияк пишався тим, що покінчив зі сталінізмом, — хоча сам був протягом багатьох років його щонайвідданішим служакою. Після того, як побратими з політбюро організували проти нього палацовий путч, вони все ж не наважились оголосити його ворогом народу і розстріляти, як перед тим — Берію. Хрущовська «відлига», отже, не була марною — її головного ініціатора зняли з посади, але заслали не до гулагу, а всього лише під домашній арешт на власній дачі, де він міг до кінця життя пописувати мемуари й навіть публікувати їх (нелегально) на Заході.

Міхаїлові Горбачову, під цим оглядом, пощастило ще дужче. Ініційована ним перестройка пом'якшила канібальські звичаї в СРСР до такої міри, що його ніхто не став навіть арештовувати (якщо не рахувати трьох неприємних днів на власній дачі у Форосі під час серпневого путчу в Москві 1991 року). Навпаки, після втрати посади він зробив непогану міжнародну кар'єру, виступаючи по цілому світу з лекціями та інтерв'ю, рекламуючи піцу та успішно керуючи фондом власного імені у Москві.

Советське суспільство, безумовно, мало би бути вдячне і Хрущову, і Горбачову за впровадження більш вегетаріанських звичаїв, але ще більшою мірою обом полі-

тикам мали би бути вдячні советські і постсоветські еліти. Бо ж завдяки Хрущову вони зрозуміли (хоча й не всі, й не одразу), що владу в країні й усі свої привілеї можна утримувати без масового терору, тобто без жодного особистого ризику потрапити у його жорна. А завдяки Горбачову вони зрозуміли ще більше: владу і привілеї можна утримувати не лише без комуністичного терору, а й без комуністичної ідеології.

Справді-бо, користі з комуністичних ідей на час перестройки вже не було жодної. За час брежнєвізму ця ідеологія настільки струхлявіла, що вже практично нікого не надихала і не лякала. Її мобілізаційний ефект був майже нульовим — ні тобі доброго пряника, ні батога. У світле комуністичне майбутнє, схоже, не вірили вже й самі члени Політбюро.

Натомість шкоди від цієї ідеології було чимало, оскільки доводилось дбати про її чистоту не лише серед підданих, а й у власному середовищі. Марксизм-ленінізм не лише декларував братерство та рівність, а й вимагав від своїх adeptів певної скромності. Номенклатура могла мати чималі привілеї, але не могла ними паношитися. Усі блага належало споживати потайки, у вузькому колі, подалі від заздрісного ока напівголодного трудового народу.

Та й самі «блага» і «привілеї», за великим рахунком, були нікчемними: будь-який пересічний німець чи американець мав набагато більше, щиро вважаючи свій добробут мінімальним для середнього класу.

Те, що советська номенклатура наприкінці перестройки так легко відмовилась від своєї передової ідеології й енергійно заходилась будувати (принаймні для себе) справжній капіталізм, свідчить не лише про її добре класове чуття, а й про дедалі кращу

поінформованість, забезпечену зокрема й горбачовською політикою гласності.

Советський народ належно не оцінив ні Хрущова, ні Горбачова, — що, певно, й не дивно, враховуючи переважно люмпенський характер цього народу. Люмпен звик до паханської влади і тому ніколи не співчуватиме лібералам, зате щиро любитиме леніна-сталіна чи іншого ліліпутіна, який показово замочить у сортирі тисячудругу (або й мільйон) ворогів народу, а для більшої переконливості ще й підірве кілька житлових будинків із власними громадянами.

Але чорна невдячність так званих «еліт», котрі без Хрущова і далі ходили б у сталінських френчах й писали доноси одне на одного і на власних родичів, здригаючись уночі від гуркоту кожного автомобіля на вулиці, виглядає справді незрозумілою. Як і їхня невдячність до Горбачова, без якого вони б і далі протирали штани у цековських кабінетах, керували овочевими базами, гаражами та кафедрами історії партії, а не вдавали із себе президентів, прем'єрів, голів парламенту та респектабельних бізнесменів.

Причина цієї невдячності, гадаю, одна: наші «еліти» — той самий люмпен, тільки трохи заможніший і вгодованіший. І, звісно, розбещеніший тією владою, політичною й економічною, яка впала на нього завдяки Горбачову і якою він крутить, як циган сонцем, на превеликий подив законслухняних європейців.

Горбачов, безумовно, не планував демонтажу ані советського псевдо-соціалізму, ані советської псевдо-федерації. Скоріш за все, він щиро хотів їх реформувати, розуміючи прогнилість і одного, й другого. Він знав, що ціни на нафту після афганської авантюри падають і що грошей у казні немає ні на закупівлю харчів для насе-

лення, ні на погашення велетенських кредитів у західних банках. У певному сенсі, він був людиною випадковою. Можливо, він став генсеком лише тому, що був наймолодшим у політбюро. Після трьох підстаркуватих генсеків, що померли один за одним протягом двох з половиною років, цей чинник міг виявитися вирішальним. Хтось на місці Горбачова міг бути кращим. Тисячі інших на його місці могли бути значно гіршими — як ми це, зрештою, бачили на прикладі його попередників.

Хоч би там як, а сьогоднішньою свободою — і політичною, й економічною — ми завдячуємо йому. Це справді не та свобода, якої би нам хотілося. Вона не оперта на верховенстві права, на всевладді закону, на ефективних інституціях. Але це наша вина, не його. Горбачов дав усім нам шанс — і литовці, поляки, угорці, навіть болгари ним скористалися. Українці — усе ще — ні.

Але шанс залишається.

10. 2010

Мистецтво продрівлювання нолив'яних відер

Євразійські диктатори страшенно не люблять, коли їх називають «диктаторами», і тому вряди-годи проводять у своїх султанатах «демократичні вибори». Вдячний народ майже одностайно переобирає їх ще на п'ять, десять, двадцять років або й пожиттєво, а тоді так само натхненно переобирає на наступних 5–10–20 років їхніх дружин, дітей, онуків та внучатих племінників.

Євразійські диктатори мають усі атрибути європейської демократії, котра в їхніх шляхетних душах цілком мирно поєднується із суто золотоординською дикістю і захланністю. Вони мають «парламенти», «конституційні суди» і «місцеві органи влади», в які напакуюють своїх ближчих і дальших родичів, бізнес-партнерів, охоронців, конюхів, водіїв, улюблених поп-зірок та ветеранок гарему.

Всі ці «органи» схожі на справжні, от тільки мають один недолік. Їх неможливо ані використати за призначенням — для ефективного управління країною, ані переобрати. Політолог Олександр Рубцов якось дотепно порівняв їх із гарним новеньким відром, що має лише одну дрібну ваду: дірку, крізь яку вся вода по дорозі від криниці додому витікає.

Дірка повинна бути не дуже великою — щоб не надто впадала в очі міжнародним розумникам, які безпідставно звинувачують наших суверенних султанів у шах-

райстві. Але й не повинна бути занадто малою, бо тоді, не дай Бог, не вся вода витече і сяка-така опозиція, екстремісти-націоналісти просочаться таки до султанських «органів» або й доберуться, чого доброго, до самої султанської посади, котра давно вже, відомо, зарезервована для спадкоємців.

Дірки просвердлюються по-різному — комплектуванням своїми людьми судів та виборчих комісій, знанням із виборів чужих кандидатів і маскуванням під різними вивісками своїх, купуванням прихильників і залякуванням противників, друкуванням і докиданням фальшивих бюлетнів, а головне — щирою євразійсько-султанською правдою на всіх радіо- й телеканалах.

Євразійські диктатори — щирі естети, і тому надзвичайно любляють театральні інсценізації, особливо напередодні виборів. Хто забув уже феєрверк над Рейхстагом чи, скажімо, загадкові вибухи житлових будинків у Москві, хай згадає не менш загадкову гранату, кинуту начебто прихильниками Мороза у Наталю Вітренко, чи не менш загадкові вибухи на Троєщинському базарі шість років тому [2004], влаштовані начебто ющенківцями. Або й зовсім недавні опереткові вибухи «бомб» у Кіровограді. Слава найкращого перфоменсита, схоже, не дає спокою ні п. Могільову, ні Львовчкіну, ні Хорошковському, ні нашому головному султанові.

А тим часом у сусідньому султанаті над берегами Каспію теж наближаються якісь чергові «демократичні» вибори. У зв'язку з чим тамтешні естети віддали перевагу, замість перфоменсу, дешевшим і ефектнішим відео-інсталяціям. Проурядовий канал «Лідер-TV» (а інших каналів у султанатах і не буває) показав, як редактор опозиційної газети «Азадлік» займається — страшно подумати — оральним сексом із якоюсь жінкою. Усе це

мало ілюструвати глибоке моральне падіння так званої опозиції, а не, зрозуміло, азербайджанських спецслужб, котрі здійснили філігранну відеозйомку. Для тугодумів, котрі не збагнули суті мистецького твору, диктор пояснював: «Варто це показати на Заході, особливо у Франції, аби вони знали, наскільки їхні методи близькі нашій опозиції».

В Україні султани правлять лише півроку, тож, зрозуміло, до естетичної витонченості азерських колеґ їм іще далеко. Але ж і ті не одразу опанували шляхетне мистецтво продірявлювання полив'яних відер. Перш ніж відзняти нетлінне відео, вони мусили посадити на кілька років головного редактора «Азадліка» за хуліґанство, його колеґу — за володіння наркотиками, а ще одного — слідчого журналіста — поштрикати трохи у темному за капелку ножами.

«Когда б вы знали, из какого сора растут стихи, не ведая стыда!» — писала колись, либонь, про євразійських естетів відома російська поетеса Анна Ахметова.

Тобто, перепрошую, Ахметова.

11. 2010

Кремлівська хуцна: академічна версія

У недавній безплідній полеміці із колегою з приводу Януковича Олександр Мотиль пригадав подібні дискусії тридцятилітньої давності із советами, в яких неможливо було дійти жодного порозуміння, оскільки опоненти ніякого порозуміння й не прагли. Вони були носіями абсолютної істини, сформульованої «Коротким курсом ВКП(б)» та подальшими партійними документами, і мали чітке завдання від КГБ та КПСС — давати нещадну відсіч ідеологічним супротивникам:

«Ти кажеш: “А”, — вони кажуть: “Ні, мінус А”. Ти кажеш: “Б”, — вони кажуть: “Ні, навпаки! Мінус Б!” І врешті до тебе доходить, що ви живете у різних світах, маєте інші цінності, бачите кардинально відмінні речі і не можете насправді ні щодо чого погодитися. Єдине, що вам залишається, це піднести чарки з горілкою і виголосити тост за мир».

Щось подібне і я відчув недавно на міжнародній конференції у Форлі, організованій, з італійського боку, Інститутом Центрально-Східної Європи та Балкан Болонського університету у співпраці з російським партнером — Міжрегіональною громадською організацією сприяння культурній співпраці з країнами ЄС. Тема конференції була щонайактуальнішою: «Європейський

Союз та Росія у постсоветському просторі: спільне сусідство чи поле бою за впливи?»

Як представник отого злощасного «поля бою», його, можна сказати, абориген, я, природно, нетерпеливився взнати, як євразійські та євроатлантичні титани уявляють собі найближче майбутнє цього клопітного об'єкта, що за нефортуниним збігом обставин є не лише тереном проходження важливих нафто- та газопроводів, а й місцем проживання близько 80 мільйонів людей.

Італійські доповіді були досить різними, але цілком адекватними — у тому сенсі, що не виходили поза межі наукового дискурсу. Паоло Кальціні з Болонського університету сумлінно представив різні сценарії розвитку подій у постсоветському просторі, висловивши делікатне сподівання, що Росія обличить свою традиційну політику «гри з нульовим результатом» («переможець отримує все») і прийме новочасні правила, пропоновані Євросоюзом, — правила взаємовигідної співпраці, від якої у підсумку виграють усі. Маріо Нуті з римського університету «Ля Сап'єнца» докладно проаналізував сьогоднішню кризу європейської соціальної моделі і спробував окреслити можливості «третього шляху». Стефано Б'янкіні з Болонського університету слушно відзначив засадничу амбівалентність постсоветських країн, розташованих між Росією та Євросоюзом. А його пізанський колега Альберто Пілозі дозволив собі критично оцінити авторитарні тенденції у сьогоднішній Росії та її агресивну політику щодо сусідів, насамперед щодо Грузії.

Навіть знані західні русофіли, на кшталт Род-Айлендського професора Ніколая Петро чи литовського посткомуніста, депутата Європарламенту Юстаса Палецкіса, трималися в межах академічного дискурсу, попри всю суперечливість і сумнівність їхніх тез. (Один

обстоював свою давню улюблену ідею зближення України з Росією як передумови їхньої спільної інтеграції до євроатлантичного світу; другий імпліцитно виправдовував дії росіян у Грузії, визнаючи Саакашвілі головним агресором).

Справжнім шоком для мене виявилися виступи практично всіх (за винятком Марка Урнова) представників доволі численної (семеро осіб!) російської делегації. Шокував, власне, не так зміст їхніх виступів (доповідями це справді назвати важко), як сам факт, що подібна безвідповідальна пропагандистська балаканина може всерйоз представлятися і навіть вислуховуватися на наукових конференціях. З таким же успіхом можна було у залі поставити телевізор і ввімкнути яке-небудь ОРТ чи Russia Today із подібними «коментаторами» та «аналітиками» — без жодного зворотного зв'язку, — бо ж відповідати на незручні запитання та контраргументи вся ця кремлівська публіка, схоже, не має ні бажання, ні вміння.

Першою виступала професорка Московського державного інституту міжнародних відносин, віце-президент Російської асоціації політологів Оксана Ґаман-Ґолутвіна, котра закликала Захід «деідеологізувати» свої стосунки з Росією, зокрема на постсовєтському просторі, і керуватися не якимись там цінностями, а інтересами, — як воно споконвіку було і повинно бути в політиці. На практиці, як з'ясувалося, ця «деідеологізація» означає, що Захід повинен «обмежити свою присутність у регіоні, котрий Москва вважає життєво важливим для себе простором», «виявити більше розуміння російських інтересів», зокрема «зрозуміти важливість СНД для Росії». Про те, що країни «важливого для Москви регіону» можуть мати якісь свої інтереси, не конче тотожні з російськими, у її виступі, як і у виступах інших її колег, не допускалося навіть імпліцитно.

Натомість багато і з почуттям говорилося про 7 мільйонів українців, що буцімто працюють у Росії, рятуючися від злиднів; про економічну катастрофу, яка неминуче спіткала би Україну в разі її гіпотетичного вступу до НАТО; про 22% росіян в Україні, яких усі мовці послідовно титулували «соотечественниками»; про 70% населення України, яке розмовляє російською мовою, а йому нав'язують українську; і, звичайно ж, про те, що за Ющенка Західна Україна намагалась накинути всій країні свою «галицийську» ідеологію: одна мова, одна віра, один народ, плюс зоологічна ненависть до братів-росіян. Жодних доказів, посилань, цитат не наводилося, тож із таким самим успіхом можна було говорити і про 27 мільйонів українців, що працюють у Росії; і про 72% «соотечественников» в Україні; і про всі 100% населення України, які розмовляють російською мовою. (Кілька років тому, пригадується, в інтерв'ю журналові «Time» Владімір Путін заявив, що в Україні живе 17 мільйонів росіян — а не 17%, згідно з переписом. Це могло би скидатися на безневинну обмовку, коли би він потім послідовно не повторив тієї самої цифри — 17 мільйонів — ще у кількох виступах).

Річ, зрештою, не у фальшивих цифрах, які завжди можна уточнити та перевірити, а в загальному безапеляційному тоні, у зухвалому нанизуванні брехні й напівправди як речей буцімто самоочевидних і настільки загальновідомих, що й не потребують доведення.

Ілья Ройтман, президент вищезгаданої «громадської» (non-governmental, в англійській версії) організації, у вальяжному стилі, з істинно хлестаковською безпосередністю розповідав довірливим іноземцям найбезглуздіші речі про Україну — на кшталт того, що української мови насправді немає, а є лише купа діалектів, серед яких домінує суржик; що це унікальна країна, де «глава уряду не

знає державної мови», а отже (!) «держави нема як такої»; що населення України традиційно було мішане й етнічно невизначене, а українцями їх зробили більшовики, ввівши до паспортів графу «національність», отож українців в Україні, виявляється, так багато лише тому, що «зручніше було написати “українець”». Вершиною цього українознавчого стьобу був старий анекдот про галицького дядька, котрий прийняв советських акторів, які знімали фільм у його селі, за справжніх нацистів і запопадливо приніс їм списки всіх місцевих комуністів та комсомольців. З анекдоту можна було б навіть посміятися, коли б московський добродій не подавав його як автентичну історію, що буцімто насправді трапилися в Галичині з його друзями-кіношниками.

Коли я спробував був звернути увагу на деякі найкричущіші нісенітниці у промові цього «українознавця» (перелічити усі нісенітниці було просто неможливо, бо ж промова виключно з них і складалася), Ілья Ройтман дав геніальну у своїй лапідарності відповідь: як, мовляв, можна сумніватися у моїй компетентності, коли я щороку відвідую Україну, маю там друзів, і, взагалі, чудово все знаю. Коли я запитав був його співвітчизницю пані Голутвіну, чи не занадто ризикованою є проведена нею паралель між відокремленням України від Росії та поділом Німеччини, вона натхненно відповіла, що сама є українкою, любить Україну не менш за Росію, і що їй щиро болять отой неприродний поділ. Коли один з італійців не обачно попросив цю добродійку витлумачити юридичне значення терміну «соотечественники», натякнувши, що в міжнародному праві воно не вживається — якщо, звісно, не рахувати його використання нацистами щодо судетських німців, — добродійка голосом Левітана нагадала йому, що це саме Росія порятувала всіх від нацизму, а тому опонент мусить негайно вибачитися за амо-

ральні паралелі між Гітлером та Сталіном, а тим більше Путіном. Коли ще хтось поцікавився у московського «науковця» Олега Матвеїчева, чому Росія, на відміну від Швеції чи Швейцарії, так боїться бути оточеною зусібіч країнами НАТО, і чи справді загроза для росіян від сусідства з НАТО є більшою, ніж навпаки — для грузинів або естонців від сусідства з Росією, — професор Матвеїчев нагадав забудькові, що Росія ніколи на Європу не напала, натомість Європа супроти бідолашної Росії тільки те й робила. Ну, а до Праги та Будапешта, пояснив російський учений, советські війська ввійшли виключно на запрошення тамтешніх легітимних урядів.

На цьому полеміка з росіянами припинилася, оскільки навіть найпростодушніші італійці, здається, збагнули, що дружна кремлівська команда зовсім не для того до них приїхала. Залишилося всім, за порадою Мотіля, піднести келихи з добрим італійським вином і випити за європейську співпрацю.

Попри загальну мерзенність пропагандистського дискурсу московських бійців, він до певної міри мене все ж потішив своєю убогістю і, по суті, самовикривальністю. Він показав, що навіть за величезні газпромівсько-ефесбешні гроші нелегко знайти добрих професіоналів для брудної роботи. Тобто вони, звісно, є, але їх посилають на відповідальніші ділянки ідеологічного фронту — до ООН, ЄС, Ради Європи. Він показав також, що всі похапцем зліплені путіністами GONGO (government-organized non-government organization) заражені тим самим духом халтури й корупції, що й влада, яка їх створює. (Це було видно не лише з примітивних виступів московських «учених», а й із того, що конференція їх насправді не надто й цікавила. Половина з них, відстрілявши свої пропагандистські набοї, банально «змила-ся» з подальших сесій, знайшовши собі, вочевидь, цікаві-

ші заняття на кшталт шопінгу тощо). Колоритна постать Ільї Ройтмана, котрий невтомно підкреслював свою ліберальність та причетність до демократичного руху часів перестройки та раннього Єльцина, справи не рятувала, оскільки великі вуха Луб'янки стирчали практично з усього, що мовили російські «європеїсти». (Як, зрештою, і зі специфічного складу наглядової ради Ройтманової «громадської організації», — де знайдемо і сумнозвісного депутата Сергея Маркова, і Владіміра Жарихіна — заступника ще сумнозвіснішого Константіна Затуліна з Інституту країн СНД, — доволі дивного фахівця як на НДО, що займається начебто співпрацею з країнами ЄС).

Головні месиджі, сформульовані московськими «науковцями» у Форлі, мають суто пропагандистський характер і цілком вписуються у загальну політику Кремля щодо так званого «ближнього зарубіжжя», насамперед України.

По-перше, це чітка пропозиція поділу сфер впливу, заклик до європейців облишити гру у «цінності» і подбати про «інтереси» — насамперед, зрозуміло, російські («легітимні» і «привілейовані»), але також про власні — у вигляді нафти, газу, та інших економічних бонусів. При цьому виразною є тенденція розколоти західний світ, протиставляючи насамперед «хорошу», «конструктивну» Європу — «поганій», «гегемоністській» Америці, але також «хороші» країни в самій Європі — «поганим», себто «націоналістичним», «русофобським» та «проамериканським».

По-друге, це традиційне для російської пропаганди останніх років представлення України як «неспроможної держави» (failed state, як окреслила це прямим текстом пані Голутвіна). «Україна не сложилась как государство», — стверджував її колега пан Ройтман, даючи

зрозуміти, що без братньої російської опіки вона стане або експортером хаосу на всі боки, або ж мусить бути поділена («отпустить Крым, еще какие-то части, которые хотели бы уйти», — це було б краще для всіх).

Гіпотетичний поділ України, власне, є третім месиджем, привезеним росіянами і, правду кажучи, лише він був для мене певною несподіванкою. Бо ж одна річ — ділити «помаранчеву» Україну, аби відірвати від неї бодай шматок для «Русского міра». Інша річ — ділити країну, яку місцеві колаборанти вже поклали практично всю до московського трону. Чи то була просто імпровізація «ліберала» Ройтмана — накатаний жарт, від якого шкода відмовитися, бо ж усіх забавляє? Чи інерція пропагандистського дискурсу, брак своєчасних інструкцій з Кремля, випадковий недогляд? А чи, може, непевність у сьогоднішніх київських гауляйтерах, недовіра до них, намагання зберегти запасний варіант на випадок їхньої зради або падіння?

В кожному разі, хоч я й зарікся полемізувати з хуцпістами, у прикінцевому слові таки не стримався і зіграв за їхніми правилами. Із серйозною міною я повідомив присутнім, що поділ України був би справді найкращим виходом для всіх і що це, власне, єдиний пункт, де пан Ройтман цілком має рацію і де я з ним беззастережно згоден. Проблема лише у тім, що ніхто нас із п.Ройтманом в Україні, на жаль, не підтримує. Бо в Україні якщо й є регіональний сепаратизм, то це сепаратизм-навпаки: галицькі сепаратисти хочуть відокремлення не Галичини, а Донбасу, подібно як і донбаські сепаратисти прагнуть сепарації не свого регіону, а галицького. Соціологічні опитування в усіх регіонах (крім Криму) показують, що відокремлення *свого* регіону підтримує не більше кількох відсотків опитаних.

Пити чарку із п. Ройтманом та його колегами я, однак, не став.

12. 2010

Кінець Другої Республіки

На відміну від більшості аналітиків, я зовсім не вважаю головною політичною подією минулого [2010] року в Україні перемогу Віктора Януковича на президентських виборах — попри всю її безумовну значущість і зловісність. Головною подією в Україні торік був державний переворот, що відбувся у березні цілком безкровно у стінах Верховної Ради та під її інституційним прикриттям. Я маю на увазі створення так званої «парламентської більшості» в абсолютно антиконституційний спосіб та, відповідно, формування абсолютно нелегітимного уряду. Все, що відбулося опісля, — зачистка Конституційного суду, Центральної виборчої комісії, усіх міністерств і відомств, місцевих органів влади, антиконституційне перенесення місцевих виборів, здача росіянам ще на 25 років військових баз у Криму, скасування конституційної реформи 2004 року і свавільне повернення до попередньої «кучмівської» конституції, фарсові вибори до місцевих органів влади, відновлення цензури, повернення Службі безпеки репресивних функцій політичної охоранки, заборона мирних пікетів, мітингів і демонстрацій та використання міліції для арешту протестувальників, побиття журналістів і навіть традиційно советське запаковування правозахисників до «психушок», — усе це є лише продовженням та ескалацією того беззаконня,

яке з президентського благословення почалося у березні 2010 року у Верховній Раді.

Безумовно, без перемоги Віктора Януковича на президентських виборах парламентський переворот навряд чи був би можливим. Але і з цією перемогою, наважучься стверджувати, він не був неминучим. Конституційна реформа 2004 року хоча й не забезпечувала чіткої системи стримувань і противаг, проте накладала суттєві обмеження на президентську сваволю і, відповідно, на патологічну гіпертрофію виконавчої влади, характерну як для колишнього ССРСР, так і для всіх його держав-спадкоємиць. Відповідно до конституційних положень, підтверджених два роки тому Конституційним судом, президент Янукович та його партія могли сформувати уряд лише в коаліції з Блоком Юлії Тимошенко чи з ющенківською «Нашою Україною», або ж мусили би погодитися на розпуск парламенту і проведення дострокових парламентських виборів. Лише цих три ходи були легітимними, — тож поки усі очікували, котрий із них обере собі Янукович, той, на загальне оторопіння, перекинув шахівницю догори дном і почав нею послідовно лупцювати всіх супротивників по голові.

Ефект несподіванки, безумовно, мав свої наслідки — багато хто й досі не може оговтатися від отриманого шоку. Проте, крім безмежного цинізму й зухвалості, крім неміряних тіньових ресурсів, завдяки яким партія Януковича може «решити» в Україні ледь не кожне питання, був іще один чинник, який посприяв їхньому безкровному захопленню влади. Цей чинник — це насамперед слабкість суспільства і, зокрема, політичної опозиції, нездатної протистояти узурпації влади регіональною мафією.

По-перше, громадянське суспільство, яке ніколи не було в Україні достатньо сильним, виявилось ослабле-

ним і розбитим, відчуженим від політики за п'ять років нездарного правління помаранчевих лідерів, у яких воно свого часу інвестувало величезні й, можливо, останні свої надії. Захист конституційного ладу та демократії ускладнювався ще й тим, що ототожнювався — небезпідставно — із захистом цілком конкретних політиків, насамперед Юлії Тимошенко та її оточення, достатньо скомпрометованих за попередні роки. Одна річ — голосувати за Тимошенко на президентських виборах як за «менше зло», інша річ — іти заради «меншого зла» на барикади, мерзнути на майдані чи підставляти чоло під міліцейські кийки. Голосувати за Тимошенко готові принаймні 46% виборців. Боротися за неї і її сумнівну компанію (усіх отих незліченних ляшків-губських-лозинських) готові, за соціологічними даними, відсотків 10–15.

По-друге, сама Тимошенко не виявила достатньої рішучості і готовості захищати конституцію від узурпаторів. Формально, навіть після вотуму недовіри, вона мусила, за законом, виконувати зі своїм кабінетом обов'язки — аж до формування нової урядової коаліції, відповідно до чинної конституції. Те, що вона практично без боротьби віддала самозванцям владу, можна лише почасти пояснити її розгубленістю або втомою. Головною причиною, на мій погляд, була глибока прогнилість тимошенківської команди, складеної з різного роду опортуністів, ласих до влади, проте не готових за неї посправжньому боротися. (Що, до речі, було досить добре видно під час затвердження в Раді угоди з Росією про Чорноморський флот: реальний опір регіоналам чинили лише нечисленні романтики з «Нашої України», тимчасом як тимошенківські, та й юценківські бізнесюки спокійно спостерігали за побиттям своїх партійних колег донецькими бандюковичами). Якщо би Юлія Тимошенко не визнала антиконституційної коаліції і відмо-

вилась передавати узурпаторам владу, найвірогіднішим розвитком подій було би проведення дострокових виборів. Але йти на такий ризик заради якоїсь там конституції тимошенківські міністри і депутати виявилися явно неготовими.

І нарешті, по-третє, українське суспільство не отримало, по суті, жодного позитивного месиджу від так званої міжнародної демократичної спільноти, жодного сигналу про те, що в Україні коїться щось украй сумнівне, якщо не відверто злочинне. Навпаки, за деякими даними, Янукович зі своїми путчистами отримав від Євросоюзу негласний карт-бланш на здійснення перевороту, за умови, що вся ця спецоперація буде прикрита невдовзі рішенням Конституційного суду — вимога для Партії регіонів не бозна-яка складна, зважаючи на силу й асортимент наявних у їхньому розпорядженні «аргументів». Тут, безумовно, зіграли свою роль і поширена у європейських столицях «утома від України», і обіцянки регіоналів навести «лад» та здійснити давно очікувані «реформи», і, не в останню чергу, бажання «старих європейців» поліпшити стосунки з Росією, мінімізуючи перешкоди на шляху транспортування російських енергоносіїв. Жодного слова осуду на адресу путчистів не пролунало, що, безумовно, теж посприяло деморалізації та демобілізації суспільства, ослабленню його опору авторитаризмові.

Янукович із клікою, слід віддати належне, сповна використали отриманий карт-бланш — не для обіцяних «реформ», зрозуміло, а для зміцнення своєї авторитарної влади. Їхній проект «государства Україна» загалом зрозумілий. У політичному плані це має бути «керована», себто імітаційна «демократія» путінського зразка; у національно-культурному — креольська держава російсько-комовних колонізаторів/колоністів та асимільованих аборигенів, із відповідною мовно-культурною та соці-

ально-економічною маргіналізацією аборигенів неасимільованих — як у Білорусі. На рівні Донбасу або й усього півдня та сходу України такий проект був би цілком можливий, але в масштабах усєї країни реалізувати його скоріш за все не вдасться. Янукович, схоже, цього не розуміє, а можливо, унаслідок глибокої провінційності та загальної примітивності, навіть не уявляє собі якихось інших проектів поза тими, що бачить на екранах звичного для себе російського телебачення. Хоча й у Росії — реальній, не телевізійній — усе набагато складніше. Та й у Білорусі теж.

Що ж до України, то, по-перше, вона не має, на щастя, таких величезних природних ресурсів, як Росія. А отже, й приховувати свою некомпетентність та корумпованість українським авторитаристам буде набагато важче. Без нафтодоларів та позик від МВФ їм просто не буде чим купувати лояльність підданих, компенсуючи неефективність власного виробництва широкомасштабним імпортом. По-друге, на відміну від росіян, українці не мають імперського очманіння, їм не паморочить голови параноїдальна ідея змагання з Америкою, «вставання з колін», захисту «співвітчизників» по всіх усядах та інша бридня. А отже, й мобілізувати населення за допомогою шовіністичної пропаганди українським авторитаристам буде набагато важче. Вони, звісно, можуть розпалювати серед своїх прибічників ненависть до «галичан», «свидомитов», «бандерлогів» і, взагалі, до україномовних «націоналістів», — але це радше призведе до розколу суспільства і, відповідно, країни, аніж до бажаної для авторитаристів інтеграції. І, по-третє, ставлення Заходу до репресивного авторитаризму в Україні не буде, скоріш за все, таким поблажливим — із цілого ряду причин, — як до російського. Януковича із компанією, вірогідно, чекатиме доля не кремлівських братків, а невііз-

ного Лукашенки. І ніякі румунські соціалісти у Європарламенті їх від цієї долі не порятують, попри всі зроблені у румунський соціалізм інвестиції.

Ізоляція України, себто перетворення її, за прикладом Білорусі, на ще одну державу-парію (rogue state) у центрі Європи, — авторитарнішу, брутальнішу та беззаконішу навіть за Росію, — є, безумовно, важливим елементом стратегії Кремля та його агентури, представленої в Україні насамперед нафто-газо-енергетичним кланом. Схоже, саме ця група, найбільш компрадорська за характером свого бізнесу (бо ж мільярди тут робляться по суті з нічого — з відповідних політичних контактів по обидва боки газової труби), контролює сьогодні практично всі ключові інституції в Україні, включно із президентом та його адміністрацією.

Фактично все, що виробляє в останніх півроку українська(?) Служба безпеки на чолі з Хорошковським та невиліковно-советська міліція на чолі з Могільовим, виглядає саме як послідовна реалізація такої стратегії. В кожному разі, знайти інші раціональні пояснення діям цих служб — неможливо. Не йдеться тут про якийсь «національний інтерес» — засадничо чужий і незрозумілий усім цим совковим «елітам». Ідеться про те, що дії згаданих відомств суперечать *особистим* інтересам як самого Януковича, так і більшості олігархів, котрі, на відміну від нафто-газової братви, зайняті реальним, а не віртуальним бізнесом, і тому зовсім не зацікавлені ані у міжнародній ізоляції, ані в ескалації внутрішніх конфліктів у країні. Оптимальним для їхнього середовища мав би бути помірно-авторитарний режим кучмістського типу — із «багатовекторною» міжнародною політикою і подібним балансуванням/маніпулюванням у політиці внутрішній. Те, що Янукович так різко і без жодного зиску для себе та більшості олігархів (про якийсь зиск для України, як я вже казав, у цьому се-

редовищі засадничо не йдеться) обрубав західний вектор зовнішньої політики, і так само різко взявся за конфронтаційну, а не компромісну політику внутрішню, свідчить не лише про його розумову обмеженість чи, ще гірше, наявність у ФСБ серйозних шантажистських матеріалів супроти нього, а й про обмежений вплив на нього олігархів, сказати б, «виробничих» — на відміну від панівних нині в його середовищі олігархів суто компрадорських, паразитичних.

Янукович, схоже, почав усвідомлювати — чи то самотужки, а чи під впливом не «нафтогазових» радників, — що зайшов задалеко і що сповзання в російську пастку — у статус невиїзного президента держави-ізгоя — може стати необоротним. Але зупинитися важко. З одного боку, він достатньо відчужив від себе демократичну та національно свідому частину суспільства, а з іншого — розпалив надміру традиційні українофобські інстинкти свого совкового електорату. Що гірше, він здав росіянам практично всі козири, які мав, не вгамувавши тим їхніх апетитів, а навпаки, розпаливши ще дужче. Протистояти йому тепер особливо ні з чим і ні з ким. Тож подальша Януковичева капітуляція, скоріш за все, триватиме. На практиці це означатиме поступову здачу росіянам усіх інших активів, втрату будь-якої реальної суб'єктності на міжнародній арені та неминуче закручування гайок у політиці внутрішній. Показова розправа із неслухняними олігархами та експропріація власності підозрілих на користь лояльніших має стати частиною цього процесу.

Парламентські вибори 2012 року будуть зманіпульовані владою ще дужче, аніж недавні місцеві, а президентські вибори через п'ять років будуть, скоріш за все, відвертим фальсифікатом. На цьому «європейська інтеграція» для Віктора Януковича остаточно завершиться і єдиною європейською столицею, яку він зможе безпере-

шкодно відвідати, буде Москва та ще, можливо, Мінськ. Пастка, виставлена свого часу російськими спецслужбами для занадто багатовекторного Леоніда Кучми у вигляді касетного скандалу, зачиниться тепер за спиною його спадкоємця — без жодних касет.

Хоч як це парадоксально, але саме відносна сила націонал-демократичної опозиції в Україні — порівняно з білоруською — робить позицію Януковича куди слабшою, ніж позиція Лукашенка, і куди більш залежною від Москви. Лукашенко знає, що й без російської допомоги протримається, тимчасом як Януковичу без такої підтримки в Україні нічого (доброго) не світить.

Українське суспільство, слід відверто сказати, програло після Помаранчевої революції все, що могло програти, і тому у найближчі роки чи навіть у найближче десятиліття не має практично жодних шансів на відродження демократії, а тим більше — на побудову правової держави та повернення до європейського шляху розвитку. Друга українська республіка (якщо УНР вважати першою) закінчилася, — тут я цілком згоден з Андрієм Мокроусовим. Якою буде третя українська республіка і чи взагалі буде — залежить від нас. Спротив режимові, хоч позірно безнадійний, украй потрібен, щоб зберегти на майбутнє бодай острівці цивільності та, наскільки можливо, українськості. Саме час, хоч як сумно, повчитись у білорусів.

Третя республіка має постати знизу, зусиллями самого населення та нових лідерів, не пов'язаних жодним чином зі старим режимом у всіх його реінкарнаціях. Це довгий і нелегкий шлях і невідомо навіть, чи подоланий. Але, боюся, в нас немає іншого вибору, крім як свідомо прийняти цей виклик — із гідністю Сізіфа і розміреним завзяттям садівника в пустелі.

08. 2011

Незакінчена «нерестройка»

Майбутнє має ту особливість, що ніколи не уявляється таким, яким настає насправді. Тридцять років тому, в останні літа чи навіть місяці царювання змарзмілого Леоніда Брежнєва мало хто уявляв собі, що незабаром, у цілком осяжному й передбачуваному майбутньому, могутня советська імперія розпадеться, панівна комуністична ідеологія опиниться на історичному смітнику, а Україна стане цілком незалежною, міжнародно визнаною державою з усіма своїми жорстко забороненими й жорстко переслідуваними за советів символами. Найбільше, пригадую, на що ми тоді надіялися, перешіптуючись на кухнях і передаючи з рук у руки заборонені книги і самвидавні тексти, була певна лібералізація режиму, якийсь черговий варіант хрущовської відлиги, послаблення русифікації і сякий-такий плюралізм бодай у науці й мистецтві.

Не минуло й десятиліття, як наші суспільні очікування, навпаки, стали безмірно завищеними. Україна двадцять років тому уявилася нам раптом не лише вільною й незалежною, а й заможною, демократичною, правовою і, звичайно, українською. Жодне з цих сподівань, мусимо чесно визнати, не збулося. Наша країна, на відміну від Польщі, Угорщини, Чехії чи Прибалтики, не просулася в напрямку Першого світу — так званого «золотого мільярда». Навпаки, разом з Росією, Білоруссю та

іншими євразійськими султанатами вона впевнено скочується у Третій світ — світ беззаконня, корупції, авторитаризму і безнадійної цивілізаційної відсталості

Власне, навіть ті нечисленні здобутки, які ми сьогодні маємо, — відкритість кордонів, відносна свобода слова, значний, хоча й zdeформований олігархічною державою політичний та економічний плюралізм чи, скажімо, певні поблажки для української мови — усе це є наслідком не так незалежності, як горбачовської перестройки. Фактично все це було вже в останні роки існування СРСР, тож перейменування «УРСР» на державу «Україна» мало що в цьому плані змінило. Як і, зрештою, перейменування КГБ в СБУ, ЦК КПУ в адміністрацію президента, советської армії та міліції — у буцімто «українську».

Сутнісно вся ця система, всі інституції, всі так звані «еліти» залишилися кондово советськими — без жодного натяку на європеїзацію, правову державу та гру за правилами — замість традиційної гри з правилами. Звичайно, ми можемо бути вдячні місцевим криптосоветським «елітам», що вони не відібрали в нас того, що дала перестройка і не повернули країну до диктатури за прикладом якого-небудь Карімова чи Лукашенка. Проте це напевно чи наслідок їхньої доброї волі, радше — результат нашого спротиву.

Поки що незалежність принесла реальні плоди лише тим, хто ніколи про неї й не думав і, тим більш, не боровся; тим, хто здебільшого вірою й правдою служив колонізаторам або й просто був одним із них. Сьогодні вони надувають щоки, вдаючи з себе президентів, міністрів і депутатів незалежної держави. Хоча насправді це всього лиш нащадки конкістадорів, котрим за сприятливої нагоди вдалося, умовно кажучи, відхопити свій шмат Латинської Америки з-під влади Мадриду. Місцеві абори-

гени, однак, можуть мати інше уявлення про справжню сутність цих «самостійників» та про загальний характер їхньої «незалежної держави».

Поділені, але не розколені

Двадцять років тому, коли розпався Советський Союз, Україна була однією з найрозвиненіших країн регіону. Безумовно, комуністична модернізація була перверсивною й Україна успадкувала від неї ресурсомістку, технологічно відсталу, гіпермілітаризовану промисловість, неефективне сільське господарство, недорозвинену інфраструктуру. Проте за більшістю соціально-економічних показників вона виглядала не гірше від країн Балтії та Центрально-Східної Європи, не кажучи вже про Балкани. Навіть коли врахувати характерну для всіх постсоветських держав низьку соціальну згуртованість та взаємодовіру, глибоко закорінений правовий нігілізм, повсюдну корупцію, дисфункціональність усіх інституцій та специфічну советську політичну культуру, Україна все одно мусила б трансформуватися принаймні на рівні Румунії та Болгарії чи Албанії-Македонії.

А проте, на відміну від відсталіших балканських країн, Україна зіткнулася з двома специфічними проблемами, які істотно ускладнили її інтеграцію у євроатлантичний світ і посткомуністичну трансформацію загалом. По-перше, це проблема національної ідентичності, що її українці схильні недооцінювати й заперечувати, а європейці навпаки — перебільшувати й есенціалізувати. І по-друге, це проблема уявної приналежності України до російської сфери впливу, до «упривілейованих інтересів» Кремля, що її європейці на словах заперечують, проте практичними діями лише підтверджують, посилюючи цим українські неврози та ресентименти і непрямим

чином заохочуючи росіян до ще агресивнішої поведінки. Першу проблему добре ілюструють журналістські кліше про гаданий поділ України на буцімто «націоналістичний» захід і так званий «проросійський» схід. Другу проблему відображено в поширених стереотипах цинічного Заходу та зловмисної Росії, що потайки домовляються коштом України за її спиною.

Україна, поза всякими сумнівами, поділена — мовно, культурно, релігійно, політично, регіонально. А проте в ній немає чіткої географічної лінії, вздовж якої би можна було безболісно розділити цілу країну — як це прогнозують або й дораджують міжнародні оглядачі і як, може, й справді було б зручніше для реалізації двох досить різних, важко сумісних між собою національних проєктів. Точніше — таких ліній є надто багато і водночас у багатьох випадках їх бракує, тому що різні групи та ідентичності перемішуються, взаємодіють, витворюють гібридні й перехідні форми з плинними межами та постійною дифузією й мутацією ідентифікаційних прикмет.

Традиційний поділ на «схід» і «захід», що його так полюбляють зарубіжні оглядачі, є справді виразний, коли обмежити той напівміфічний «схід», скажімо, Донбасом, а напівміфічний «захід» — Галичиною. Проте мірою просування з обох кінців України до центру контрасти блякнуть і відмінності затираються. Дедалі виразнішими натомість стають гібридність, еkleктицизм, подеколи у курйозних формах, котрі можна було б назвати постмодерними, коли б ця країна не перебувала насправді за багатьма показниками у домодерному стані.

Найвідчутнішим і, безумовно, найнебезпечнішим є ідеологічний поділ, який ретранслюється у поділ політичний та, відповідно, в чіткі електоральні преференції й «помаранчевих» регіонах історичної Речі Посполитої й

Гетьмащини та «блакитних» регіонах історичного «Дикого поля». В основі цього ідеологічного поділу лежать різні, щоб не сказати діаметрально протилежні уявлення про українське минуле й майбутнє та про українську ідентичність узагалі. Один проект — український національний — можна окреслити також як «центрально-східноєвропейський» — і з огляду на його генеалогічну та, сказати б, дискурсивну подібність до більшості інших східноєвропейських національних проектів, і з огляду на його нормативні орієнтації та зовнішньополітичні інтенції. Він ґрунтується на переконанні, що Україна є засадничо європейською нацією і, хоча її розвиток був затриманий та спотворений русифікацією й советизацією, вона все ж прагне «повернутися до Європи», подібно до всіх її східноєвропейських сусідів.

Другий проект — український «креольський» (чи «малоросійський») — можна окреслити як східнослов'янський, виразно зорієнтований на всіх рівнях у протилежний, антизахідний бік. Опис цього проекту є значно складнішим, оскільки він лише недавно виокремився з суто регіонального «малоросійства» і ще до кінця не оформився як проект саме національний. Наразі йому бракує символічних ресурсів і послідовного, внутрішньо зв'язаного й несуперечливого наративу. Еклектичні запозичення з різних дискурсів — від імперсько-українофобського, панслов'янського й православно-фундаменталістського до неосовітського чи навіть українськонативістського — використовуються поки що інструментально, залежно від ситуації та специфічної цілі, проте не витворюють іще цілісності, необхідної для національного (чи такого, що прагне стати національним) проекту.

Фактично він є поки що перехідним явищем — від суто колоніального малоросійства до постколоніального українства чи, ймовірніше, до неокolonіального кре-

ольства. Проект мовби коливається між старосвітським імперським регіоналізмом (психологічним, культурним і політичним) та новочасним постімперським креольством, яке утверджує власне домінування — домінування урбанізованих, освіченіших, заможніших колоністів — над відсталішими, маргіналізованими, переважно рустикальними тубільцями.

Хоч як це парадоксально, але саме цей проект був підтриманий у грудні 1991 двома третинами тогочасного дорослого населення України, котре проголосувало на референдумі за формальне відокремлення України як території від Москви, проте зі збереженням старих колоніальних інституцій, кадрів (на чолі з Леонідом Кравчуком), практик та, як з'ясувалось невдовзі, структурних механізмів домінування колоніальних «еліт» над аборигенами. Натомість за антиколоніальний проект, представлений несоветськими кандидатами (насамперед В'ячеславом Черноволом), проголосувало менше третини.

За десять років ситуація дещо змінилася — не в останню чергу внаслідок зміцнення української національної ідентичності та поступового розвитку громадянського суспільства. Співвідношення сил між прихильниками двох альтернативних проектів зробилося більш-менш рівним. Починаючи від 2002 року, проєвропейські, демократичні партії та кандидати отримують на всіх виборах приблизно ту саму кількість голосів, що й проросійські/советофільські. Доля виборів таким чином вирішується проміжною, украй нестабільною групою виборців, котрі чітко не визначилися і тому легко піддаються найнепередбачуванішим хвилими чинникам. Так само опортуністичною і кон'юнктурною виявляється й поведінка значної групи політиків, котрі цих виборців прямим чи непрямим чином реперезентують. Консолідація

демократії, як, утім, і авторитаризму, за таких обставин виявляється доволі проблематичною.

Змарнований шанс

Помаранчева революція 2004 року показала відносну силу українського громадянського суспільства, здатного — спільно з низкою ситуативних союзників — протистояти авторитарному тискові олігархічної влади і навіть активно протестувати проти грубих виборчих фальсифікацій. Водночас революція показала відносну слабкість суспільства, нездатного належно проконтролювати приведені ним до влади революційних лідерів та спонукати їх до здійснення широкомасштабних реформ.

Усупереч сподіванням, Помаранчева революція не стала українським аналогом східноєвропейських оксамитних революцій 1989 року, оскільки не змінила радикально старої системи, не усунула від влади скорумпованих авторитарних еліт і не встановила справді нових, ліберально-демократичних правил гри у рамках фундаментально реформованої правової держави. Замість почати й рішуче утвердити у масштабах усієї країни гру за чіткими й однаковими для всіх правилами, помаранчеві лідери продовжили звичну і характерну для всіх квазі-демократичних режимів гру з правилами. Внутрішні поділи у їхньому таборі зробили, однак, цю гру набагато менш ефективною, ніж у мафійно консолідованіших попередників та опонентів, що врешті й призвело до цілковитого паралічу та колапсу помаранчевої влади і тріумфального повернення на всі керівні позиції представників найреакційнішої, найкорумпованішої і найавторитарнішої частини попереднього режиму — так званого «донецького клану».

За кілька місяців після свого обрання у лютому 2010 року президент Віктор Янукович, не надто цере-

монячись із конституцією та іншими законами й правилами, узурпував із прибічниками практично всю владу в країні й розпочав досить енергійне переслідування політичної опозиції з виразним наміром установити в Україні «керовану демократію» російського зразка. Як і за Леоніда Кучми, у якого Янукович два роки (2002–2004) був довіреним прем'єр-міністром, вибіркоче застосування права і заснований на цьому політичний та економічний шантаж знову стали основним інструментом здійснення державної влади.

Водночас, усупереч багатьом прогнозам, Янукович не опанував, принаймні поки що, кучмівського «центризму», який полягав у маневруванні між різними кланами та показній державницькій «миротворчості» — зрівноважуванні інтересів сходу і заходу, советофілів і атлантистів, проросійських і українських націонал-радикалів. На відміну від усіх своїх попередників, Віктор Янукович зробив виразну і однозначну ставку на російськомовний, переважно советофільський і досить часто українофобський електорат, не погребувавши навіть призначенням одіозного україножера Дмитра Табачника на посаду міністра освіти та безсоромним фаворизуванням православної церкви Московського патріархату коштом усіх інших українських церков. Від березня 2010 року Януковичів уряд здійснює політику повзучої, проте досить послідовної ресоветизації та русифікації символічного простору, національного нарративу і мовно-культурної самоідентифікації населення.

З погляду панівної російськомовної олігархії така політика є по-своєму слушною. Саме за це — за приниження й упослідження українців — їх і любить їхній електорат, — вважає письменник Юрій Андрухович. «За це він пробачить їм будь-яке 'покращення життя' і все одно, за

будь-яких обставин, за них голосуватиме. Бо вони ж “нагнупі бендер” — і це найголовніше» (УНІАН, 25.05.2011).

Ці люди навряд чи читали дослідження Стівена Шульмана про кореляцію між українською ідентичністю громадян та їхньою прозахідною, проринковою, продемократичною орієнтацією. Проте діють вони цілком відповідно до Шульманових спостережень: всіма доступними засобами намагаються ослабити українську ідентичність — як головну перешкоду їхньому авторитарному врядуванню, і заступити її звичнішою і зручнішою для себе ідентичністю гомо советікуса, засадничо антизахідною й антиліберальною, — різновидом тієї самої російсько-советсько-східнослов'янської ідентичності, що її подібні авторитарні режими плекають у Росії, Білорусі та Придністров'ї. Тому, як прогнозує Олександр Мотиль, «українцям слід очікувати, що наступ на демократію й українську ідентичність триватиме. Справді, оскільки українська мова, культура й ідентичність пов'язуються з демократією і Заходом, а російська мова, культура й ідентичність, на жаль, — з авторитаризмом і советським минулим, Янукович повинен атакувати і демократію, й українську ідентичність з однаковим завзяттям» (*Kyiv Post*, 12.05.2011).

В обмеженій часовій перспективі така політика здатна принести президентові та його оточенню певну вигоду, проте у віддаленішому майбутньому може мати принаймні два фатальних для держави і нації наслідки. По-перше, вона позбавляє Україну реальних шансів на повноцінну модернізацію й просування у перший світ, — оскільки те й те у специфічних регіональних умовах є можливим лише на шляху всебічної євроатлантичної інтеграції, якої без союзу з демократичною частиною суспільства та прийняття демократичних правил гри не досягнути. По-друге, така політика антагонізує зна-

чну частину населення й веде до поглиблення наявних мовно-культурних поділів та, у кінцевому підсумку, до розколу країни або її ольстеризації. І по-третє, ескалація внутрішнього конфлікту та репресивних дій уряду неминуче веде до «лукашенкізації» режиму, тобто його міжнародної ізоляції й потрапляння під повний контроль Росії, що означає зокрема консервацію і поглиблення всебічної цивілізаційної відсталості.

Відчуття цих загроз, схоже, спонукає режим — принаймні прагматичну його частину — повернутися до кучмівської політики зовнішньої «багатовекторності» та внутрішнього «центризму», проте з цілого ряду причин ця опортуністична політика «моментократії» — «сяк-так, абияк» — не є нині реальною. Одну з цих причин ще два роки тому відзначили Адріан Каратницький та Олександр Мотиль: Росія більше не схильна толерувати багатовекторні ігри Києва й вимагає від нього цілковитого послуху (*Foreign Affairs* 3, 2009). Дедалі менше готовий грати в ці ігри й Брюсель. Євросоюзові, схоже, набридло толерувати антиєвропейську за своїм духом політику авторитарного українського уряду лише на тій підставі, що він невпинно декларує свою «проєвропейськість». Так само малореальною є нині й відбудова для уряду квазі-центристської ніші. З одного боку, комуністична загроза, яку успішно експлуатував у 90-х роках Леонід Кучма, зійшла нанівець, а советофільський електорат КПУ й ПСПУ став фактично електоратом Партії регіонів. А з другого боку, «націоналістична загроза», попри всі зусилля Януковичевих політтехнологів її роздмухати, так і не набула достатньо переконливих розмірів.

Сказане, зрозуміло, не означає, що уряд Януковича відважиться, за прикладом Лукашенка, на радикальну ресоветизацію країни та перетворення її у поліцейську державу — з усіма міжнародними наслідками, які з цього

впливають. Тим більше не означає це готовості української олігархії до реальної демократизації та європеїзації країни, себто — відмови від звичної монополії в усіх галузях і запровадження чесної, а тому абсолютно незвичної і небезпечної для них політичної та економічної конкуренції. Скоріш за все режим якийсь час вагатиметься між репресивними діями в стилі Лукашенка та маніпулятивними заходами в стилі Кучми, причому остаточний вибір на користь тої чи тої політики доведеться зробити у 2012 чи, найпізніше, 2015 році — у зв'язку з парламентськими та президентськими виборами і цілком реальною загрозою втрати влади. Характер вибору залежатиме від того, що на той час видаватиметься режимові небезпечнішим: прихід до влади опозиції чи міжнародні санкції за фальсифікацію виборів.

У ношуках нової парадигми

Протягом двадцяти років Україна розвивалася без чіткої стратегії, опортуністично реагуючи на хвиливі виклики або ж просто їх за змогою уникаючи. Мовно-культурні поділи та несформована національна ідентичність істотно посилили загальну амбівалентність суспільства й ускладнили процес посткомуністичної трансформації. По-перше, вони ослабили суспільну довіру, згуртованість, солідарність і об'єктивно зменшили й без того низький рівень соціального капіталу. По-друге, вони полегшили виживання поганим політикам, котрі можуть приховати власну нездарність і непорядність демагогічними гаслами; електорат таким чином мобілізується не довкола конкретних політичних програм, а просто довкола «наших поганих хлопців» супроти «чужих». По-третє, вони зробили суспільство вразливим щодо зовнішніх маніпуляцій — насамперед з боку Росії.

І по-четверте, поглибили у багатьох відчуття обложеної фортеці, обмеживши тим самим обсяг, зміст та відвертість інтелектуальних дискусій, спонукаючи супротивні сторони говорити й робити не те, що правильно, а те, що вигідно. Ці поділи, як слушно зауважили Мотиль і Каратницький, «впроваджують політику ідентичності геть у все, роблячи компроміс дуже важким».

Подолання цих поділів є досить складним, хоч, у принципі, як показує досвід окремих країн, цілком можливим. Для цього, однак, потрібна певна національна консолідація на альтернативних засадах, якими могла б бути історія економічного успіху, правова держава, ліберально-демократичні правила гри, — словом усе те, чого досягти за наявних ідентичнісних поділів та конфронтацій доволі проблематично. Помаранчева революція була спробою розірвати порочне коло, проте відчинене нею вікно можливостей досить швидко зачинилося. Що, звісно, не означає, що всі шанси безнадійно змарновані і не варт працювати над відчиненням нового вікна.

02. 2012

Синиця у жмені

Час до часу у різних закутках світу автократичні режими, навіть, здавалось би, супер-міцні й монолітні, із тріском завалюються, спричиняючи в регіоні своєрідний ефект доміно й спонукаючи науковців та журналістів писати про чергову «хвилю революцій» — чи то антикомуністичних, чи «кольорових», чи, як торік, арабських.

Досить швидко, однак, інформаційна курява осідає, ентузіазм розвіюється, і учасники та спостерігачі «революційних» подій відкривають загалом тривіальну істину: повалення диктатури, навіть найкровожернішої, — це лише невелика, хоча й необхідна частина справи. Побудова ліберальної демократії, утвердження верховенства права, забезпечення інституційної ефективності та стабільного економічного розвитку виявляються завданнями незрівнянно складнішими. Лише невелика частина революційних «здвигів» закінчується повноцінною демократичною трансформацією. Частіше — стару диктатуру заступає нова, ще брутальніша: більшовицька, ісламська, націонал-патріотична. А найчастіше — нічого, по суті, не змінюється: одні корумповані еліти відпихають від бюджетних та сировинних годівниць інших, або й не відпихають, а звично із ними перемішуються.

І все, що залишається в таких ситуаціях ентузіастам, — це збентежено бурмотіти про «вкрадену», «неза-

кінчену» революцію, або й про те, що то взагалі була ніяка не революція, а казна-що.

Кожна така невдача є для всіх автократів світу чудовим аргументом на користь збереження статусу-кво. Риторична обгортка цього аргументу може бути різною, залежно від внутрішніх особливостей та міжнародних обставин, проте його суть незмінна: ліберальна демократія є західною вигадкою, яку нам нав'язують і яка не відповідає нашій національній специфіці; усі спроби її запровадження ведуть до хаосу й кровопролиття, політичного та економічного колапсу, національної дезінтеграції й втрати суверенітету. Відтак єдиною альтернативою демократизаційній чумі є «національна єдність» та «стабільність», які на практиці означають вимогу беззастережної лояльності до режиму та заборону протестувати проти довколишнього беззаконня.

Сила цієї риторики — в її раціональності. Вона не апелює до якихось піднесених ідеалів чи утопійних візій «світлого майбуття». Вона пропонує реальну синицю у жмені замість міфічного журавля у небі; відоме зло замість невідомого (і, правдоподібно, ще більшого); вона пропонує вибір між поганим миром та доброю війною, — так, ніби опції доброго миру взагалі не існує. Носіями «поганого миру» є, зрозуміло, самі автократи, носіями «доброї війни» — звісно, опозиція. Відтак головні зусилля подібних режимів спрямовані не на утвердження власних чеснот, стратегічних візій і конкретних здобутків, — їх практично немає. Головне — показати, що альтернативи немає, а та, котра начебто є, — насправді ще гірша. «Ми вже накралися, — мовби кажуть вони, — а опозиціонери ще ні, отож хай краще при владі будемо ми — досить ситі і передбачувані».

Ця риторика має опору в здоровому глузді постсоветського (й не лише постсоветського) обивателя, вона ґрунтується на його травматичному досвіді останніх десятиліть, у глибоко закорінених психологічних комплексах та фобіях. Майже два десятиліття вона успішно працювала у Білорусі, майже ціле десятиліття, до Помаранчевої революції, — в Україні, а від 2000-го року вона, як здавалось, надовго утвердилася у путінській Росії. Справді, мало хто сподівався, що хитромудра система «керованої демократії», сконструйована кремлівськими політехнологами, дасть тріщину під час світової економічної кризи. І ще менше передбачало, що звичне фальшування виборів викличе масові протести в Москві та ряді інших міст, спрямовані не лише проти згаданої системи, а й проти її головного творця і менеджера, чій харизма і популярність донедавна видавалися непохитними. Привид «кольорової революції» раптом навис над Росією, дарма що його вважали успішно похованим — і в Україні, і в інших постсоветських державах.

Було би помилкою вважати кризу чи сфальшовані вибори головною причиною російських подій. Насправді економічна криза 1998 року була для росіян значно болючішою, як і загалом економічний колапс 90-х років. Фальшування парламентських виборів 2011 року не було ані масштабнішим, ані зухвалішим від усіх попередніх. Та й, за великим рахунком, воно жодним істотним чином не вплинуло на перемогу путінської «партії влади» та її сателітів. Обидві події, однак, каталізували певні процеси, емоції та енергії, що накопичувались у суспільстві протягом десятиліття.

Глобальна економічна криза, хоч і пом'якшена нафтодоларовою подушкою, привернула раптом увагу багатьох росіян до загальної цивілізаційної відсталості їхньої країни, браку реформ, корупції, непотизму, по-

всюдного беззаконня і принизливої залежності великої й сповненої глобальних амбіцій країни від примітивного експорту енергоресурсів. Виборчі фальсифікації лише загострили це почуття розчарування і невдоволення, перевівши його у політичну площину — насамперед проти партії влади, влучно прозваної «партією пройдисвітів та хапуг» («жуликов и воров»), а відтак і проти її неформального лідера, котрий якраз під той час оголосив своє неfortunne рішення висуватися втретє на посаду президента. По суті, це означало, що чотирирічне перебування на цій посаді Дмитрія Медведєва — фальшивка, фікція, цинічна змова двох шахраїв із банальною метою оминути букву закону, яка забороняє президентові обиратися втретє. Люди не люблять, коли їх дурять, та ще й так часто і без належної компенсації.

Причини масового ресентименту, звичайно, глибші. Соціальний контракт, який дозволяв авторитарній владі обмежувати громадянські свободи в обмін за певну стабільність та відносний добробут для більшості населення був підірваний не просто кризою, а унаочненим нею браком модернізації та дедалі більшим цивілізаційним відставанням Росії від країн першого світу, зокрема й від колишніх сателітів із комуністичного табору. Влада фактично вичерпала кредит довіри, отриманий від утомленого і дезорієнтованого населення на початку двотисячних.

Свого часу подібна доля спіткала й Леоніда Брежнєва, котрий заступив химерного і по-єльцинськи непередбачуваного Нікиту Хрущова. Він теж отримав певний кредит довіри, який успішно розтратив до середини 70-х, допровадивши СРСР до стану стагнації, а себе до маразму, заслужено ставши об'єктом глузувань, пародій та анекдотів. Авторитарний лідер, що не викликає у підданих ні страху, ні поваги, втрачає легітимність. Адже ін-

ших джерел легітимності він не має. Його влада не походить від Бога (через традицію монаршої спадкоємності), ані від народу (через справді демократичні вибори). Схоже, саме така делегітимізація відбувається нині і з владою Владіміра Путіна, котрого — нечувана річ! — дедалі частіше нині осміюють, освистують і пародіюють.

Дві статті, опубліковані за його підписом в «Известиях» (16.01.2012) та «Независимой газете» (23.01.2012), можна вважати спробою дещо поліпшити підупалий імідж національного лідера і водночас представити думку головного (а по суті, єдиного) кандидата у президенти на березневих виборах щодо найголовніших подій, зокрема й пов'язаних із недавніми масовими протестами. Для всіх, хто хотів би побачити «нового Путіна», здатного адекватно реагувати на актуальні виклики й критично переглядати дотеперішню тупикову політику, обидва тексти будуть безумовним розчаруванням. Традиційна великодержавна риторика, заснована на хворобливій мегаломанії, погано прихованому антизахідництві та нутряній неприязні до всіляких опозиціонерів-«ниспровергателей», доповнена тут ще й суто передвиборчим вихвалянням себе і сформованої та очоленої ним «групи однодумців», котра «вивела Росію з тупика громадянської війни, переламала хребет тероризму, відновила територіальну цілісність країни та конституційний лад, відродила економіку». Відтак усе, що «група однодумців» намірена робити тепер, це зберігати стабільність та рухатись далі обраним 12 років тому курсом:

«В современном мире стабильность — это достоинство, которое можно только заслужить, заработав упорным трудом, проявляя открытость к переменам и готовность к назревшим, продуманным и просчитанным реформам. Постоянно повторяющаяся в истории проблема России — это стремление части ее элит к рывку,

к революції вместо послідовного розвитку. Между тем не только российский опыт, а весь мировой опыт показывает пагубность исторических рывков: забегаания вперед и ниспровержения без созидания».

Опудало «згубних історичних ривків», «революцій» та «повалення без творення» виставляється на самому початку статті, щоб зробити фактично неможливим і непотрібним обговорення суті згаданих мимохідь «назрілих, продуманих і обрахованих реформ» — ні в минулому, ні в майбутньому десятилітті. Це викликає підозру, що головний клопіт автора та його «групи однодумців» — це насамперед власна «стабільність», тимчасом як уся їхня риторика і політика всього лиш покликані ту «стабільність» забезпечити. Офіційна реакція на протести, її явна неадекватність лише підтверджують цю підозру. Традиційно-гебешне поливання опозиціонерів брудом і вперта відмова розслідувати численні й досить добре задокументовані факти виборчих зловживань є лише зовнішнім виявом значно глибшого небажання прийняти реальність і взятися всерйоз за модернізацію країни.

Режим усе ще розраховує на мовчазну більшість, загіпнотизовану звично-советською риторикою «стабільності», «національної величі» та потреби боронити обложеному фортецю від підступних зовнішніх та внутрішніх ворогів. Схоже, він ігнорує появу нового покоління, не травмованого невдалою спробою демократизації в 90-х роках і не загіпнотизованого нині магічним словом «стабільність». Він, схоже, недооцінює також простого факту, що не лише молодь, а й росіяни загалом мають сьогодні значно кращий доступ до зовнішнього світу — і віртуально, й реально, — аніж 20 років тому. І що багатьох із них уже не зворушують ані пропагандистські байки про національну велич, ані жажливчики про всесвітню антиросійську змову. Сказане не означає, що вони зробилися

геть невіддатні на ідеологічні маніпуляції. Сказане означає лише, що режим так і не второпав, що в добу інтернету маніпуляції мають бути якісно цілком іншими.

Провладна пропаганда лишається й далі вкрай примітивною, подеколи на межі самопародіювання. Короткий фільм «жахів» «Росія без Путіна» <<http://youtu.be/OXEs3Y7IM9I>> міг би слугувати класичним взірцем, коли б його вчасно не прибрали з інтернету. Розповідається в ньому про апокаліптичне майбутнє, яке чекає Росію у разі відставки улюбленого вождя. Китай, стверджує диктор могильним голосом, окупує Сибір, Грузія забирає собі назад Абхазію і Південну Осетію, а на додачу прихоплює ще й Краснодарський край і місто Сочі, аби там самій провести зимову Олімпіаду-2014. Ну, а щоб уже до кінця принизити бідолашних і безпомічних (без Путіна!..) росіян, клятві грузини не допускають їх навіть до участі в іграх.

У 70-х роках ми з друзями купували в советських кіосках журнал «Корея», що його видавав російською мовою пхеньянський режим, і до спазм реготали над його пропагандистським стилем, гуртом читаючи орвелівські тексти за чаркою чаю або вина. Його новомова була загалом подібною до советської, тільки ще тупіша, незграбніша і кумедніша. Невдовзі наш улюблений журнал зник із кіосків — видно навіть самі совети помітили пародійну подібність між власним стилем і північнокорейським, а може, й іще небезпечнішу паралель між дедалі маразматичнішим Брежнєвом та ідолоподібним Кімом.

Совкова негнучкість і, як наслідок, неминуча стагнація путінського режиму — безперечно, кепська новина. Доброю новиною, однак, є відродження громадянського суспільства та поява у ньому лідерів, жодним чином не пов'язаних із чинною владою. Поки що всі російські пра-

вители були або лоялістами старого режиму, або, як у випадку Єльцина, його внутрішніми «дисидентами». Лише більшовики репрезентували свого роду контр-еліту, хоча говорити про якусь «елітність» і, взагалі, приналежність цих авантюристів і зарізяк до громадянського суспільства навряд чи доводиться.

Громадянські чесноти багатьох нинішніх російських опозиціонерів теж викликають поважні суміви. Їхні слова і діла потребують докладнішої уваги, незалежно від того, чи ці люди в якомусь віддаленому майбутньому таки дійдуть до влади, чи, може, як уже траплялось раніше, утворять якусь коаліцію із владними прагматиками, а чи просто залишаться впливовою громадянською опозицією, що потрібна Росії не менш, ніж відповідальний і далекоглядний уряд.

03. 2012

Тягар «єдності»

Питання участі радикалів у масових антиавторитарних рухах завжди було досить складним і болісним для більшості лібералів, занепокоєних ідеологічною чистотою цих рухів та їхньою політичною послідовністю. Втім, радикали з тих самих причин теж досить часто відмовлялися співпрацювати із так званими «ліберастами» (у термінах неофашистів) чи, як у випадку Комінтерну, з «ренегатами»-соціалістами. Хоча не бракує і протилежних прикладів — від співпраці західних ліберальних урядів із «дружнім» канібалом-Сталіном супроти «ворожого» канібала-Гітлера до сьогоднішньої «прагматичної» співпраці тих-таки урядів із досить мерзенними авторитарними режимами цілого світу.

Проблема прийняттого компромісу і допустимих меж для такої співпраці ускладнюється ще й тим, що межа між радикальними і не зовсім радикальними рухами буває подеколи справді розмитою і ситуаційною, а ще більше — тим, що повалення диктатури без такої співпраці, без мобілізації абсолютно всіх супротивників режиму, виявляється іноді справді неможливим. Власне, усі східноєвропейські революції 1989 року були до певної міри наслідком взаємодії найрізноманітніших опозиційних сил, у тому числі й вельми неліберальних, радикально-націоналістичних. По суті, то були не лише антикомуністичні, антитоталітарні революції, а й революції антиколоніальні,

національно-визвольні. Націоналізм був їхньою рушійною силою не менш, ніж прагнення свободи і демократії.

Помітність у сьогоднішньому російському опозиційному русі потужного націоналістичного струменя викликає зрозуміле занепокоєння у його ліберальних учасників та в численних зовнішніх спостерігачів. Маргіналізація лібералів більш чи менш радикальними ісламістами в арабських країнах, що пережили торік революційні зрушення, спонукає поглянути й на останні російські події під кутом зору співучасті в них політичних сил, що є справді засадничо антиавторитарними, і сил, що репрезентують всього лише інший різновид авторитаризму.

Назагал, ця проблема не є для Росії (як і для багатьох інших країн, включно з нашою) чимсь новим. Ще в середині нульових-двотисячних там точилися гострі дебати про участь лімоновських націонал-більшовиків у демократичному русі «Інша Росія». Ще раніше Борис Єльцин, протидіючи Горбачову, спирався не лише на російських демократів, а й на російських (та інших) націоналістів. Декотрі вчені, як, наприклад, Роман Шпорлюк, однозначно кваліфікують розпад СРСР як наслідок відокремлення російської нації від російської імперії. На це вказує й офіційне проголошення Єльцином Дня незалежності Росії, що є водночас днем прийняття Декларації про національний суверенітет, тобто унезалежнення від Советського Союзу.

Ігор Торбаков, один із найпроникливіших дослідників цього питання, вважає, що в Росії завжди змагалось два різновиди націоналізму — імперсько-державницький та етнокультурний. Перший із них боготворив державу, її могутність та міжнародний престиж; другий — славив народ, його культуру та віру. «Впродовж російської історії державники схилилися до прагматичної

точки зору на націоналізм, вбачаючи в ньому насамперед засіб зміцнення державних інституцій та посилення влади правлячого класу. Державники зазвичай прихильно ставилися до територіальної експансії та поступової асиміляції меншин. Радикальні етнонаціоналісти тим часом не бачили у своїй державі жодного місця для неросіян. Цей різновид націоналізму, природно, неабияк турбував імперців — чи то царських, чи більшовицьких, чи путінських, із їхньою “керованою демократією” та ставкою на енергоносії як засіб розширення впливу у ближньому зарубіжжі» (*EurasiaNet*, 8.02.2012).

Характерною рисою російського етнонаціоналізму є віктимізація Росії і росіян як головних, чи навіть єдиних, жертв російського імперіалізму, котрий набуває таким чином безнаціонального, зловісно космополітичного, конспіраційно-антиросійського забарвлення.

«Россия никогда не была империей — в традиционном западном смысле, — стверджує один з ідеологів цього руху Константін Крилов. — Если она и была тюрьмой, то лишь для одного народа — русского. Русские в России не имели никаких выгод от эксплуатации колоний, потому что у России не было колоний, а были окраины, которые больше брали, чем давали. Можно понять, зачем и почему они понадобились: в основном это было связано с военно-политическими соображениями. Россия стоит буквально на семи ветрах, на перекрестке Евразии, не защищенная от врагов ни горами, ни морями. Некоторые территории — тот же Кавказ — пришлось присоединять только потому, что это был единственный на тот момент способ прекратить постоянные набеги, пресечь агрессию. Но окраины не были объектом систематической эксплуатации — русские цари так и не научились этой европейской науке. Увы, все тяготы и повинности государственного строительства и расширения

нес русский народ. Если кого и закрепощали — в прямом смысле слова — то именно русских» (http://www.dpni.org/articles/pul_s_blog/10789).

Як піддані двох деспотичних імперій, царської та більшовицької, росіяни, безумовно, зазнавали на індивідуальному рівні всілякого гноблення; більше за те, усі разом вони були приречені на цивілізаційну відсталість і типиковий шлях розвитку саме цими двома імперіями. А проте як окрема група вони мали в обох імперіях цілий ряд привілеїв, насамперед мовно-культурних, але також статусних; вони не були об'єктом цілого ряду специфічних репресивних політик — фізичного винищення, як це було з аборигенами Сибіру й Кавказу; монокультурної колонізації, як у Середній Азії; депортацій, як у випадку кримських татар, балкарців та чеченців; голодомору, як на Україні та в Казахстані; дискримінації та переслідувань за етнічною ознакою, як у випадку євреїв, поляків чи німців. Самовіктимізація росіян не лише затуманює ці «периферійні» події, пропагуючи натомість міф про цивілізаторську місію. Вона ще й звільняє від моральної відповідальності за всі ексцеси колоніалізму та імперіалізму, що її росіяни як головні акціонери імперії мусили б почувати; ба гірше — вона дає змогу перекласти цю відповідальність на інших — українців, грузинів, поляків і, звісно, євреїв, котрі буцімто володіли цією монструозною імперією.

Мало хто з російських націоналістів є достатньо послідовним, відважним і чесним, аби визнати, що справді важлива й незавершена досі емансипація російської нації від російської імперії вимагає насамперед визволення від імперських міфів та комплексів, глибоко закорінених у психіці росіян. Міф одвічної «православно-слов'янської єдності» та довічного «російсько-українсько-білоруського братерства» є визначальним для всієї російської (імперської) ідентичності. Сконструйований

на рубежі XVII-XVIII століть як історія політичної та духовної спадкоємності Москви щодо Києва на підставі суто династичного та еклезиастичного зв'язку, цей міф фактично загальмував формування модерної (національної) російської ідентичності, — як, зрештою, й формування модерних ідентичностей українців та білорусів. Новонароджена Російська імперія успішно присвоїла собі сакральні, примордіальні, духовні якості домодерної «русько-православної» спільноти, *Slavia Orthodoxa*, і водночас наповнила їх цілком новочасним державницьким символізмом та політичною інструменталізацією, — чого ніколи не трапилося в аналогічних масштабах із подібними домодерними спільнотами на кшталт мусульманської «умми» чи західної *Rex Christiana*.

Імперську ідентичність було витворено таким чином, що вона виявилася надзвичайно сприйнятливою і сприятливою для домодерних, негромадянських цінностей та патримоніально-клієнталістських відносин. Сформована специфічними імперськими дискурсами та практиками, вона й досі використовується і підтримується, у дещо модифікованій формі, домодерними, квазіфеодальними елітами в Білорусі, Росії та, з певними коливаннями, в Україні. Ці еліти закономірно побоюються радикальної десоветизації своїх володінь, відчуваючи, що послідовна трансформація «совєтів» (чи подібно міфологізованих «православних руських») у росіян, білорусів та українців означатиме зокрема перетворення покірних квазіфеодальних підданих у вільних і свідомих своїх прав громадян.

На жаль, не лише російська влада, а й опозиція, за винятком нечисленних переконаних лібералів, не усвідомлюють і сьогодні цієї проблеми. Навіть погоджуючись в окремих випадках переглянути російську імперську політику на Кавказі чи ще десь, вони й не пробують про-

блематизувати міф «Київської Русі», котрий лишається й досі наріжним каменем імперської ідентичності й головним джерелом імперських ресентиментів і реваншистсько-іредентистських настроїв. А відтак і не наполягають на радикальній десоветизації, хоча конструювання модерних росіян без одночасного деконструювання советів (чи «православних руських») навряд чи можливе у принципі.

Алексей Навальний, один із лідерів опозиції, котрий окреслює себе як ліберальний націоналіст, закликає з колегами до відновлення «органічної єдності російського минулого» — «від Київської Русі і Новгородської республіки до ССРСР». Ні советський, ні киеворуський міфи не видаються йому нездоланною перешкодою на шляху формування нової російської ідентичності і, загалом, модернізації країни. Це робить його радше ліберальним імперіалістом, ніж ліберальним націоналістом. А втім, судячи з деяких записів на його блогах, не вельми й ліберальним:

«На соседнем земельном участке строят административное здание. Из моего окна отлично видно. Ровно в семь ноль-ноль чучмеки просто с каким-то адским грохотом колотят кувалдами по каким-то железкам. Аж по чаю в кружке круги идут. Могу себе представить, как сладко спится жителям соседних жилых домов. И, кстати, все чучмеки без касок конечно. А потом удивляемся, откуда под кустами находят таджиков с проломленными черепами. Типа, “очередное нападение скинхедов”» (<http://navalny.livejournal.com>).

Або — з приводу обговорення в ООН російської інтервенції 2008 року в Грузію: «А грузин в ООН хамло полнейшее. Урод. Надеюсь, кто-нибудь из нашей делегации в соответствии с олимпийским принципом “Победа в раздевалке не менее важна” зарядит ему в бубен

в кулуарах. Должны быть специальные люди... И запишите кто-нибудь, чтобы не забыть: после того, как разбомбим Грузию, надо заняться Коста Рикой. Наглый дед в жёлтом пиджаке закатил целую нравоучительную лекцию: не смейте использовать слова “геноцид” и “этнические чистки”. Главное, чтобы в нашем Генштабе её на карте нашли. А то промажут и попадут по Панаме. Там наши люди».

Сьогодні Навальний добирає слова обережніше. І на пряме запитання Бориса Акуніна: «Чи ви ностальгуєте за СРСР?» — відповідає доволі дипломатично: «Советского Союза как ядерной сверхдержавы и “одной шестой суши” мне совсем не жалко, я по той военно-бюрократической империи не ностальгирую. Однако в культурно-экономическом смысле я вполне себе империалист. Я очень хотел бы, чтобы притяжение нашей культуры, мощь нашей экономики и завидные условия нашей жизни побуждали соседей добровольно стремиться к содружеству и союзу с нами. Я — за восстановление (а если получится, то и за расширение сверх прежних пределов) сферы российского культурного и экономического влияния. Но не из-под палки, не под угрозой оружия или там отключения газа, а по любви (это про культуру) и по расчету (это про экономику)... Ядром и основой Российской империи и СССР была наша страна — Россия. Она у нас есть, она остаётся государством доминирующим в экономическом и военном отношении в регионе. Наша задача сохранить это и приумножить... Мы не должны специально планировать каких-то экспансий — задача самим стать сильными и богатыми, тогда и соседи будут в зоне нашего влияния, переехать они не могут» (<http://borisakunin.livejournal.com>).

Навальний — справді не яструб, він розуміє, що «м'яка сила» важливіша від «твердої». А проте його на-

мір «зберігати й примножувати» економічне і військове (!) домінування Росії в регіоні навряд чи викличе у сусідів ентузіазм. Особливо в контексті його ж таки висловлювань на підтримку незалежності Південної Осетії, Абхазії та Придністров'я — реально неможливих без допомоги російської армії.

Ксенофобсько-імперські погляди Алексея Навального, висловлені свого часу на блогах, могли, звісно, за чотири роки змінитися. А ухильність та зумисна двозначність багатьох його нинішніх заяв цілком можуть зумовлюватися його прагматичним (чи, хто як воліє, опортуністичним) бажанням не антагонізувати потенційних союзників ані з ліберально-демократичного, ані з радикально-націоналістичного табору. Є, однак, два питання — советської спадщини та «східнослов'янської єдності», — щодо яких він висловлюється досить чітко. Обидва питання надзвичайно важливі для розвитку модерної російської громадянської ідентичності. Відповідає на них Алексей Навальний, на жаль, так само, як і його головний суперник Владімір Путін.

Під цим оглядом два різновиди націоналізму — імперсько-державницький та етно-культурний, — що ось уже два століття змагаються у Росії, мають одну надзвичайно важливу спільну рису: обидва вони — засадничо негромадянські. В останні роки, вважає дослідник, економічні труднощі, наплив іммігрантів та розчарування у владі додали популярності етнічному націоналізмові коштом його імперського різновиду. Ця тенденція яскраво виявилася зокрема у поширенні гасла «Росія — для росіян!» Путін, на думку Ігоря Торбакова, проґавив цю небезпечну тенденцію, яка знаменує для нього втрату важливого націоналістичного електорату, з яким він завжди вміло фліртував і водночас ніколи з ним до кінця не отожднювався. Як переконаний імперець, він схильний не-

дооціювати етнонаціоналістів саме як опозиційну силу і водночас переоцінювати привабливість для них свого власного, офіційного імперського націоналізму.

Безумовно, чимало етнонаціоналістів на кшталт Рогозіна чи Міхалкова залишатимуться й надалі у таборі Путіна — почасти, тому що їх цілком влаштовує статускво, а почасти й тому, що межа між імперським та етнічним націоналізмом у Росії є досить плинною. Як правило, потрапляючи у владу, російські етнонаціоналісти стають цілком добропорядними імперцями, прагматично реалізуючи *Realpolitik* відповідно до наявних міжнародних та внутрішніх обмежень. Росія, на щастя, достатньо інтегрована у світову економіку та міжнародні інституції, аби навіть найбільші радикали у владі були змушені поводитися більш-менш адекватно. В кожному разі, вони поки що дозволяють собі лиш те, на що загалом готове погодитися міжнародне співтовариство.

А тому перейматися тим, що радикали з російської опозиції усунуть Путіна і накоять іще більших дурниць, абсолютно не варто. По-перше, тому що не усунуть — принаймні найближчим часом. А по-друге, тому, що, навіть усунувши, навряд чи перевершать Путіна у шовінізмі, цинізмі та агресивній безцеремонності. Найгірше, що може трапитися з російською опозицією (зокрема й з Алексеем Навальним, котрого дехто, як Данііл Коцюбинський, уже тепер вважає проектом Кремля), — це перетворення її на чергову реінкарнацію попередньої влади (*Open Democracy*, 17.02.2012). Можливо, менш корумповану і, може, навіть більш віддану реформам, а проте обтяжену тими самими імперськими міфами, які зводять і ще довго зводитимуть нанівець усі модернізаційні зусилля російських еліт будь-якого забарвлення.

Замість ніслямови: залежність від шляху і коридор можливостей

Років двадцять тому американський соціолог Роберт Патнем сформулював так звану теорію залежності від шляху, котру в найпростішому вигляді можна представити одним реченням: точка в майбутньому, до якої ти прийдеш, залежить від точки в минулому, з якої ти вийшов.

Щоб дійти до такого глибокодумного висновку, не треба бути ані видатним соціологом, ані, взагалі, інтелектуалом. Кожен із нас з особистого досвіду знає, що не стане видатним музикантом, бо не має до цього природних нахилів, не стане спортсменом, бо не займався замолоду фізкультурою, і навіть як слід іноземної мови не опанує, бо запізно спохопився. Кожен із нас має свій коридор можливостей, окреслений генами, вихованням, освітою, самоосвітою, середовищем тощо. Ми посуваємося цим коридором, намагаючись його потроху розширювати чи бодай підтримувати на наявному рівні. Бо вище себе справді не скочиш, хоча нижче плінтуса завжди можна опуститися.

Роберт Патнем виводив свою теорію на підставі докладних соціологічних досліджень, які проводив з італійськими колегами у 70–80-х роках у різних регіонах Італії. Його цікавило, чому та сама адміністративна реформа, ті самі інституційні зміни дають значно кращі ре-

зультати на півночі країни, аніж на півдні. Відповідь він знайшов у категорії суспільного капіталу, якість якого на півночі Італії, за його даними, виявилася значно вищою. Під суспільним (чи соціальним) капіталом він розумів рівень довіри громадян одне до одного та до суспільних інституцій, їхню готовість співпрацювати одне з одним, виконувати зобов'язання, бути відповідальними.

Теорія ігор дотепно ілюструє наявність (чи відсутність) суспільного капіталу на прикладі так званої дилеми двох в'язнів. У цій історії двоє підозрюваних сидять в одиночних камерах, тимчасом як слідчий намовляє кожного з них по черзі зізнатися — тому що для нього це єдиний спосіб їх оскаржити, жодних інших доказів проти них він не має. Тож його стратегія гранично проста: переконати одного з підозрюваних, щоб здав іншого й виграв для себе таким чином легше, суто умовне покарання. А інакше, пояснює слідчий, твій напарник ось-ось здасть тебе і отримає сам умовне покарання, натомість тобі дістанеться на всю катушку.

Слідчий лукавить, представляючи в'язням фальшивий вибір: або ти закладаєш напарника, або він тебе. Тим часом найоптимальніший вибір для обох в'язнів — не зізнаватися, вірячи, що й напарник не зізнається теж. І тоді жоден із них не отримає покарання, ні легкого, ані важкого, бо ж прямих доказів проти них немає. Але для цього обидва в'язні мусять бути впевнені одне в одному, тобто мусять поводитись як соціальні істоти, а не як суто біологічні, що керуються насамперед інстинктом самозбереження. Це можливе лише за умови, що ув'язнені добре знають одне одного, мають належний досвід співпраці і, відповідно, підстави довіряти одне одному.

У перекладі на ситуацію у цілому суспільстві це означає, що стратегічно виграють ті спільноти, де є ви-

сокий рівень взаємодовіри й відповідальності, тобто — значний соціальний капітал. І навпаки — програють ті спільноти, де соціальний капітал низький: ніхто нікому не довіряє, контракти не виконуються, банки банкрутують або ж перетворюються на шахрайські піраміди, інституції неефективні й безвідповідальні, за кожну послугу доводиться платити хабар, тобто, по суті, додатковий податок за ризик, таку собі «страхову» доплату за халтуру й непередбачуваність (високі банківські відсотки, до речі, теж є додатковою оплатою за ризик, так само як і недовіра до національної валюти та її занижена номінальна вартість щодо «твердих» валют порівняно з її реальною купівельною спроможністю).

Варт зауважити, що люди в обох суспільствах — із високим і низьким соціальним капіталом — відрізняються одне від одного не так ідеальними уявленнями про належну людську поведінку й моральні принципи, як насамперед реальними очікуваннями тої чи тої поведінки від своїх співгромадян — високими в одному випадку і вкрай низькими в іншому. Один із найпростіших прикладів: у суспільствах і з високим, і з низьким соціальним капіталом люди, як правило, усвідомлюють, що смітити — погано, бо врешті це перетворить громадський простір на суцільний смітник. Але поведінкові висновки вони роблять із цього кардинально відмінні. Одні — не смітять, бо довіряють своїм співгромадянам, тобто знають, що й ті так само керуватимуться неписаною угодою задля спільного блага. Інші — навпаки, смітять, бо знають, що всі так роблять, а тому навіть якщо хтось один (я, наприклад) утримається від смітіння, це все одно нічого не змінить, не варто й старатися.

Позитивний соціальний капітал, стверджує Патнем, формувався століттями. На півночі Італії, як і в цілій Західній Європі, цьому сприяло історичне розмежування

церковної влади і світської, що створювало певний простір для групових та індивідуальних свобод, для міського самоврядування, цехової й університетської автономії, контрактних відносин між володарями та підданими, що трансформувалися поступово в конституційний устрій. Нічого цього не було на Сході, зокрема у візантійській, а згодом російській традиції, де світська й церковна влади були нероздільні, як щось єдине і абсолютне, і де традиції цивільності, громадянськості були мінімальними. Різниця між північчю й півднем Італії має історичне коріння. В одному випадку, суспільний капітал формувався в середньовічних містах-республіках, де громадяни взаємодіяли між собою у суспільному просторі як рівні політичні суб'єкти. У другому випадку переважали вертикальні патрон-клієнталістські зв'язки мафійного типу, що аж ніяк не сприяли формуванню позитивного суспільного капіталу під автократичним візантійським та нормансько-сарацинським правлінням.

Роберт Патнем закінчував свою книжку 1992 року, якраз коли на його очах розпався Советський Союз і кільканадцять нових посткомуністичних країн, за його словами, стали на непевний шлях до самоврядування. Більшість із них, застерігав Патнем, «мали слабкі громадянські традиції перед утвердженням там комунізму, а тоталітарне правління понищило навіть ті невеликі запаси соціального капіталу, які там були. Без норм від взаємнення та мереж громадянського включення гобсівська ситуація новочасного Мецоджорно [себто півдня Італії] — аморальний фамілізм, клієнталізм, беззаконня, неефективне урядування та господарчий застій — куди вірогідніша там, ніж успішна демократизація та економічний розвиток. Майбутнім Москви може стати Палермо».

Про майбутнє Києва він не написав нічого, можливо, вважаючи, як і більшість людей на Заході, що воно

не може істотно відрізнятися від майбутнього Москви. А можливо — даючи зрозуміти, що воно, відповідно до теорії залежності від шляху, буде чимось середнім між майбутнім Москви і Варшави. Обидві ці спадщини нині однаково відчутні і в українській політиці, і в культурі — візантійська й золотоординська, з одного боку, та польсько-литовська і габсбурзька, з іншого. Одна з них робить Україну «недо-Європою», друга робить її «незовсім-Росією». Скоріш за все, остаточне рішення щодо свого майбутнього зроблять самі українці. Бо хоч якою важливою є «залежність від шляху», вона окреслює лише певну траєкторію, по якій можна рухатися швидше або повільніше, а можна й істотно її змінювати.

Теорія залежності від шляху до певної міри детерміністська, але аж ніяк не фаталістична. Ті самі інституційні реформи виявилися на півночі Італії значно ефективнішими, ніж на півдні. А проте і на півдні вони дали помітні позитивні наслідки. Тобто, пояснює Патнем, негативна історично-цивілізаційна спадщина справді істотно ускладнює розвиток. Однак це зовсім не означає, що нічого не можна змінити, всі зусилля марні. Це означає лише, що для позитивних змін із такою спадщиною треба значно більше зусиль і часу.

Українці — принаймні під час Помаранчевої революції — показали доволі високий рівень громадянської поведінки, тобто взаємодовіри, солідарності і готовості до співпраці. Чималий соціальний капітал, накопичений у ті дні, міг кардинально змінити подальшу модель поведінки більшості громадян — із негромадянської на громадянську. Капітал, на жаль, виявився змарнованим — як через загальну нікчемність і недолугість політиків, так і через недосвідченість і незрілість, недостатню послідовність і наполегливість самого суспільства. Але якщо наше майбутнє справді залежить від нашого минулого,

то мусимо пам'ятати, що в тому минулому були не лише століття рабства і зрадництва, страху та егоїзму, а й принаймні два тижні безкорисливої співпраці, взаємодовіри і громадянської солідарності. Наша невдача не означає, що зусилля були даремними. Вона означає лише, що зусилля були недостатніми.

Американці мають чудову приказку: «Who wants to solve the problem, looks for solution. Who doesn't want, looks for excuse». Хто хоче вирішити проблему — шукає рішення. Хто не хоче — шукає виправдання.

Пошук рішень замість пошуку виправдань, власне, і є ознакою громадянськості. Спільний пошук — є ознакою і умовою існування громадянського суспільства.

Персональний показчик

- Агатангел, митрополит 33
Аделаджа, Сандей 23
Азаров, Микола 66, 72, 94,
109, 126, 206
Акунін, Борис, 276
Александров, Ігор 67
Андрусак, Іван 194
Андрухович, Юрій 194, 257
Арбузов, Сергій 60
Ахметов, Рінат 21, 126, 176
Бандера, Степан 19, 24
Бахтеєв, Борис 202, 206, 207
Берія, Лаврентій 227
Богатирьова, Раїса 115, 126, 216
Богословська, Інна 126
Бойко, Юрій 97, 172, 186
Бойченко, Олександр 175
Бондаренко, Олена 107
Бортніков, Александр 37
Брежнев, Леонід 250, 265, 268
Бузина, Олесь 165
Бугусов, Юрій 36–37
Буш, Джордж молодший 76
Б'янкіні, Стефано 235
Вей, Лукан 8
Видрін, Дмитро 14
Винничук, Юрій 161–163,
166–168
Вілард, Майкл 211
Вілсон, Ендрю 8, 152–4, 158, 211
Вітренко, Наталя 183, 232
Воленбек, Кнут 199, 200
Вонегут, Курт 168
Габсбург, Вільгельм 85
Гаврилишин, Богдан 220
Гаймзьот, Ганс-Юрген 135
Гантінгтон, Семюел 222
Герман, Ганна 62, 66, 79, 81–4,
87, 106, 109, 126, 162, 216, 219
Гетманцев, Геннадій 173
Гітлер, Адольф 11, 239, 270
Гонгадзе, Георгій 90, 95, 215
Горбулін, Володимир 14
Грач, Леонід, 163, 168
Гримчак, Юрій 94
Гриневицький, Сергій 195,
197, 199
Грицак, Ярослав 7, 194
Губський, Богдан 244
Гаман-Голутвіна, Оксана 236,
238, 240
Гебельс, Йозеф 216
Герінг, Герман 216
Горбачов, Михайл 9, 52, 57, 81,
227, 229, 230, 251, 252, 271
Д'Аньєрі, Пол 7, 42
Дарден, Кійт 7, 68
Демішкан, Володимир 186
Демішкан, Сергій 185–186
Дерев'янка, Ганна 190
Деркач, Леонід та Андрій 36
Джексон, Брюс 76, 78
Дичок, Марта 225
Добкін, Михайло 66
Доленга-Мостович, Тадеуш 186
Драч, Іван 219
Ешбері, Джон 160, 168
Єжель, Михайло 15, 97
Єльцин, Борис 240, 265, 269, 271
Єременко, Володимир 185

- Єфремов, Олександр 72, 106, 172, 195, 197, 199
Жалько-Титаренко, Андрій 95, 96
Жарихін, Владімір 240
Жулинський, Микола 217
Забзалюк, Роман 169–172
Забілий, Руслан 35
Забужко, Оксана 87, 193
Затулін, Константін 240
Зварич, Ігор 33
Зюганов, Геннадій 110
Ірванець, Олександр 125
Калиновський, Сергій 178
Калінін, Ігор 174
Калниш, Валерій 211
Кальціні, Паоло 235
Каратницький, Адріян 65, 168, 234, 259, 261
Карімов, Іслам 251
Карозерс, Томас 8, 53–55
Кастро, Фідель 22
Катерина II, 85
Ківалов, Сергій 195, 197, 202, 203, 216, 217, 220
Кім-Ір-Сен, 268
Кіріл (Гундяєв), патріарх 14, 24
Кіров, Сергій 104
Клінтон, Гілари 211
Коцюбинський, Данііл 278
Клюєв, Андрій 44, 60, 72, 148
Княжицький, Микола 79, 87, 209
Кожем'якін, Андрій 96
Колесніков, Борис 66, 126, 206
Колесніченко, Вадим 21, 195, 197, 199, 202, 203, 216, 217, 220
Коморовський, Броніслав 117
Королевська, Наталя 214
Костенко, Ліна 127
Костусев, Олексій 83, 87
Кошів, Ярослав 96
Кравченко, Юрій 95
Кравчук, Леонід 11, 18, 21, 30, 53, 98, 109, 189, 255
Кривко, Володимир 181, 186
Крилов, Константін 273
Кузьмін, Ренат 93
Кудрін, Олександр 185
Кулик, Володимир 201
Курас, Іван 197
Курков, Андрій 194
Кусто, Жак 185
Кучма, Леонід 10–15, 18, 23, 28, 30, 40, 48–52, 54, 68, 69, 86, 87, 89–95, 97, 115, 116, 119, 121, 136, 137, 139, 145, 167, 170, 192, 224, 242, 247, 249, 257, 259, 260
Лавринович, Олександр 150
Ландик, Володимир 62, 63, 178–181
Ландик, Роман 178, 181, 182, 184, 185
Левенець, Юрій 143
Леві-Строс, Клод 140
Левченко, Сергій 185
Ленін, Владімір 228
Литвин, Володимир 17, 215, 217, 219
Литвиненко, Александр 140
Личук, Володимир 180
Лозинський, Віктор 178, 244
Лукашенко, Аляксандр 87, 98, 115, 119, 121, 247, 249, 251, 259, 260
Лук'янов, Владислав 126
Луценко, Юрій 139, 153, 158, 160, 162, 192
Лясоцький, Янек 208
Ляшко, Олег 244
Льовенталь, Юліус 10

- Львовчкін, Сергій 38, 97, 232
 Львовчкіна, Юлія 113
 Магніцький, Сергій 132
 Мак, Роберт 191
 Макар, Оксана 177
 Макаров, Юрій 193
 Малинкович, Володимир 14
 Маркелов, Станіслав 73
 Марков, Сергій 240
 Маркс, Карл 228
 Марплз, Девід 6, 29
 Матвейчев, Олег 239
 Медведев, Дмитрій 87, 95, 96,
 108, 132, 265
 Медведчук, Володимир 40,
 49, 143
 Мелетинський, Єліазар 140
 Мельниченко, Микола 68, 89,
 92–95, 192
 Меркель, Ангела 209, 211
 Мефістофель 221
 Міхалков, Нікіта 278
 Могильов, Анатолій 24, 59,
 66, 139, 232, 247, 268, 272,
 277, 278
 Могілевіч, Семьон 96, 97
 Мокроусов, Андрій 249
 Мороз, Олександр 232
 Мостова, Юлія 91
 Мотиль, Олександр 29, 103,
 119–122, 131, 133, 175, 193,
 234, 258, 259, 261
 Навальний, Алексей 275–278
 Наєм, Мустафа 206
 Носков, Владімір 37
 Нуті, Маріо 235
 Омельченко, Олександр 178
 Павлов, Іван 75
 Пайфер, Стівен 130
 Палецкіс, Юстас 235
 Пальма, Томас Естрада 22
 Панич, Олексій 198
 Патнем, Роберт 7, 279, 281–283
 Петро, Ніколай 235
 Пелевін, Віктор 168
 Пілозі, Альберто 235
 Політковська, Анна 73, 140
 Попов, Олександр 77
 Портер, Кетрін Енн 10
 Потехін, Дмитро 26, 31
 Пукач, Олексій 95
 Путін, Владімір 21, 69, 73, 76,
 87, 95–97, 113, 115, 119, 132,
 140, 185, 229, 237, 239, 245,
 264–266, 268, 277, 278
 Пшонка, Артем 67, 68, 168
 Пшонка, Віктор 67, 93, 94,
 119, 172
 П'юзо, Маріо 65, 186
 Разумков, Олександр 14
 Ретман, Ендрю 190
 Рибаків, Ігор 170–172
 Рогозін, Дмитрій 278
 Рожанський, Метью 131
 Ройтбруд, Олександр 194
 Ройтман, Ілья 237, 238, 240, 241
 Роксолана 169, 221
 Рошблун, Франсуа 112
 Рубцов, Олександр 231
 Рудь, Дмитро 177
 Саакашвілі, Міхаїл 61, 236
 Саламатін, Дмитро 83, 97, 174,
 181
 Саламон, Ольга 173
 Салов, Сергій 90
 Сивкович, Володимир 15
 Сигізмунд Ваза, король 85
 Симоненко, Петро 110, 195,
 197, 199
 Сізіф 249
 Сімпсон, Мардж 6
 Сінькова, Ганна 162

- Скокпол, Теда 222
 Скорик, Лариса 216
 Скуратівський, Вадим 17
 Солана, Хав'єр 40, 224
 Сорос, Джордж 167
 Ставнійчук, Марина 215
 Сталін, Іосіф 11, 19, 67, 77, 98, 109, 129, 227, 229, 239, 270
 Стріха, Максим 194
 Табачник, Дмитро 10, 14, 15, 21, 24, 35, 59, 77, 83, 87, 164, 165, 257
 Тимошенко, Юлія 16, 17, 20, 28, 43, 49, 50, 69, 137–140, 152, 153, 156, 158, 162, 166, 169, 172, 179, 185, 191, 192, 210, 211, 218, 243, 244
 Тичина, Павло 163
 Торбаков, Ігор 271, 277
 Тулуб, Сергій 186
 Турчинов, Олександр 96, 148–9
 Урнов, Марк 236
 Фаріон, Ірина 204
 Фауст 221
 Фірташ, Дмитро 38, 97
 Франц Йозеф 11
 Фурман, Дмитрій 8
 Харлім, Валерій 189
 Хлестаков, Іван 21
 Ходорковський, Міхаїл 140
 Хорошковський, Валерій 34, 36–38, 59, 60, 78, 87, 97, 98, 119, 126, 139, 189, 232, 247
 Хрущов, Нікіта 227–9, 250, 265
 Цибулько, Володимир 218
 Цушко, Василь 126
 Чапмен, Анна 78
 Чаушеску, Ніколає 192
 Чернега, Олексій 162
 Чернушенко, Дмитро та Антон 183
 Чехов, Антон 82, 164
 Чечетов, Михайло 75, 146, 179, 203, 204, 218, 220
 Чорновіл, Вячеслав 18, 79–82, 255
 Чорновіл, Тарас 23, 37, 44, 72–74, 92, 97, 100, 168
 Шеварднадзе, Едуард 61
 Шевченко, Тарас 163
 Шпирко, Олександр 178
 Шпорлюк, Роман 271
 Штірліц, Макс Отто 169
 Шувалов, Ігорь 97
 Шульман, Стівен 258
 Шустер, Савік 106
 Шуфрич, Нестор 126
 Шухевич, Роман 24
 Шекочіхін, Юрій 73
 Ющенко, Віктор 11, 17, 18, 20, 21, 23, 24, 29, 30, 33, 37, 43, 44, 48, 52, 56, 62, 69, 73, 88, 107, 137, 138, 165, 166, 232, 237, 243, 244
 Янукович, Віктор 6, 10–15, 17, 18, 20–25, 29–30, 32, 35, 37, 38, 41, 43, 47, 48, 51, 54, 56–62, 67, 69, 70, 73, 75–77, 79, 84, 86–89, 91, 92, 94–98, 100–106, 109–113, 115, 118, 119, 121–123, 126, 128–130, 133, 135, 137–141, 145, 146, 148–150, 152, 154–6, 159, 162, 166, 168–70, 173–7, 183, 186, 206, 208–211, 215, 216, 218–220, 234, 242, 243, 245–249, 256–259
 Янукович, Віктор мол. 186
 Янукович, Олександр 174, 187
 Ясіна, Лукаш 208
 Яценюк, Арсеній 148–149

*На місці української
опозиції напередодні
виборів я б видрукувала
нову книгу Миколи Рябчука
кількамільйонним накладом
і розкладала б населенню
у поштові скриньки.
Микола Рябчук чітко
й аргументовано пояснює,
як вплинуло рішення виборців
на тих чи інших виборах
на їхню ж, виборців, долю
і як може вплинути на цю долю
вибір майбутній.*

*Наталка Сняданко,
Артвертеп,
2004*

ISBN 978-617-684-007-7

libra.in.ua

